PAGANİZM-2

MEZOPOTAMYA - MISIR

ERHAN ALTUNAY

HERMES

PAGANİZM - 2

MEZOPOTAMYA - MISIR

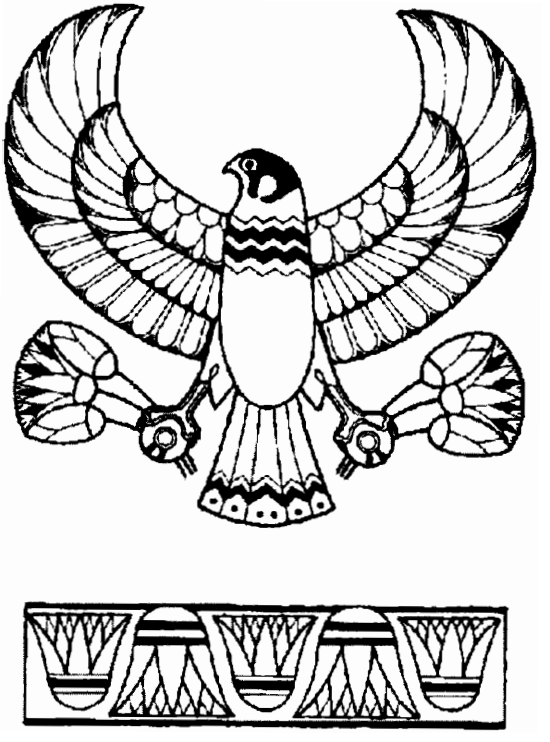

HERMES YAYINLARI - 47

ISBN 978-975-6130-57-5

Birinci Basım: Aralık 2015

©HERMES YAYINLARI
Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında
yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz

Redaksiyon: Demet Macunlar
Kapak Tasarımı: M.N. Kemal Menemencioğlu

Okuyucu irtibat adresi: www.hermetics.org
www.hermeskitap.com
http://groups.yahoo.com/group/Hermetiks/

Hermes Yayınları
Ticarethane Sok No: 5/2
Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 519 45 14
Sertifika No: 12808

Baskı ve Cilt: Kenan Matbaası
Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi Kat.3 No: 20
Topkapı / İstanbul
Tel: (212)623 31 20
Sertifika No: 12641

PAGANİZM - 2

MEZOPOTAMYA - MISIR

ERHAN ALTUNAY

HERMES

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....9

ESKİ MEZOPOTAMYA

Giriş.....15
Mezopotamya'ya Genel Bakış 16
Mezopotamya Tarihi.....19
Sümerlerin Kökeni Sorunu..... 23
Sümer Şehir Devletleri.....27
Yazının Kullanılması 37
Sümer Paganizmi 40
Sümer Mitolojisi 49
Sümer Yaratılış Mitosları ve Enlil 52
Enki..... 63
Enli ve Ninhursag.....66
İnsanın Yaratılışı 72
İnanna.....74
İnanna ve Dumuzi.....79
Nanna ve Utu İle İlgili İnançlar.....85
Gılgamış Efsanesi 86
Nam Şub 91
Sümerler'de Büyü ve Cin İnancı.....93
Babil Dönemi 100
Babil Paganizmi..... 106
Babil Mitolojisi..... 113
Enuma - Eliş 114
Gılgamış Destanı 121
Tufan Öyküsü 133
Erra Destanı 136
Etana Destanı.....137

Adapa Efsanesi 139
Anzu Efsanesi 140
Babil Astrolojisi ve Tanrıların Gök Cisimleriyle Olan İlişkileri ... 142
Mezopotamya'da Astroloji ve Kehanet 143
Gezegenler ve Tanrılar 146
Sin/Ay 147
Şamaş/Güneş 148
İştar/Venüs 149
Marduk/Jüpiter 150
Ninurta/Satürn 151
Kaldem İnançlarır 152
Nergal/Mars 153
Kaldeliler 154
Kaldem İnançlarır 156
Asurlular 158
Asur Paganizmi 163
Kaynakça 173

ESKİ MISIR

Giriş 179
Eski Mısır Tarihine Giriş 181
Mısır Tarihinin İlk Dönemleri 184
Eski Krallık Dönemi (3.-6. Hanedanlar) 191
Birinci Ara Dönem (MÖ 2155-1980) 196
Orta İmparatorluk Dönemi 197
İkinci Ara Dönem (MÖ 1781-1550) 198
Yeni Krallık Dönemi (MÖ 1540-1070) 200
IV. Amenofis 202
IV. Amenofis'ten Sonrası 205
Mısır Uygarlığı 207
Mısır Paganizmi ve İnançları 213
Mısır Panteonu 228
Atum Ra ve Heliopolis Yaratılış Efsanesi 229
Osiris 234
İsis 242

Horus....246
Anubis....248
Seth....249
Thoth....251
Nephytys/Nephtys....254
Maat ve Heka....255
Ptah....257
Sekhmet....259
Hather/Hathor....260
Ogdoad....263
Amun/Amon....263
Khnum....265
Neferten/Nefertum....266
Anhur....266
Khepera....267
Min....268
Mut....268
Montu....269
Bast/Bastet....269
Neit....270
Hapi....271
Nekhebet....271
Wadjet/Edjo/Buto....272
Sebek....272
Tanrılaştırılan İmhotep....273
Mısır'da Ölümle İlgili İnanışlar....274
Piramitler....291
Mısır'da Büyü....298
Mısır İnançlarının Ezoterik Örgütlere Geçmesi ve Hermetizm....306
Hermetizm....309
Hermetizm Nedir?....309
Hermes Trimegistus Kimdir?....310
Hermetik Yazıların Ortaya Çıkışı....313
Zümrüt Tablet....315
Hermes Trimegistus'un Simya Üzerine Zümrüt Tableti....319
Açıklama....321
Kaynakça....324
Sonsöz....329

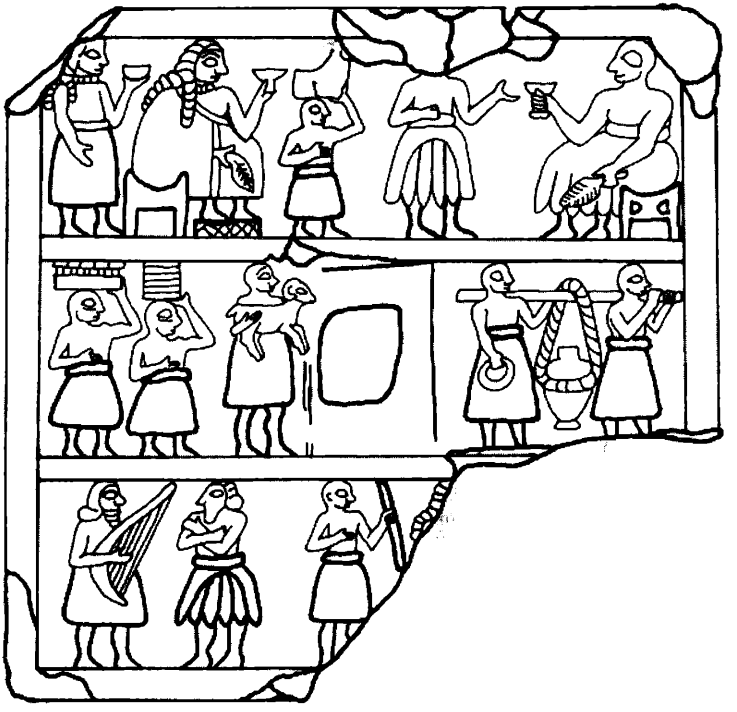

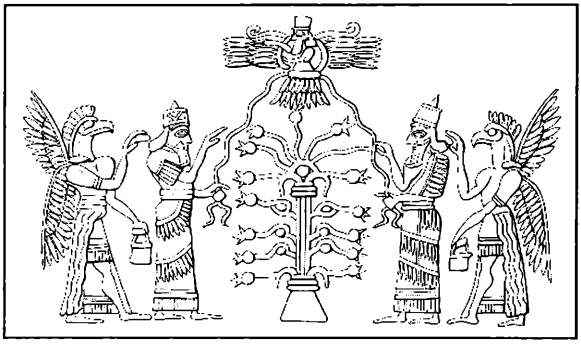

ÖNSÖZ

Paganizm serimizin ikinci cildinden itibaren artık çeşitli kültürlerin pagan inançlarını incelemeye başlıyoruz.

Bu inceleme genel olarak bu kültürlerin mitolojileri hakkında yapılan çalışmalardan farklı olacaktır.

Mitolojiler genelde yazılı kültürün ve Paganizm-1 (Altunay, 2014) kitabımızda anlattığımız gibi, ritüellerin ürünüdür. Paganizm araştırması ise, mitolojilerden yararlanmanın yanı sıra bu mitlerden haberi olmayan kırsal yörelerde yaşayanların da inançlarını kapsamaktadır.

Yıllar önce mitolojiler üniversitelerde "insanların Doğa olaylarını açıklamak için uydurdukları öyküler" diye okutuluyordu.

Yıllar içinde mitolojik metin incelemeleri aslında çok büyük bir keşfe imza attı. Özellikle Mircae Eliade ve Joseph Campbell gibi isimlerin çalışmaları bu konudaki görüşleri tamamen değiştirdi.

Mitolojiler antik çağ insanının uydurduğu öyküler değil aksine, insanın bilinçdışına ve sembolik diline bir yolculuktu. Arkeoloji, antropoloji gibi bilim dalları sayesinde, Mitolojilere eşlik eden pagan inançları, daha geniş bir alanda araştırılmaya başlandı. İnsanın sembolik dili ve özü, çoğunluğun kolayca burun kıvıracağı o mitolojik öykülerde yatıyordu. Öyle ki çağlar boyunca bu sembolik dili ve özü bilenler insanlığı iyi ya da kötü yönde etkilemeyi başardılar. Hala da etkilemeye devam ediyorlar, hiç kuşkunuz olmasın.

Biz de bu nedenle, bu konuya çok farklı ve dinsel tercihlerden bağımsız eğilmek gerektiğini düşünüyoruz

Bu bağlamda, dinler tarihi içinde karşılaştırmalı ancak tarafsız bakış açısıyla, geçmişe bir yolculuk yapacağız. Daha doğru ifadeyle, günümüzde bizi efendi ya da köle yapan sistemin kodlarının önemli bir parçasının izini süreceğiz

Günümüzde Dünya'nın geldiği noktada, "Dünya'yı yöneten güçler" olarak tanımlanan grupların sapkın inançlarının anlaşılmasında, oynadıkları oyunun deşifre olmasında, insanın sembolik dilini ve bilinçdışındaki etkilerini bilmek gerekiyor. Komplo teorilerinin getirdiği açıklamaların ötesine geçemeyen bu grupların sapkın inançları gerçekten ne ve temelleri nerelere dayanıyor?

Bugün "komplo teorisi" adı altında dezenformasyon yapılıyor olsa da, günümüzde para akışının ve ekonomik birikimin dağılımı göz önüne alındığında gerçekten de bazı grupların dünya üzerindeki ekonomik gücünden ve egemenliğinden söz edebilir durumda olduğumuzu görürüz.

Dünya'nın içinde bulunduğu global kapitalist sistem Doğa'yı ve yaşamı yok ederken, arka planında sapkın dinsel inançlarını da yaymaya çalışır.

Ekonomik gücün ve paranın akışının, eski inançlarla harmanlandığı bu sistemi önlemek ve tedbir alabilmek için önce anlamamız gerekiyor.

Burada ekonomik gücün dışında tanımını yapığımız "paranın akışı" aslında karşılığı olmayan, faiz gelirlerinden doğan, karşılıksız basılan ya da elektronik olarak dolaşımda olan "sanal paranın" sisteme girme yollarıdır.

Bu sanal paranın siteme girmesi petrol, silah ticareti, uyuşturucu ve hatta savaşlar yolu ile olmaktadır. Bu akışı izlemek aslında bizim ekonomi dediğimiz sanal sistemi anlamak için gereklidir.

Öte yandan bu grupların amacının sadece maddi kazanç ol-

madığı aynı zamanda içinde metafizik öğelerin bulunduğu sapkın bir eskatolojik inanca sahip oldukları da görülmektedir.

Bu inanç kökünü "Kutsal Kitap" adı verilen Tevrat, İnciller ve dini yazılardan almakla birlikte, içinde başta Mezopotamya ve Mısır olmak üzere çeşitli kültürlerin pagan inançlarını ve büyü yöntemlerini de barındırmaktadır. Paganizm öz olarak insanın Doğa ile bir olması ve uyumlanması ile topluma yararlı bir birey olmasını amaçlarken bazı ellerde tam tersi bir anlam kazanmıştır.

Mısır ve Mezopotamya "büyü formülleri" özellikle Rönesans döneminden sonra ezoterik örgütlerde çok moda olmuş, günümüze kadar gelmiştir. Günümüzdeki işgalci güçlerin ilk olarak müzeleri yağmalamasının kökeninde de bu vardır.

Bu kitap, hem bugün Dünya'nın içinde bulunduğu durumu ve bu sapkın inancı anlamak, hem de asıl amaç olan insanın özünü kavramak için okuyucuya sunulan bir anahtar olarak tasarlanmıştır.

Mezopotamya ve Mısır paganizmini anlamak hem insanlığın ilk zamanlarından gelen kadim dilini ve bilgeliğini öğrenmek hem de günümüzün bunlardan nasıl etkilendiğini bilmek için önemlidir. Kitabı okudukça, Mezopotamya ve Mısır paganizminin insanlığın kolektif bilinçdışında nasıl yer ettiği de okuyucu tarafından anlaşılacaktır.

Konu hakkında akademik çalışma yapanlardan, amatör araştırmacılara kadar faydalı olmasını umduğumuz bu kitapta birçok önemli bilgiyi bulacaksınız.

Bundan sonrası okuyucunun yorumuna ve araştırmasına kalmış.

Ekim 2015, Roma

Eski
Mezopotamya
Haritası
HAZAR D
Van G
Toprakkale
Van
URARTU
Çayönü
Tuşhan
Nevalı Çori
Çobekli Tepe
Çağar Bazar
Harrane
Tel Halaf
Tel Brak
MİTANNİ
Magzaliye
Urmiye G
Şanıdar
Hasanlu
Tepe Gaura
Arpaciye
Ninive
Zimiye
Kalhu
Şimşara
Hassuna
Barda-Balka
Cermo
Nuzi
ASSUR
Assur
İRAN
MEZOPOTAMYA
Mari
Samarra
Tel es-Sawwan
Tepe Giyan
Dur
Kurigalzu
Eşnunna
Haface
Sippar
Cemdet Nasr
Kiş
AKKAD
Nippur
SÜMER
Isin
Şuruppak
Umma
Lagaş
Uruk
Larsa
Obeyd
Eridu
Basra
ELAM
Susa
BABİLONYA
BASRA
KÖRFEZİ

MEZOPOTAMYA

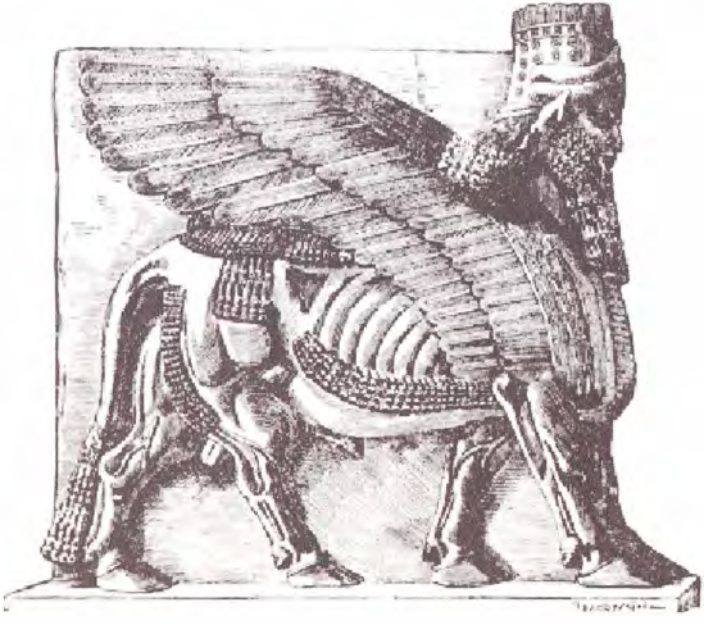

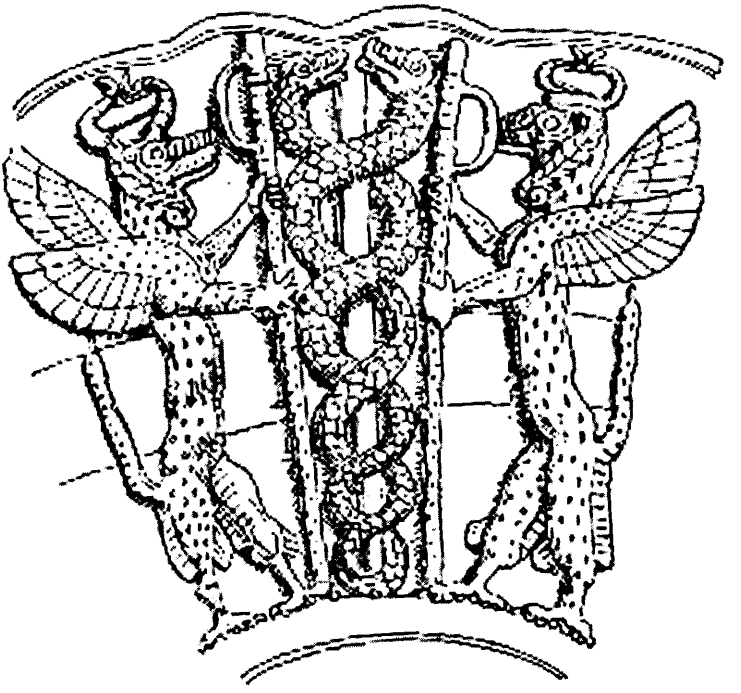

Ningişzida

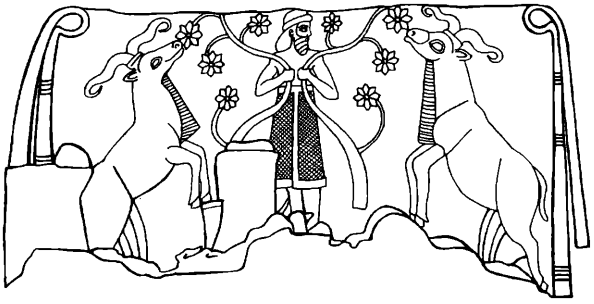

GİRİŞ

Mezopotamya paganizmi, paganizm araştırmaları içinde çok önemli bir yer tutmaktadır.

Mezopotamya hem yazılı uygarlığın hem de ilk devlet biçimlerinin beşiği olmasının yanı sıra bölge mitolojisinin bir bölümüne de kaynaklık ettiğinden batı uygarlığı ve paganizmi içinde önemli bir yere sahip olmuş, her zaman ilgi çekmiştir.

Mezopotamya paganizmini anlamak, bütün paganizm çalışmalarına kaynaklık edecek ve kökenlerin bilinmesine büyük katkıda bulunacaktır.

Burada eski Mezopotamya ve mitolojisiyle beraber, paganizmin temel öğelerini de inceleyeceğiz. Okuyucunun bilmesi gereken en önemli husus, yazılı kaynakların devlet ve üretim biçimleriyle olan ayrıştırılamaz ilişkisidir. Devlet hegemonyası, siyasi ilişkiler ve üretim biçimleri kuşkusuz yazılı kaynakları etkilemiştir ancak tapınaklarda saklanan ve "çok değişmeden kalan" metinler bize yol gösterecektir.

Öte yandan Mezopotamya inançlarının bugün dünyayı şekillendiren gruplara ilham vermesi ve bazı inanç motiflerinin sapkın inançlarına kaynaklık etmesi de bu konu üzerinde durulması gerektiğini göstermektedir.

MEZOPOTAMYA'YA GENEL BAKIŞ

Mezopotamya sözcüğü Eski Yunancada "İki nehir arası" anlamına gelen Mesopotamia (μεσοσ orta, ποταμος nehir) sözcüğünden gelir.

Haritaya baktığımızda Türkiye topraklarında başlayan ve körfeze kadar uzanan bir bölge görürüz. İşte Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bu büyük bölge Mezopotamya'dır.

Bu bölgenin tarihini ve inançlarını Anadolu'dan soyutlamak olanaksızdır. Anadolu ile Mezopotamya arasında kültürel alışveriş hep olmuş, Anadolu her zaman Mezopotamya'dan etkilenmiştir. Dicle ve Fırat nehirlerinin Anadolu kaynaklı olması da kültürel bağın bir başka boyutunu oluşturur.

Mezopotamya'nın eski sakinlerinin *Purattu* adını verdikleri Fırat Nehri ile *İdilgat* ismini verdikleri Dicle Nehri, Türkiye hudutlarından çıktıktan sonra güneydoğu yönünde akarak Basra Körfezi'ne dökülürler. İki nehir arasındaki bu topraklarda 100.000 km^2'den büyük bir alanda başlayan tarım olanağı, bu uygarlığın doğmasını sağlamıştır.

Bölge coğrafyası eski zamanlarda bugün haritada gördüğümüzden çok farklıdır. MÖ 4. binyıldan MÖ 1. binyıla kadar iki nehir birbirine daha yakındır ve sahil bugünkünden hemen hemen 250 km daha yukarıdadır. Her iki nehir de farklı yerlerden denize dökülür. Zamanla nehirlerin getirdiği alüvyonlar sa-

hilin daha güneye inmesine neden olmuş ve özellikle Aşağı (Güney) Mezopotamya'nın daha verimli topraklara sahip olmasını sağlamıştır.

Bölge, yeryüzü şekilleri bakımından kuzeyde ve güneyde farklılık gösterir: Kuzey Mezopotamya'nın dağlık olmasına karşı, Güney Mezopotamya, Dicle ve Fırat tarafından sulanan bir ovadır. İklim koşullarının ise çok elverişli olduğunu düşünmemek gerekir; yazın 50 dereceye varan sıcaklık ve su baskınları, çok sert doğal koşullar oluşturmuştur.

"Mezopotamya'nın kaderi kendi coğrafi yapısı tarafından belirlenmişti: Kendi içine kapanıp belli bir siyasal birlik ve bağımsızlığa, aynı zamanda ekonomik açıdan refaha kavuşmak, bir taraftan da eksikliğini acı acı hissettiği zenginliklere erişmek için gözünü hep çevresine, gerek doğuya, gerek batıya dikmek alnının yazısıydı." Bottéro (2012)

Mezopotamya'nın coğrafi konumu, hem sulak hem de doğal koşulların yumuşak olduğu bir bölge olması burada iskânın olmasını kolaylaştırdığı gibi bölgenin istilalara hedef olmasına da neden olmuştur.

Bu özel durumun yarattığı sorunları Mezopotamya tarihi boyunca göreceğimiz gibi, günümüzde süregelen olayların kökeninde de bulacağız.

Güney Mezopotamya, verimli toprakları sayesinde, kalabalık bir nüfusu barındırmaktaydı. Kuzey Mezopotamya ise su baskınlarından daha az etkileniyordu ve orada daha farklı bir yaşam tarzı vardı. Kuzey Suriye'de Paleolitik döneme ait bol kalıntı bulunurken bunların güneye gittikçe azalması Kuzey'de iskânın daha önce başladığını gösterir.

Mezopotamya'da açığa çıkarılmış en eski "köy" Neolitik dönemden kalmadır. Güney Mezopotamya'da bulunan bu köy MÖ 5. binyıllara tarihlenebilmiştir.

Mezopotamya halklarına baktığımızda, bölge uygarlığını yaratan üç ana kavim ya da ırk olduğunu görürüz:

1. Asyalılar: Bu topluluğun içine Sümerler, Elamlılar, Kassitler, Hurriler ve Proto Hititler yani Hattiler girer. Dilleri Asiatik dillerdir. Bu dillerde sabit bir köke eklenen eklerle sözcüklerin cümle içindeki işlevi belirlenir.

2. Hint Avrupalılar: Bu topluluğun içine Hititler, Luwiler, Medler ve Persler girerler. Dilleri ise ismin hallere göre çekilmesine dayanan Hint Avrupa dilleridir. Hint Avrupalıların kökeni sorunu hâlâ çözülebilmiş değildir.

3. Samiler: Bu topluluğun içine de Akkadlar (Asurlular ve Babilliler), Aramiler, Fenikeliler, İsrailoğulları ve Araplar girer. Dilleri bugünkü Arapça'nın ve İbranice'nin kökeni olan Sami dilleridir. Kuzey Suriye ve Filistin'de yapılan son kazılar Samilerin bu bölgeler üzerinden Mezopotamya'ya ulaştıklarını göstermiştir. Samiler bölgeye üç ana göç dalgasıyla gelmiştir. MÖ 2500 yıllarında Akkadlar, MÖ 2000'lerde Amurrular, MÖ 14. yüzyıl ve MÖ 9. yüzyıl arasında Arami kabileleri göç etmiştir.

Bu kavimlerin etkileri önümüzdeki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Eski Mesopotamya Heykelleri

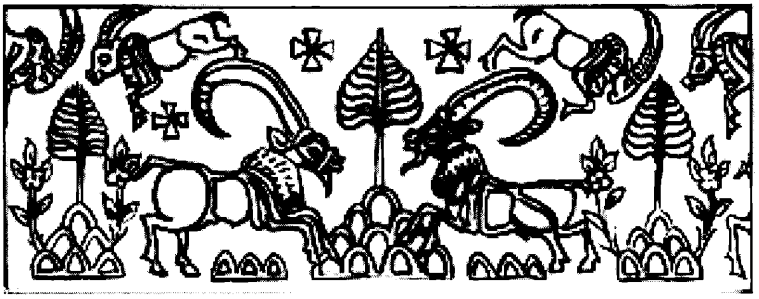

MEZOPOTAMYA TARİHİ

Prehistorya, insanın yazıyı bulmasından önceki döneme denir. Prehistorik ya da tarih öncesi dediğimiz bu çağlar yazının henüz bulunmadığı çağlardır ve bu aslında yapay bir ayrımdır.

Yazının bulunuşu Mezopotamya'da MÖ 3000'lere giderken, diğer yerlerde daha geç tarihlere rastlar. Buna göre Mezopotamya için tarih çağlarının erken başladığını söyleyebiliriz. Ancak bölgenin tarihi daha da eskilere uzanmaktadır.

Mezopotamya'da Paleolitik yani Eski Taş Çağının başlangıcı MÖ 10.000'lere kadar iner. Bu devirlerde insanlar daha mağaralarda yaşıyor oldukları için özellikle Kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgeleri bu yaşam için elverişli olmuştur. Dağlık bölgeleri yani kuzeyi dediğimizde, Türkiye'nin bir bölümünü de içine alan ve günümüzde Dünya'nın en karışık bölgelerini kapsayan coğrafya anlaşılmalıdır.

Yakın zamanlarda yapılan kazılar, Kuzey Mezopotamya'da, özellikle de Kerkük civarında Paleolitik dönemden kalma buluntuların varlığını göstermiştir. Örneğin, Kerkük'ün doğusundaki Hazer Merd mağarasında 60.000 yıldan daha eski buluntulara rastlanmıştır.

Bölge insanlık tarihi için tartışmasız bir öneme sahiptir. Günümüzde savaşlar, terör ve diktatörler eliyle insanlığın ortak mirasına yönelik yapılan hızlı tahribat, bize ister istemez şu soruyu sordurmalıdır. Neler kaybediyoruz? Neden insanlık tarihinin hafızası silinmeye çalışılıyor? Mezopotamya'ya dair daha neler öğrenebilirdik?

Hassuna Kültürü, Samarra, MÖ 6300-6000

Kuzey Mezopotamya'da Neolitik öncesi yerleşim yerlerine de rastlanmıştır. Bu dönemde yaşayan insanların tarımı bildikleri ve ayrıca keçi gibi hayvanları da ehlileştirdikleri anlaşılmıştır.

Bizim incelememizde de en önemli yeri tutacak olan Neolitik devirde kültür, Kuzey Mezopotamya bölgesinde gelişmiştir. Sadece Anadolu'da bulunan Neolitik kültür yerleri bile bu kültürün önemini gösterir. Neolitik dönemin bizim için önemi yerleşik düzene geçişle birlikte inançların da yerlerine oturmaya başlamasındadır.

Bu devrin kültürünü bize en iyi şekilde gösteren Hassuna kültürüdür. Bu yerleşim yeri MÖ 5. binyıldan kalmadır ve ilk Sümer toplulukları tarafından oluşturulmuştur. Musul'un 75 km güneyinde Hassuna Tepesi'nde yapılan kazılar dönem hakkında kıymetli ipuçları vermektedir.

El-Ubeyd Kültürü, Ur, MÖ 5000 – 4000

Bu buluntulardan, burada yaşayan halkın çeşitli aletler yapabildikleri, keteni ve yünü işleyebildikleri, bakırı cevher ve maden olarak kullanabildikleri görülmektedir. Bu dönemde bölgede iyi pişirilmiş, sağlam seramik üretildiği de gözlemlenmiştir.

Hassuna Kültürünü MÖ 6000'lerde Halaf kültürü takip eder. Yaklaşık 600 yıl kadar bölgede var olan Halaf kültürü, daha seçkin seramiği ve yükselen ticaretiyle bölgeye damgasını vurmuştur. Bu dönemde *tholos* diye adlandırılan yuvarlak biçimli evler yeniden kullanılmaya başlanmıştır.

Kalkolitik Dönemin sonlarına doğru, MÖ 5900 civarlarında, Sümerlerin bölgeye tam olarak yerleşmeye başladıklarını, El Ubeyd/Obeyd kültürü denilen bu dönemde boyalı seramikleri ve bunların imalatında çömlekçi çarkının kullanıldığını görürüz.

Babil destanlarında en eski şehir olarak kabul edilen Eridu da bu dönemde bu kültür içinde yer almıştır.

Burada çıkan buluntulardan uzun uzun söz etmeyeceğiz ama Kramer'den dolayı "Tarih Sümer'de Başlar" diye bildiğimiz Sümer kültürünün bu dönemde bu topraklara yerleştiğini ve olgunlaştığını bilmemiz gerek.

İnançlarla ilgili en önemli bilgileri ölüm kültleri verir. Ölümle ilgili inançlar bize arkeolojik buluntulardan gelmektedir. Bu devirdeki mezarlarda ölünün yanına eşya konulmuş olması ölümden sonra hayat inancının var olduğu yönünde ipuçları taşımaktadır.

Başka arkeolojik buluntulara baktığımızda, bu devirde Ana Tanrıça kültünün varlığını gösteren toprak idoller de bulunmuştur.

Kalkolitik dönemin sonunu temsil eden El-Ubeyd kültürü toprağı ekip biçen, hayvancılığı bilen bir köy kültürü görüntüsündedir; ancak elde edilen ürün fazlasıyla, yavaş yavaş bir ticaret yaşamı da başlamıştır.

El Ubeyd kültürü MÖ 4300 civarında artık yerini daha farklılaşmış bir kültüre bırakır.

MÖ 4000 civarı Mezopotamya için artık kentlerin tam olarak ortaya çıktıkları zamandır. Kentlerin ortaya çıkması artık sınıfsal ayırımları daha da belirginleştirmiş ve yönetici seçkinler grubunu güçlendirmiştir. Bu aslında anaerkil paganizmin de çözülmeye başladığı bir dönemdir.

Bundan sonrası Sümer kentlerinin tarihidir.

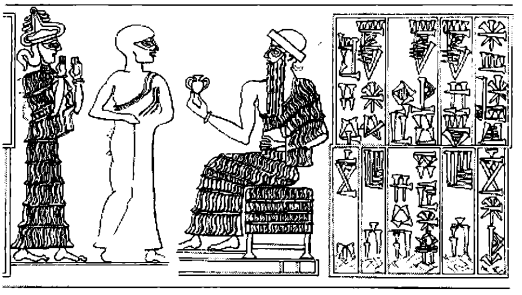

SÜMERLERİN KÖKENİ SORUNU

Şimdi biraz daha geçmişe dönelim ve bu uygarlıkları yaratan Sümerlerin kökenine bakalım.

Sümerlerin kökeni Türk toplumunu da ilgilendiren en ilginç konulardan biridir. Bu konuda 20. yüzyılın başından beri tartışmalar sürüp gitmektedir. Genelde kabul gören görüş, özellikle dillerinin yapısı ve adetlerinden dolayı, Sümerlerin Asya kökenli oldukları ve Mezopotamya'ya sonradan geldikleridir. Köroğlu'nun (2011) ifade ettiği "*Güney Mezopotamya'nın köklü geçmişini temsil eden Obeyd kültürü ile Sümerlerin geliştirdikleri yaşam biçimi arasında belirgin bir kesintinin olmayışı, bu toplumun yerli bir halk olabileceğini düşündürür*" tezi bu bağlamda çok anlamlı gözükmemektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Sümerce eklemli dil grubuna girmektedir. Bu dil yine Asya kökenli bir başka dil grubu olan Ural-Altay dil grubu ile akrabadır. Sümerce ve Türkçe'deki birçok ortak sözcük de bu tezi desteklemektedir.

Diller arasındaki bu benzerlik ve Sümerlerin âdetleri, yeni kurulan ve Türk Ulusuna yeni bir tarih arayan Türkiye Cumhuriyeti'nde heyecan ile karşılanmıştı. Sümerbank ve Etibank gibi kurumlara verilen isimler, Türklere bulunan yeni ataların heyecanını taşımaktaydı. Atatürk'ün ortaya koyduğu tarih tezine göre tartışmasız olarak Türk idiler. O dönemde Atatürk'ün gözetiminde yazılmış, *Liseler için Tarih* kitabı bu konuda tartışmaya dahi gerek duymaz:

Sümerbank

"Türklerin Aşağı Mezopotamya'ya inişlerinde ırmak boyları bataklık halinde idi. Cetveller ve kanallarla suların zararını gidermek, toprağın muntazam sulanmasını temin etmek için bu muhacir kafilelerin gösterdikleri kabiliyet ve meharet daha ilk geldikleri zamanda dahi medeni seviyelerinin yüksek olduğuna delil sayılmaktadır. Bunların bir taraftan Dicle ve Fırat, diğer taraftan Kerka ve Karun ırmakları boylarında ve ağızlarında kurdukları medeniyet gerek güzel san'atlerin ve gerek siyasi ve içtimai hayatın inkişafi noktalarından çok feyizli olmuştur. Bu medeniyet Sumer-Elam medeniyeti unvanlarile anılır." (Sayfa 30)

"Sumerler Mezopotamya'ya geldikleri zaman yazı yazmasını biliyorlardı. Bu yazı sonraları Çivi Yazısı - mihî hat' denilen şekli almıştır. Dilleri Altay türkçesi idi. Sami lehçeleri daha sonraki zamanlarda karışmıştır. (...) Elamlar dahi Sumerler gibi ve belki aynı kütle içinde Orta Asyadan gelmiş Türklerdir. Bun-

lar Sami âlemden mutlak surette ayrı ve uzaktır. Dilleri türkçe idi Bir kısım yazılı abideleri bunu teyid eder.(...) Anlaşılmıştır ki, Ur, Uruk, Nippur ve daha birçok büyük Türk şehirleri Babil ve Ninova'dan çok tarihi kıdeme maliktirler." (Sayfa 88)

Sümerlerin Türk olduğu başka eserlerde de vurgulanmıştır. Örneğin yakın zamanlarda TTK tarafından yeni baskısı da yapılan "Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark" adlı eserde (Günaltay 1987) "*Demek ki eski zamanlarda cihanın dört bucağında ilk Neolitik ve Encolitik medeniyetleri kurmuş ve yaşatmış olanlar, Türklerin ataları yani Orta Asya'nın Homo Alpinus denilen Brakisefal Aryalarıdır.*" diye belirtilmiştir.

Atatürk'ün ölümüyle birlikte onun dönemine ait olan bu heyecan bir anda geçmiş ve bu görüş de terk edilmeye başlanmıştır.

Aslında Sümerlerin Türk olduğu fikri ne kabul etmek ne de bütünüyle reddetmek için yeterince araştırılabilmiş değildir. Arkeoloji Sümerlerin Mezopotamya'ya gelirken izlediği yolu açığa çıkarmasına rağmen Orta Asya'da yeterli kazıların yapılmamış olması bu konuda karar vermeyi zorlaştırır. Türk ve Sümer dillerinin benzerliği hakkında Prof. Dr. Osman Nedim Tuna da (1992) meraklıları için ilginç bilgiler vermektedir.

Sümerlerin kökeni konusunda Woolley (1930) ise onların Hint-Avrupalı olabileceklerini söyler. Fakat bu görüş taraftar bulamamıştır.

Memiş (2007) ise Sümerler'in Türk olduklarından emindir:

"Eğer Sümerlerin Türklüğü kabul edilirse ki biz bu kanaatteyiz, o zaman, Dünya medeniyet tarihinde son derece önemli bir yer işgal eden ve tarihi devirlerin başlamasını sağlayan yazıyı icat etme şerefi Türklere ait olacaktır. İşte bu yüzdendir ki, Avrupalı otoritelerin bir kısmı, bu şerefi Türklere lâyık görmedikleri için, Sümerleri Hint-Avrupa kökenli kavimlerden biri

olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Hâlbuki mevcut bulgular, gerek filolojik, gerek antropolojik, gerekse de teolojik açılardan Sümerlerin Orta Asyalı Türklerden olduğuna şüphe bırakmamaktadır."

Memiş (2007) bu görüşünü destekleyen kanıtları da şöyle sunar:

"*Gerçekten, Sümerlerden kalan yazılı tabletler üzerinde yapılan filolojik tetkikler, bu kavmin dilinin Türkçe gibi, Ural-Altay dil grubuna mensup olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, iskelet bakiyeleri üzerindeki araştırmalar, Sümerlerin yuvarlak kafalı (brakisefal) bir kavim olduğunu meydana çıkartmıştır ki, o dönemden kalan arkeolojik eserler üzerindeki tasvirler de bunu göstermektedir. Bundan başka Sümerler, Anu, Enlil ve Ea (Enki) isimli Tanrı'lara tapıyorlardı. Bunlardan gökyüzünü temsil eden ANU'ya daha büyük saygıları vardı ki, Türkler de İslamiyet öncesinde Gök Tanrı'ya taparlardı. Bütün bunların yanında Sümerlerin düz bir arazi yapısına sahip olan Mezopotamya'da yığma toprak tepeler oluşturarak mabetlerini bu tepeler üzerine inşa etmeleri ve sıcak bir iklimde yaşamalarına rağmen, bir alışkanlığın devamı olarak yapağıdan (koyun yünü) yapılmış elbiseler giymeleri onların, iklimi sert ve yüksek bir memleketten gelmiş olduklarına işaret eder ki, bu memleket de hiç şüphesiz Orta Asya'dır.*"

Bu konu tartışmaya açık bir konudur, ancak yapılacak yeni kazılar bu sorunu aydınlatabilecektir.

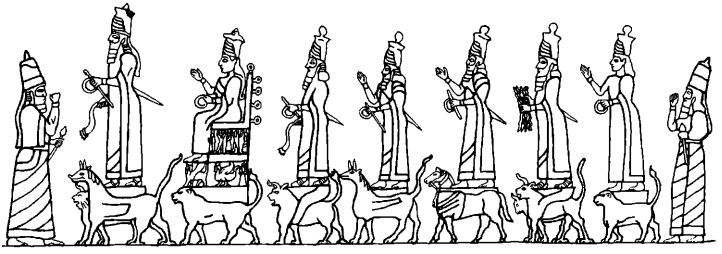

SÜMER ŞEHİR DEVLETLERİ

Mezopotamya'nın coğrafyasını anlatırken Körfez'in bugün olduğundan daha kuzeyde, Dicle ve Fırat'ın birleştiği yere yakın olduğunu belirtmiştik. Zamanla nehirlerin getirdiği alüvyonlar ve gel-git hareketlerinin engellenmesinin buraların dolmasına neden olduğunu da biliyoruz.

Önceleri bataklık halindeyken zamanla kuruyan topraklar, alüvyonlu olmasının da etkisiyle verimli sahalara dönüşmüştür. Daha önce de belirttiğimiz gibi Güney Mezopotamya'da iskânın Kuzey Mezopotamya'dan daha sonra başlamasının nedenlerinden biri de budur.

Güney Mezopotamya'ya ilk yerleşenlerin dağınık halde gelen Sami toplulukları olduğu söylenir. Karşı çıkanlar olsa da şimdilik bu görüşü benimseyeceğiz.

Kuzey Mezopotamya'da yerleşik Martu ya da Amurru isimli Sami kavimlerinin bataklık kuruduktan sonra bu bölgeye inen ilk topluluklar olmaları doğal gözükmektedir. Bu arada Amurru kavmine Sümerce'de verilen Martu isminin "batılı" anlamına geldiğini de unutmamak gerekir. Ayrıca kuzeyde yaşayan ve sarışın olup Asyalı bir dil konuşan Gutiler için de aynı şeyleri söyleyebiliriz.

Bölgenin kaderi, başka Sami kavimlerin de gelmesinden sonra, bambaşka bir topluluğun burayı vatan edinmesiyle değişmiştir.

Siyah saçlı oldukları için "Kara Kafa" olarak da adlandırılan bu topluluk Asya kökenli bir dil konuşuyordu ve uygarlık olarak burada yerleşik olan kavimlerden daha ileriydi. İşte yuka-

rıda ilk yarattıkları uygarlıkları gördüğümüz Sümerler böylece bölgeye gelmeye başlamışlardı.

Şimdi kaldığımız yerden Sümer tarihine devam edebiliriz.

Sümerler yerleştikleri topraklar üzerinde daha ileri bir kültürel düzeyde olduklarını belli ediyorlardı. Zamanla su taşkınlarını önlemek, toprağı sulamak ve bataklıkların kurumasını sağlamak için çeşitli sistemler kurmuşlardı.

Ekilebilir toprakların ve nehirlerin kıyılarında ilk Sümer şehir devletleri oluşuyordu. Kurulan her şehir devletinin kendisine mahsus bir Tanrısı vardı ve şehirde bu Tanrıya ait bir tapınak bulunuyordu. Bu tapınaklar bir görüşe göre Sümerlerin geldiği dağlık bölgelerin anısını yaşatmak için, başka bir görüşe göre de su baskınlarından korunmak için yapay tepelerin üzerinde kuruluydu.

Bütün topraklar Tanrıların malıydı ve her türlü üretim ortaklaşa yapılırdı. Bugün bakıldığında bazılarının anakronik bir biçimde "dini sosyalizm" demesine rağmen bu sistem ataerkil istilalar öncesi çok yerde rastlanan bir düzendi.

Günümüz küresel kapitalist sisteminin yok saymaya çalıştığı bu düzenin çok iyi anlaşılması aslında insanın özünün anlaşılması için de önemlidir.

Bu düzenin zamanla kaybolması savaşlara ve adil olmayan devlet sistemlerine yol açmıştır. Bunun ilginç bir etimolojik anısı da vardır. "Angarya" sözcüğünün eski Latincede toplum için yapılan işler anlamına geldiğini söylemek yeterli olacaktır sanırım.

Sümer şehir devletlerinde bu durum, *patesi* adı verilen Tapınağın Büyük Rahibi'nin güçlenmesine de neden oluyordu. Bütün üretimi bu rahipler kontrol ediyor, halka gerektiği kadarını dağıtıyordu. Yörede mevcut olmayan maddelerin getirilmesi ya da alınması tapınağın sorumluluğundaydı.

Şimdi burada duralım...

Aslında toplumun ortaklaşa yaptığı bir üretim vardı ve bunun en önemli kısmını hayvancılık ve tarım oluşturuyordu.

Devlet biçimlerinin ortaya çıkması öncelikle hayvancılığı kontrole almıştır. Bunu Bordreuil, Chatonnet, Michel (2015) şöyle anlatır:

"*Devlet, hayvancılığı, Eski Tunç Çağında denetimi altına almaya başladı. Bu denetim, III. Binyıla ait birçok arşivde açıkça görülmektedir. III. Ur (Umma, Lagaş, Puzriş-Dagan) belgeleri arasında, hayvanların adetleri, yaşları, renkleri; koyunlar için yapağının niteliği, semirme durumları gibi kılı kırk yaran ayrıntıları içeren birçok liste bulunmuştur. Sürü hayvancılığı sıkı kurallar çerçevesinde yapılıyordu: Sayımlar, kısa ya da uzun yağlı kuyruklu, yünlü ya da yünsüz, yerel ve bölgesel birçok koyun türünün varlığını doğrulamıştır. Hayvanların beslenmesi kamu kurumları çerçevesinde programlanmıştı. […] Hayvancılık, en üst kademesi yün ya da et koyunlarıyla ilgilenen uzman yetiştiricilere sözleşme ile bağlı olan çobanlar, ardından sırasıyla besiciler, hayvanları taşımakla görevli personel ve yemin toplanmasıyla teslimatından sorumlu olan çalışanları içeren hiyerarşik bir sisteme dayanmaktaydı.*"

Hayvancılık daha sonra tapınağın da ilgi alanına girecekti.

"*I. Binyıl Babil ülkesinde hayvancılık arazileri, tapınakların ortak bir örgütü tarafından denetleniyordu. Nippur'da kutsal mekânlar kendilerine özellikle tayınlar ve kurban törenleri için hayvan temin eden çobanlara, bakım için emanet ettikleri sürülere sahipti. Tapınaklar kuzulama zamanından sonra sürüleri yeniden düzenleyip paylaştırırdı. Yeni Babil döneminde ve Pers dönemi başlarında, büyük sığır ve keçi sürülerine sahip olan Uruk kutsal mekânı, önemli bir sabit ödeme karşılığında bir kısmını bahşettiği sürülerini uzman kişilere teslim ederdi. Dicle boyunca uzanan otlaklar uzak ve pek güvenilir olmadığı için çobanlara sürüleri korumakla görevli okçular eşlik ederdi.*"

Görüldüğü gibi başlangıçta dini bir eylem gerçekleştirmek

için var olan tapınaklar ve rahipler devlet biçimlerinin oluşmasından sonra siyasallaşma içine girmiştir.

Burada pagan geleneğinin, tarımın Ana Tanrıça ile alakası üzerine kurulduğunu da eklemek gerekir. Dünya ve toprak, Ana Tanrıça gibi doğurgan ve besleyici olduğundan her ürünün üzerinde Tanrıça'nın katkısı vardır. Bu nedenle eski pagan topluluklarında, ürünün saklandığı depo aynı zamanda bir kült merkezi olmuştur.

Kaçınılmaz olarak, Sümer kültürü bütün bölgeye hâkim olmaya başlar. Güney bölgesinde artık Sümer dili konuşulmaktadır. O dönemdeki en önemli Sümer şehir devletleri, adlarını hep duyduğumuz, Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Şuruppak ve Kiş gibi yerlerdir.

Tarihçiler ilk şehirleşmenin ve şehir devleti örneğinin Sümerlerde Uruk olduğunu söylerler ki bu doğrudur çünkü Uruk şu ana kadar keşfedilen en eski şehirdir. Başka bir şehir keşfedilirse bu görüşümüz değişecektir.

Uruk şehri, Tevrat'ta Erek diye geçen, Fırat kıyısında önemli bir yerleşim birimidir. Tevrat içinde Mezopotamya şehirleri çok sık geçer ancak Musevi toplumu ile araları çok iyi olmadığından bu şehirleri pek de iyi anılmaz. Tabii ki Tevrat'ın ne kadar siyasileşmiş olduğu herkesin malumudur.

Uruk'ta yerleşimin, El Ubeyd döneminde başladığı ve MS 3. yüzyıla kadar devam ettiği bilinmektedir. Şehir Sümer döneminde "Unu" olarak anılmıştır.

Uruk'ta bir alan

Bu gelişmede en önemli nokta, şehirle birlikte, şehrin korunması için ilk organize güçlerin de oluşturul-

masıdır. Ayrıca şehirle birlikte kültler de önem kazanmış ve tapınaklar inşa edilmiştir. Bu dönem, tarım yöntemlerinin ilerlemesi ve sanatın gelişmesiyle de önemli bir yer tutmaktadır. Tarımda olan değişiklikler, özellikle sulu tarım artık daha çok yiyeceğin depolanmasını sağlamış, kentlerin nüfusu artmıştır. Ekonomik gelişmenin de sağlanmasıyla artık yönetici sınıf güçlenmeye başlamış, kendi ritüellerini yaratmıştır.

Bu dönem paganizm için de çok önemlidir. Üretim ve devlet biçimleri artık tam olarak oturmaya başlamış ve paganizm kökenlerinden uzaklaşarak artık "devlet dini" olma yoluna girmiştir. Bu paganizmin tümden değişiminden çok, şehirlerde olan bir değişimdir. Kırsalda yaşayan halk bu değişimi reddetmiştir ve her zaman reddedecektir.

Dinin devlet dini olmasıyla birlikte, tapınakların da "siyasi" önemi artmıştır. Bunun sonucu olarak eski bereket ve tarım kültlerine ait tapınaklar önem kazanmakla birlikte "kutsallığını" zamanla yitirmiş, toplumun bireyleri yerine sadece görevlilere açık hale gelmiştir. Görevlilerin zaman içinde siyasallaşması da bu durumun doğal sonucu olmuştur.

Bunun bütün hükümdarlar tarafından kabul edildiğini düşünmemek gerekir. Tapınağın gücünün artması, hükümdarın hareket alanını da kısıtlayan bir durum oluşturmuştur. Nitekim MÖ 2050 civarında hükümdarlık yapan Ur-Nammu'nun "din ve devlet işlerini ayıran" kanunlar çıkarması da bunun göstergesidir. Hammurabi'den yüzyıllarca önce çıkarılan bu "laik" yasalar hükümdarın gücünü elinde toplama çabasıdır ancak zaman geçtikçe göreceğiz ki "laiklik" de yok olacak ve hükümdar kendini "Tanrı'nın yeryüzündeki görüntüsü" olarak ilan edecektir. Tanrı adına hareket ettiğini söyleyen hükümdar zihniyetinin bölgenin bugünkü durumunda payı olduğunu inkâr etmek mümkün değildir.

Uruk şehrine baktığımızda iki önemli tapınak görürüz. Bunlardan birincisi, Tanrıça İnanna'ya ait olan Eanna idi. Bir

tapınaklar bütünü şeklindeydi. (Burada mozaiklere ve heykellere rastlanmıştır.) İkincisi ise, Gök Tanrı Anu tapınağının olduğu Kullaba idi. (İçi sıvalı ve boyalı olan bu önemli tapınakta sunaklara da rastlanmıştır.) Yine de tek tapım merkezlerinin bunlar olduğunu düşünmemek gerekir. Uruk'un yayılmacı politikasına paralel olarak şehir dışında birçok yerde tapınaklar vardır. Şehir yayıldıkça Tanrı ve Tanrıçalar da onlarla birlikte yayılmıştır.

Bu dönemde Tapınak mimarisinde farklı şekiller vardır. Kınal (1983) bu şekilleri şöyle açıklar:

"*Neticede Uruk devrinde biri EL-Ubeyd devrinden beri devam edegelen doğrudan doğruya toprak üzerine inşa edilen alçak mabedler, diğeri yığma tepeler üzerine kurulmuş 'yüksek mabed'ler olarak iki çeşit tapınak vardı. Kanaatimizce bunun nedeni açıktır: Alçak mabedler yerli halkın ananesi idi, yüksek mabedler ise Sümerlere aitti. Sümerler ya Woolley'in tahmini gibi, mabedleri taşmalardan, sellerden kurtarmak amacı ile veya eski vatanlarındaki dağ mabedi geleneğine uyarak, mabedlerini tepeler üzerine kuruyorlardı. Bu yüksek mabed tipi, daha sonraki devirlerde gelişecek olan Ziggurat'lara öncülük etmiştir.*"

Uruk döneminin bir devamı da Cemdet Nasr devridir. Bu yer bir Sümer şehri olmakla birlikte farklı bir tür seramik bulunduğu için ayrı olarak sınıflandırılmıştır. Ancak bu kültür farklı şehirlerde de yaşanmıştır. Bu dönemi, şehir kültürünün yayıldığı bir dönem olarak görebiliriz. Ayrıca, şehir kültürünün yayılmasına bağlı olarak, şehirler arası savaşların da yaygınlaştığı bir dönem olduğunu söyleyebiliriz.

Şehirler arasındaki savaş, kuşkusuz kıt kaynakların paylaşımı açısından büyük bir önem taşımakla birlikte, artık siyasi egemenliği kurmak için de bir araç olmuştur. Bu savaşlarla, siyasi egemenliğin yanı sıra dini egemenlik de yayılmış, mitolo-

jilere tanrılar arası savaşlar olarak yansımıştır.

Bu dönemde, ileride ayrıntılı olarak göreceğimiz Tanrıça kültü önemini korumuş, şehir kültleri de önem kazanmıştır. Tabii bu dönem dini olduğu kadar siyasi de olmuştur.

Sümer döneminin bir şehri de Nippur'du. Önemli bir kült merkezi olan Nippur, El Ubeyd döneminden MS 800 dolaylarına kadar iskân edilmiştir. Burayı ele geçirenin bütün Sümer'i ve Akad'ı ele geçirmiş olduğuna inanıldığından önemini uzun süre korumuştur. Nippur'un dinsel önemi de buradaki tanrı Enlil tapınağından gelir.

Tarihçiler MÖ 2850-2350 yılları arasını Er Sülaleler Devri olarak tanımlar. Bu dönem de kendi içinde I. Er Sülaleler (MÖ 2850-2650), II. Er Sülaleler (MÖ 2650-2550) ve III. Er Sülaleler (MÖ 2550-2350) olarak ayrılır.

Bu adlandırmalar lise dönemimizden beri anlamsız gözükse de tarihçiler için önem taşır. 1930'larda Henri Frankfort tarafından yapılan kazılar, bu tarihsel ayrımların, birbirini izleyen dönemlerden oluştuğunu göstermiş olsa da, özellikle 19. yüzyıl batı tarihçileri tarafından çok sevilmiş, tarih çalışmaları için kolaylık sağlamıştır. Bu nedenle bu tür bölümlendirmelere sadık kalmakta fayda vardır.

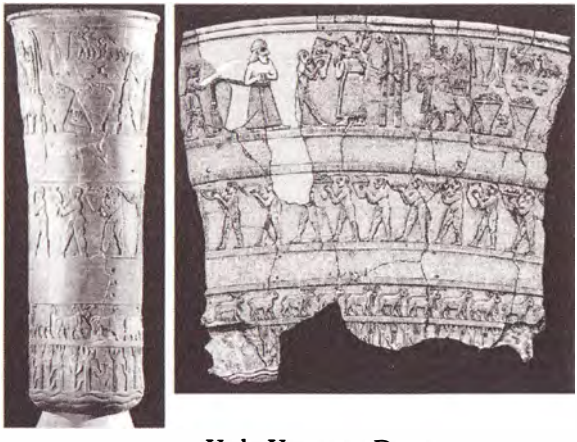

Varka Vazosu ve Detay

Bu dönemde artık tarihi vesikalar oluşmuştur. Ancak bunlar tarihsel kayıtlar olmaktan öte, çeşitli adak eşyalarının üzerindeki kayıtlardır. Adak eşyaları önemli bir olay hakkında, Tanrı ya da Tanrıçalardan yardım istemek için hazırlandığından en azından günlük olaylar hakkında bilgi verirler. Bu devrin en önemli yazılı kayıtları kral listeleridir.

Bu dönem buluntuları, genelde, günlük hayatla, özellikle de dini uygulamalarla ilgili bilgiler vermektedir. Bu buluntulardan biri Varka vazosudur. Bu vazoda İnanna'ya sunu da resmedilmiştir. Roaf (1996) şöyle betimler:

"*Üst şeritteki bir oymada, Aslan Avı Steli'nde*[1] *görülen adam Tanrıça İnanna'ya sunuda bulunmaktadır. Eteğinin püsküllerini, kısa eteklik giyen diğer adam tutmakta, önünde duran çıplak bir adam ise Tanrıça'nın simgesi olan kamış demetinin önünde duran bir kadın figürüne sunuda bulunmaktadır. Vazo ilk onarıldığında Tanrıça'nın başlığı hasara uğramış ve giysisini belirlemek olanaksızlaşmıştır. Bundan biraz daha geç Mezopotamya Tanrı ve Tanrıça'ları çoğu kez inek ya da boğa boynuzu ile gösterildiğinden, figür Tanrıça'nın kendisini olduğu kadar bir rahibeyi de simgeleyebilir. Kamış demetlerinin arkasındaki iki koyunun sırtlarında taşıdıkları platformların üstünde figür ya da heykeller durmaktadır. Soldaki figür Sümercede başrahip anlamına gelen 'en' işaretini taşımaktadır. Koyunların arkasındaki armağan yığınının içinde Varka vazosuna benzeyen iki vazoyla hayvan biçiminde iki kap da vardır.*"

Yine bu devirde, II. Er Sülaleler diye adlandırılan dönemde (MÖ 2650-2550), kral ile başrahip ayrı kişiler olarak gözükmektedir. Bir başka deyişle, bu dönemde din ve devlet işleri ayrılmış, rahip-kral yerini rahip ve krala bırakmıştır ama yine de tamamen ayrıldığını söylemek için çok erkendir.

[1] Aslan Avı Steli de dönemin önemli bir buluntusudur.

Sümer tarihinde bu devirden sonra, Ur Kralları, Kiş/Kassit Krallığı, Uruk Krallığı gibi, çeşitli şehirlerin üstünlüklerine bağlı olarak adlandırılan devirler vardır. Bu döneme bir şehrin üstünlüğüne dayanan dönem de diyebiliriz. Hangi şehir üstünse o şehrin tanrısı üstündür.

III. Er Sülaleler diye adlandırılan dönemde, Uruk kralı Lugalzagesi, ilk olarak, bütün şehirleri tek devlet altında toplamış ve "Lugal Kalama" unvanını almıştır. Lugalzagesi bununla da kalmamış, kendine bu şehirlerin Tanrıları ile ilgili bir unvan vererek kendini bu şehirlerin ve Tanrılarının koruyucusu olarak ilan etmiştir. Ancak bu hâkimiyet yirmi beş sene kadar sürmüş ve Akad'lı Sargon'un Lugalzagesi'nin hâkimiyetine son vermesiyle MÖ 2350 yılında sona ermiştir.

Akadlar, bölgedeki Sami topluluklarının birleşmesiyle meydana gelmiş bir ulustur. Akadların güçlü kralı Sargon, bölgedeki bütün Sümer şehirlerini alarak güçlü bir devlet kurmuştur.

Sargon'dan söz etmişken onun hayatını anlatan tabletlere de değinmemiz gerekir.

Asur Kütüphanesinde geçen bir tablette Sargon'un hayatı ile ilgili çok önemli bir ayrıntı vardır. Tablette şöyle der:

"Ben Agade'nin kralı büyük kral Sargon!
Annem yüksek bir rahibe idi, babamı bilmiyorum.
Yüksek rahibe annem beni gizlice doğurdu.
Beni bir kamış sepete koydu, onu ziftle kapladı.
Beni nehre bıraktı, dışarı çıkamayacaktım.
Nehir beni sürükleyerek su çekici Akki'ye götürdü.
Akki beni sudan çıkardı, kendi oğlu gibi büyüttü beni. "

Bu tablet Sargon'dan bin yıldan daha ileri tarihli olsa da o dönemde hazırlanmış tabletlerden kopya olduğu kesindir. Bu efsane bize başka efsaneleri de anımsatmaktadır.

Paganizm-1 (Altunay, 2014) kitabımızın kahraman mitosları bölümünde, Otto Rank'ın kahramanın doğumu ile ilgili gö-

rüşlerine yer vermiştik. Kahramanın doğumundaki gizem onun zaten kahramanlığını belirlemektedir. Sargon'un doğum efsanesinde ise bir sepet içinde dereye (Fırat) atılması ve bir bahçıvan tarafından bulunup yetiştirilmesi vardır. Bu efsane daha sonra Tevrat'ta Hz. Musa için tekrarlanacaktır.

Sargon, bütün Sümer şehirlerini almasına rağmen, kendine ayrı bir şehir kurmuş ve adını da "Tanrı Kapısı" anlamına gelen Babil koymuştur. Narçın (2013) Babil şehrinin Sümer döneminden beri var olduğunu ve adının Kan-Dingirra olduğunu yazar.

Yayılmacı bir politika izleyen Sargon ortalığı kana buladıktan sonra bir suikast sonucu öldürülmüştür.

Sargon, Sami yayılmacılığının, Mezopotamya'da üstünlük savaşlarının ve kan dökülmesinin en önemli isimlerindendir. O zamandan günümüze orada akan kanın hiç durmaması da tarihin incelenmesi gereken en önemli konularındandır.

Sargon'dan sonra gelenler arasında olan torunu Naram-Sin, aynı yayılmacı politikayı başarıyla devam ettirmiştir.

Akad devleti MÖ 2150 yıllarında Guti adı verilen kavimlerin istilasıyla tarihe karışmıştır. (Cambridge Üniversitesi kuruluş ve yıkılış tarihlerini MÖ 2317-2191 olarak verir.)

Akad devletinin yıkılmasından sonra karışıklıklar yaşanmış ancak Sümer aileleri yönetimi ele almıştır. MÖ 2060-1960 yılları arasında var olan Yeni Sümer Devleti de Amurru istilalarıyla tarihe karışmıştır.

Tabii burada bir anda yok olmuş bir devlet düşünmemek gerekir. Örneğin Mari şehri gibi varlığını bir süre daha korumuş şehirler vardır. Elinden su döken Tanrıça heykeli de bu dönemden, bu şehirden kalmadır.

MÖ 1960-1950 yılları arasında İsin ve Larsa isimli iki Sümer şehri daha varlık göstermiş olsa da bölgede varlık gösterme sırası Babil ve Asur Krallıklarına gelmiştir.

YAZININ KULLANILMASI

Yukarıda da belirtildiği gibi, üretimin kontrolü rahiplerin elinde olduğundan elde edilen ürünler ve hayvanlar tapınağa teslim edilirdi. Bu da belli bir kayıt sisteminin gerekliliğini ortaya koymuştu.

Sümerlerin yazıyı "icat ettiklerini" söylemek çok abartılı olabilir. Önce "yazının icadı" deyiminden ne anlaşıldığını ortaya koymak gerekir.

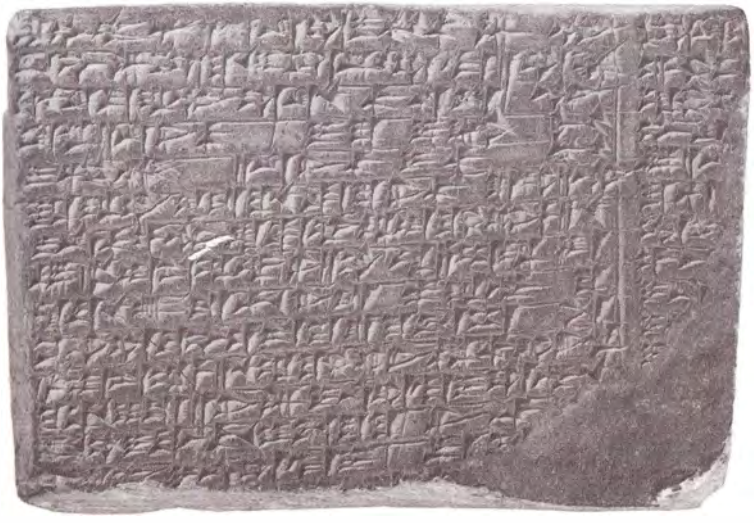

Etana Efsanesini Anlatan Tabletlerden

Yazının ilk nerede ve nasıl kullanıldığı aslında tam olarak bilinememektedir. Bir simgenin yazı olabilmesi için ilk önce bir mesaj vermesi gerekir.

Sümerler önceleri eşyaların ve canlıların resmini yaparken, daha sonra bunları birer şifre gibi kullanarak yazının ilk örneklerini vermişlerdir.

Roaf (1996), Mezopotamya'da yazının kullanımına ilişkin şöyle bilgi verir:

"*Bilinen ilk yazı örnekleri yaklaşık MÖ 3300 tarihinden kalma Uruk kil tabletleri üzerinde bulunmuştur. Yazı bu tarihte bile 700'ün üzerinde değişik işarete sahip bütünsel bir sistemdi. Bu nedenle henüz bilmediğimiz ön aşamaların da olması gerekir. İlk tabletler, tahıl, bira ve canlı hayvan gibi metaların alış verişine ilişkin kayıtları ya da yazmayı yeni öğrenen yazmanların kullandığı listeleri içeriyordu. […] Piktografik işaretler çoğu kez anlamı çok belirgin basit resimlerdir: sığırı belirtmek için bir boğa başı, arpayı belirtmek için bir arpa tanesi çizilir. Bazen de işaretlere çağrışım ile anlam kazandırılmıştır: çanak, yiyecek ya da ekmek, bacak ise durmak ya da yürümek anlamına gelir. İşaretler bir araya getirilerek daha karmaşık düşünceler ifade edilebilirdi. Örneğin bir kafa ve bir çanak yemek yemek anlamına gelirdi. İşaretler giderek kamıştan yapılmış dikdörtgen uçlu bir aletle yazılabilecek biçime uyarlandı. Bunun son ucunda, tüm yazılar çivi biçiminde çıktığından buna çivi yazısı adı verilmiştir. Er Hanedanlar döneminde yazı yukarından aşağı yerine soldan sağa yazılmaya başladı. Gelişmiş çivi yazısında işaretler fonetik değerleri de gösterebiliyordu. […] Yazmanlar, sözcük işaretlere hece işaretlerini ekleyerek insan konuşmasını etkin biçimde yazıya aktarmayı becerebildiler.*"

Yazının geçmişini kısaca özetlersek, bu tür resim işaretlerin birçok kültürde olduğunu ancak, bunların pratikte kullanımı ve

ses ifade etmesi şerefinin Sümer toplumunda olduğunu söyleyebiliriz. Okuma yazma konusuna gelince, önceleri tek bilenler rahiplerdi. Okuma yazma öğrenecek olanlar tapınaklarda eğitilmekteydi. Okuma yazma bilmesi gereken tüccarlar da tapınağa bağımlıydı.

Bu durum bize tapınağın, toplum içindeki en önemli bilgi kaynağını elinde tuttuğunu gösterir.

Sümer yazısı, dini ritüellerin kayda geçirilip tapınaklara yayılmasıyla (Paganizm 1, Altunay, 2014) daha geniş alanlara ulaşmış olsa da asıl katkı iyice gelişecek olan tüccar topluluklarının olmuştur.

SÜMER PAGANİZMİ

Sümer paganizmi son yıllarda en popüler olan pagan öğretilerinin başında gelmektedir. Uygarlığın ilk doğduğu yerlerden biri olarak kabul edilen Mezopotamya'nın en özgün inanç sistemini oluşturan Sümer paganizmi, paganizmin ilk formları hakkında bilgi vermesi açısından çok önemlidir.

Sümer paganizmini anlamak için elimizde birçok kaynak vardır. Bu kaynaklardan en önemlisi bulunan tabletlerdir[2]. Binyıllar boyu kum ve toprak altında kalan tabletler bugün sahip olduğumuz bilgilerin birçoğunu sağlamaktadır. Öte yandan, ritüel tabletlerinin çoğaltılarak tapınaklara dağıtılması, herhangi bir yerdeki kırık bir tabletin bir başka yerde kopyasının bulunabilmesini sağladığından metinleri tamamlamak da olanaklı olmuştur. Bununla beraber günümüzde bölgede aşırı derecelere ulaşan soygunculuk, yağma ve tahribat çok önemli bilgilerin yok olmasına da neden olmaktadır.

Elimizdeki bir başka kaynak da silindir mühürlerdir. Tanrıların, Tanrıçaların ve hatta cinlerin ikonografisini anlamak için en önemli kaynak belki de bu mühürlerdir. Bu mühürlerde, sözünü ettiğimiz varlıklar gösterildiği gibi dönem ritüellerine ve inançlarına ait çok önemli betimlemeler ve mitolojik sahneler de vardır.

Bu silindir mühürler damga yerine de geçmektedir ve büyüsel işlev taşıyıp taşımadıkları tartışmalıdır.

Sümer paganizmini anlayabilmek için bu dönemlerin inanç

---

[2] *Bu kitapta yer verdiğimiz tablet tercümelerinin büyük çoğunluğu Kramer'in Kaynakça'da bulabileceğiniz kitaplarından alınmıştır.*

sistemlerini çok iyi kavramak gerekir.

Sümer paganizmi her şeyden önce hayatta kalma amacıyla yapılan ritüelleri kapsar ve genel olarak tarıma ve mevsimsel döngülere bağlıdır. Paganizmin temel uygulamaları bu amaçla ortaya çıkmıştır. Bu nedenle pagan efsanelerinde, temel bayramlarda ve ritüellerinde bunun izlerini görürüz.

Öte yandan bütün Mezopotamya'da olduğu gibi Sümer paganizminde de yaşadığımız Dünya'nın ve Evren'in kutsallığına dair inançları görebiliriz.

Sümer tanrıları da bu kutsallık düşüncesiyle alakalıdır. Bottéro (2003) bunu şöyle anlatır:

"*Eski Mezopotamyalılar, dinlerinin konusunu oluşturan Doğaüstü'nü, Kutsal'ı ancak belirli sayıda kişilik yoluyla tasavvur edebilmişler – kesinlikle çoktanrılıydılar - ve insanı model almışlardır; bu tanrılar bilinçli olarak insanbiçimli düşünülmüştü. Bütün bu tanrıları, genelde Tanrı, tanrısal varlık biçiminde çevirdiğimiz bir ortak adla, bir tür adıyla ifade ediyorlardı. Ancak bu terim – Sümer dilinde 'dingir' , Akad dilinde 'ilu' – iki dilin hiçbirinde bize tam anlamı sunacak, bilinen anlamsal öğeleri ayrıştırılamamaktadır*[3]*. Başka bir deyişle Sümerlerin ve Samilerin tanrısalın betimlemesini nereden almış olabileceklerini bilmiyoruz.*"

Bottéro (2003) burada, kutsalın ifadesinin insanbiçimli[4] olduğunu söylemekte ne kadar haklıysa, çoktanrıcılık bağlamında yaptığı açıklama da o kadar acelecidir. Bu insanbiçimli betimlemeler aslında kutsalın sadece sembolik ifadeleridir.

Sümer çivi yazısında Tanrı'yı ifade eden işaretin "yukarıyı" göstermesi de yine sembolik bir ifadeyi çağrıştırmaktadır.

Sümer inançlarının dikkatli incelenmesi belki de Dünya tarihinin karanlıklarına ışık tutabilecektir. Bu sayede tektanrılı

[3] *Bu anlam bozukluğu tercüme edene aittir.*

[4] *Antropomorfik*

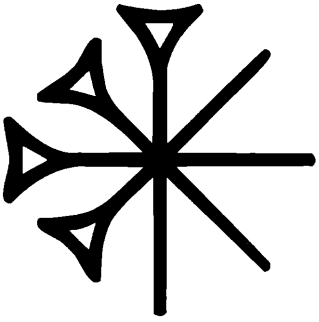

Sümer çivi yazısında Dingir

dinlere ait bazı inanç motiflerinin kökenleri açığa çıkabileceği gibi Sümerlerin nereden geldiği sorusu, çözüme daha da yaklaşacaktır.

Sümer'de inanç ve tapınak kültürü ilk zamanlardan beri mevcuttur. Farklı devirlerde farklı tapınaklar inşa edilmiştir. Mozaikli tapınak ve beyaz tapınak gibi en eski devirlerden kalan tapınaklar, dönemin inanç kültürü hakkında bilgi verir.

Tapınak öncelikle konumu ve yapımı ile kutsaldır. Paganizm-1 (Altunay, 2014) kitabımızda ayrıntılı olarak açıkladığımız konumun kutsallığı yanında yapımında kullanılan malzeme de önemidir. Genelde pişmiş toprak tuğlalarla yapılan tapınakların bu malzemesi "Enlil'in büyük inşaatçısı" mimar Tanrı Muşdamma ile ilgilidir. Enlil tapınağın mimarisi ve yapımıyla ilgili işleri bu Tanrı'ya vermiştir.

Şehir kültürü geliştikçe tapınaklar kutsal konumlarından öte merkezi konumlarıyla önem kazanmış, şehirde ilk tapınakların ve kamu binalarının yerleri buna göre belirlenmeye başlamıştır. Bir not olarak eklemeniz gerekir ki kent içinde boş meydan bırakılmamış, bu nedenle pazarlar hep sur duvarlarının dışına kurulmuştur.

Crawford (1991) tapınaklar ve bağlı uygulamalar hakkında şunları yazmıştır:

"*İlk dönemlerde mabetler küçüktü ve seçilmiş birkaç tanesine erişim sınırlıydı, sunak ise halka kapalıydı. III. Ur döneminde sunak genellikle mabedin girişinin karşısındaki yüksek duvara yerleştirilmişti, böylelikle de sokaktan görülmesi mümkün oluyordu. Muhtemelen, yaklaşım yöntemindeki bu farklılık, insanlara rahipler gibi herhangi bir aracının müdahalesi*

söz konusu olmaksızın tanrısına ulaşma olanağı sağlayan felsefi bir tutum değişikliğini yansıtıyordu. Bu tema aynı zamanda, ölümlülerin, Tanrı'nın varlığından doğrudan kendi tanrıları tarafından yönlendirilmelerini gösteren döneme ait silindir mühürler üzerindeki en yaygın motifte, farklı bir biçimde gösterilmiş olabilir. Ayrıca, ilk defa, aile yeraltı mezarlarının bulunduğu daha zengin kişisel evlerin bazılarında, ibadet yerlerine de rastlamaktayız. Bunların hepsini bütünsel olarak ele aldığımız zaman, bu etkenlerin tamamının pekâlâ dinsel düşünce yapısında bir dönüşümü yansıtması mümkündür."

Tapınaklarda günlük ritüellerin yapıldığı bilgisine sahibiz. Buna rağmen daha geç dönemlerde günde beş defa yapılan ritüellerin Sümer döneminde nasıl yapıldığı hakkında elimizde pek bilgi yoktur ancak sabahları gün doğumuyla ritüel yapıldığını ve bazı ritüellerde yemek verildiğini bilmekteyiz.

Lissen (2004), bunların izlerini Helenistik dönemden geriye sürerek ve Babil tabletlerinden yararlanarak, ritüellerin nasıl olduğunu ortaya koymakta ve Sümer dönemine dayandığını söylemektedir.

Tapınakta günde beş defa yapılan törenler sabah başlar ve *Napahu Sa Şamsi* denilen Güneş'in doğuşuyla birlikte *dik biti* denilen "Tanrıları uyandırma" ritüeli yapılırdı. Sonra "*pit babi*" yani "tapınak kapısının açılışı" gelirdi. Sonra da iki öğün yemeğin çıkması ritüeli yapılır ve "kutsal gün" tapınağın kapanışıyla sona ererdi.

Bunun dışında idolleri giydirme, bahar bayramları ve mevsimsel ritüeller gibi haftalık ve aylık ritüeller de vardı.

Tabii burada Paganizm-1 (Altunay, 2014) kitabımızda ayrıntılı olarak anlattığımız erginlenme ritüellerinin de yapıldığını biliyoruz. Erginlenen delikanlının ilk cinsel deneyiminin Tapınak rahibesi ile -Tapınak Fahişesi de denir- gerçekleştiğini ve bunun da erginlenmenin bir parçası olduğunu unutmamak

Varka Vazosu'ndan tören detayı

gerekir. O dönemde kadının statüsünün çok yüksek olduğunu ve bu görevin Tanrıça'nın yerine geçilerek yapılan bir görev olduğunu bilmeden bu ritüeli anlamak olanaksızdır.

Bunun dışında gerçekten fahişe olan kadınlar da vardır; hatta meyhane işleten kadınların birçoğu fahişe zannedilmiştir ancak bunlar dinsel eylem dışında kalan etkinliklerdir.

Rahibelerin gücü zamanla rahiplere geçmiş ve bundan sonra tapınakların ve rahip sınıfının bir güç olduğu vurgusu topluma yayılmıştır.

Sümer paganizminin tapınakta yapılan ritüeller kadar önemli diğer unsurları da kuşkusuz Tanrı ve Tanrıça kültleridir.

Tanrılar tapınaklarda insanlar gibi dinlenmekte, yemek yemekte ve ziyaretçi kabul etmektedir. Tapınaklarda Tanrı ya da Tanrıçalar için yemek pişer, Tanrı ve Tanrıçalar güzel giysilerle süslenir ve gerektiğinde gezdirilir. Bu uygulamaların birçoğu dinsel takvime bağlı olarak gerçekleştirilir.

İlginç bir ritüel de "kutsama" ritüelidir. Paganizm-1 kitabında (Altunay, 2014) belirttiğimiz gibi, idoller başlangıçta kendi başına tapınılacak bir nesne olmayıp, Yaratıcı'nın bir sıfatının sembolü iken sonradan tapım nesnelerine dönüşmüştür. Başka bir deyişle idollerin ya da heykellerin sadece sembolik an-

lamları vardır. Bir idolün ya da heykelin "kutsanması" ya da bir ritüelle bu işlevi kazanması gerekir.

Bu bağlamda sembolik nesnenin temizlenmesi ve "kutsanması" pagan pratiklerinin en önemlilerindendir.

Bu kutsanmayı sağlayan iki ritüel vardır. Birincisi, "ağzın yıkanması" anlamına gelen "*mis pi*" ritüeli, ikincisi ise "ağzın açılması" anlamına gelen "*pit pi*" ritüelidir. *Pit pi* ritüeli zaman içinde yok olduysa da *mis pi* ritüelinin Helenistik dönemde de var olduğuna dair kanıtlar vardır. (Lissen, 2004)

Bu ritüeller, Tanrı idolü olarak kullanılacak heykelin ağzının ve duyularının açılması için yapılan ritüellerdir. Tabletlerde Tanrı'nın heykelinin, törenlerde, yemek yemesi ve içki içmesi için ağzının açılması anlamına gelse de, Tanrı'nın ağzının açılması aynı zamanda onun "konuşabilmesi" ve "haber vermesi" anlamına da gelmektedir.

Bu durum tanrısal tezahürün ritüel nesnesi içinde var olması anlamına da gelir. Bu bağlamda heykel ya da nesne, içinde barındırdığı bu tanrısal tezahür ile "iki yönlü" bir haberleşme aracı da olmuştur.

Bu ritüelle ilgili bilgilerimiz Geç Babil ve Asur dönemine dayansa da Sümer kaynaklı olduğu kesindir. (Lissen, 2004)

Bu ritüelde heykelin ya da objenin temizlenme işlemi yapılmakta, gece yapılan bir ritüelle de ağzı açılmaktadır. Bu ritüel esnasında çeşitli tahıllar ve bal ile yapılan bir yiyeceğin Tanrılara verildiği de bilinmektedir. (Lissen, 2004)

Sümer paganizminin bu uygulamalarını "ilkel putlara tapma" olarak değil, o Tanrı ya da Tanrıça ile sembolize edilen kutsal arketiplerle ilgili bir ritüel olarak görmek gerekir.

Sümer'de bir kutsal yapı geleneği de, Ziggurat adı verilen eski dinsel yapılardır. Zigguratlar, tapınağın yüksek yere kurulması geleneğinin bir devamıdır. İnsan bu şekilde Tanrılara daha çok yaklaşmaktadır. Zaten o devirlerde, Tevrat'ta görüldüğü gibi, yüksek yerlerin kutsallığı konusunda bir inanç da vardır.

Bordreuil, Chatonnet, Michel (2015), Ziggurat geleneği hakkında ilginç bir saptamada bulunur:

"*Kent uygarlığının şafağında, Mezopotamya ve komşu ülkelerde, genellikle üzerinde dini bir yapının bulunduğu oldukça büyük taraçalar ortaya çıkmıştır. Bu model tüm doğu topraklarına yayılmamış olduğu gibi III. Binyıl başında terk edilmiş görülmektedir. Ama aynı binyılın sonunda, başlıca Mezopotamya kentleri, kimi kez bir tapınağın tepesine oturtulmuş, yükseldikçe daralan katlardan oluşan kule biçiminde yapılarla, zigguratlarla donatılmıştır. Bu zigguratları eski taraçaların uzak türevleri olarak görmemek gerekir, çünkü Mari'de olduğu gibi bazı taraçaların kent sakinleri için bir kurban sunum yeri olduğuna dair örnekler bulunmaktadır. Zigguratlara her zaman kent tanrısının tapınağı eşlik ederdi.*"

Sümer toplumunda ölü gömme gelenekleri de ilginçtir. En eski devirlerden beri toplumun farklı kesimlerine farklı mezarlar yapıldığı göze çarpmaktadır. Mezarların çoğunda ölü eşyaları bulunmuştur. Ur'daki Kraliyet Mezarları'nda insan kurbanına ilişkin buluntular da gözlemlenmiştir.

Kramer'in kitabına verdiği isim gibi "*Tarih Sümer'de Başlar*" demek çok abartı değildir. Günümüz kültürünü ve inançlarını etkileyen birçok motife ilk kez Sümer'de rastlanmıştır.

Sümer'de Ay ve Güneş kültleri olduğunu, mitolojisinden bilmekteyiz; coğrafi açıdan dağ kültü olmasa da Ziggurat yapısının bu kültle alakalı olduğu da kesindir.

Sümerlerde ağaç kültünün de varlığı bilinmektedir. Ağaçla ilgili ilginç bir efsane de Huluppu Ağacı'dır.

Kramer (1990) bu ağacın adının geçtiği miti şöyle anlatır:

"*Bir zamanlar Fırat nehri kıyısında bir Huluppu ağacı (belki bir söğüt) yetişmiş ve nehrin suları ile beslenmiş. Bir gün Güney Rüzgârı onu söküyor ve nehrin sularında sürüklemeye*

Huluppu ağacı motifli olduğu varsayılan bir mühür

başlıyor. O sırada oradan geçmekte olan İnanna onu eline alarak şehir Uruk'a götürüp, kutsal bahçesine ekiyor. Ona büyük bir ihtimamla bakıyor. Çünkü o büyüyünce Tanrıça onun tahtasından kendisi için bir sandalye ve bir kanepe yaptırmayı planlıyor. Seneler geçiyor. Ağaç gelişiyor ve büyüyor. Fakat İnanna onu kesemiyor. Çünkü ağacın kökünde 'hiç çekicilikten haberi olmayan' bir yılan yuva yapmış, tepesine İmdugud kuşu yuva yapmış, ortasında Lilit evini kurmuş."

Öykünün sonunda Gılgamış işe karışır ve zırhını giyerek baltasını ağaca vurur. Ağaçta bulunanların hepsi, Lilith de dâhil kaçıp giderler.

Sümer paganizminde kutsal mekân düşüncesiyle alakalı bir kavram da "kur" kavramıdır. Mekânla ilgili bu kavramı Kramer (1999) şöyle anlatır:

"Sümercede 'kur' sözcüğü ile ifade edilen kavramlar grubu, tanımlanması ve yorumlanması en zor olan kavramlardan biridir. Bu sözcüğün asıl anlamlarından biri olan 'dağ' bunun için kullanılan işaretin gerçekten de bir dağı göstermesiyle kanıtlanmıştır. Sonraları 'dağ'dan 'yabancı ülke' anlamı da türetilmiştir, çünkü Sümer'i çevreleyen dağlık ülkeler Sümerliler için sürekli bir tehdit oluşturuyorlardı. Ayrıca 'kur' genelde 'ülke' anlamına da geliyordu; Sümerler kendilerini 'kur-gal', 'Büyük Ülke' olarak

tanımlıyorlardı. Bunun yanı sıra Sümerce 'kur' sözcüğü kozmik bir kavramı da gösteriyordu. Dolayısıyla Sümerce 'ki-gal', 'aşağıdaki büyük' ile belli derecede özdeşleştirilmiş gibidir. Bu nedenle 'kigal' gibi 'ölüler diyarı anlamına da gelmektedir; gerçekten de 'İnanna'nın Yeraltına İnişi' ve 'Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı' gibi şiirlerde sürekli olarak 'ölüler diyarı' yerine 'kur' sözcüğü kullanılmıştır. Bu nedenle 'kur' kozmik olarak yerkabuğu ile ilksel deniz arasındaki boş alandır. Dahası, ana suların hemen üzerinde, 'aşağıdaki büyük'ün dibinde yaşayan korkunç yaratıklara da 'kur' denmesi olasıdır; eğer öyleyse, bu canavar Kur bir anlamda Babillilerin Tiamat'ını karşılamaktadır."

Bu bağlamda Kur ilgili efsaneler aynı zamanda "ejderha öldürme" efsaneleriyle de alakalıdır. Bu mitlerden birinde de ejderhayı Tanrıça İnanna'nın öldürmesi çok anlamlıdır.

Sümer ikonografisinde çok sık görülen ve daha sonra Babil ve Asur ikonografisini de oldukça etkileyecek olan hayvan motifleri de oldukça ilgi çekicidir. Bu konuyu Bordreuil, Chatonnet, Michel (2015) şöyle aydınlatır:

"*Tanrılar dünyası ve krallık ideolojisinin önemli bir parçası olan hayvan dünyasının eski Yakındoğu ikonografisinde oldukça yer kaplaması evcil hayvan-yabanıl hayvan ve gerçek hayvan-kurgusal hayvan ayrımı yapmayı güçleştirmektedir. Doğabilimciler tarafından bilinen cinsler kadar, insan başlı karma yaratıklar; kanatlı dört ayaklı hayvanlar da sahnelerde bolca yer almaktaydı. İnsan biçimli her Tanrı, kişiliği kendisine benzerlik gösteren ve ona eşlik eden ya da onun yerine geçen bir simge hayvanla bağdaştırılırdı*"

Sümer paganizmi ile ilgili olarak bize ulaşan en önemli belgeler mitolojik belgelerdir. Tapım şekillerini ve paganizmin uygulamalarını bunlar üzerinden biraz olsun anlamak olanaklıdır.

SÜMER MİTOLOJİSİ

Sümer Mitolojisini incelemeden önce Sümer panteonuna çok kısa göz atmakta fayda vardır. Babil de Sümer panteonunun bir bölümünü uyarladığı için aynı anda Babil'deki karşılıklarına da bakmak gerekir.

Sümerliler, Tanrılarını insanlar gibi düşünmüştür. Bu Tanrılar, insanların bütün özelliklerini taşımaktadır. İnsanlar gibi aile kurmakta, çoğalmakta, acıkmakta, yemek yemekte, üzülmekte, sevinmekte, hastalanmakta hatta ölümsüz olmalarına rağmen öldürülebilmektedir.

Şimdi burada biraz duralım...

Sümer paganizminin bilinen ilk pagan inanç sistemi örneklerinden olduğunu söylemiştik. Öncelikle insan biçimli Tanrı ve Tanrıça figürlerinin nasıl ortaya çıktığına bir bakalım.

Paganizm 1 (Altunay, 2014) kitabımızda anlattığımız gibi, ritüelllerin "oyun" biçiminde yapılması ve tapınaklara gönderilmesi gerekiyordu. Böylece eski ritüeller mitlere dönüşmüş ve anlatılır olmuştu. Mitlere dönüşme sürecinde, bu ritüelleri oynayacak insanlar Tanrı'nın (ya da Tanrıça'nın) yerine geçmekte ve bu rolü oynamaktaydı. İnsanbiçimli Tanrı ya da Tanrıça figürleri böyle çıkmış, zamanla çoktanrıcılığa dönüşmüştür.

Sümer zamanında en önemli Tanrılardan biri gök Tanrı An/Anu'dur. Bazı Babil tabletlerinde Anu, İştar'ın babası olarak geçer. Bu Tanrının eşi ise Tanrıça Antum'dur ve kült yeri

Uruk'tur. Babil döncminde Samaria bölgesinde tapılan *Adrammelek* adlı Tanrı'nın da Anu'dan geldiği düşünülmektedir ve zaten eşi de Tanrıça *Anammelek* adını almıştır. Melek burada prens, idareci anlamındadır ve günümüzde kullanılan melek sözcüğünün etimolojisine ışık tutar.

Burada kült yerinin Uruk olması, aslında bu Tanrı'nın Uruk kökenli olduğunu, Uruk'un kültürel ve siyasi hegemonyası sonucu tüm Mezopotamya'ya yayıldığını gösterir. Günümüzde bölgede var olan din ve mezhep savaşları da kültürel hegemonyanın en önemli bileşeni olan din ve inançlar üzerinden oynanan oyunları göstermektedir.

Sümer inançlarında en önemli Tanrıça, Babil'de İştar olarak adlandırılan İnanna'dır. Bu Tanrıça Afrodit'in ilk örneklerinden olup, güzellik, aşk ve seks ile ilişkilidir ve Uruk, Kiş, Agade gibi şehirlerde kült merkezleri vardır. Tanrıça'nın istisnasız bütün şehirlerde var olması bu kültün en eski anaerkil dönemlerden beri var olduğunu göstermektedir.

Anu'nun oğlu Enlil, daha sonra babasının yerini almış ve

Tanrıların kralı olmuştur. Eşi Tanrıça Ninlil'dir. Kült şehri Nippur'dur. Bu da Nippur'un önem kazandığını ve panteonda rol oynadığını gösterir.

En önemli Tanrılardan biri Enki'dir. Babil'de Ea diye adlandırılan bu Tanrı, Sümer mitolojisinde sık sık karşımıza çıkacaktır. Eridu şehri, Enki'nin önemli kült merkezlerinden biridir. Eridu ön plana çıktıkça Enki ile ilgili mitler ve ritüeller de önem kazanmış ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Bir başka önemli Tanrı da, Babil'de Şamaş diye adlandırılan, Güneş Tanrı Utu'dur.

Kısaca Tanrıları gördükten sonra Sümer mitolojisinin ana hatlarına bakabiliriz. Tabii Tanrı ve Tanrıça isimleri bunlarla sınırlı değildir ancak yeri geldikçe incelenecektir.

Sümer Mitolojisi ile ilgili bilgilerimiz daha 20. yüzyılın ikinci yarısında oluşmuştur. Bunda Samuel Noah Kramer'in katkısı büyüktür. Kramer'den sonra da, bazı tabletler çözülmüş olsa da temel yine Kramer'in çalışmalarına dayanmaktadır.[5]

Sümer mitolojisinin kaynakları büyük ölçüde çıkan tabletlerdir. Bu tabletler Sümer devrinden kaldığı gibi daha sonraki dönemlerde yapılan kopyaları ve uyarlamaları da kapsar. Bu kopyaların yapılma nedenleri tapım dilinin Sümerce olması ve ritüellerin büyük bölümünün Sümer çağından beri korunmasıdır. Arada "uyarlamalar" yapılmış olsa da öz aynıdır.

Bu metinleri kimlerin yazdığı bilinmemektedir. Babilliler bu meçhul yazarlar için "Tufan öncesinin bilgeleri" derler. Bunun eski Sümerlerin silik hatırası olduğu düşünülebilir.

Bu mitolojik öyküler halkın çok az bir kısmı okuryazar olduğu için, törenlerde ve özel günlerde halka okunmaktaydı. Süregelen bir sözlü geleneğin izlerine henüz rastlanmamıştır.

[5] *Kramer de bazı erken eserlerinde hatalar yapmış, daha sonra bunları düzeltmiştir. Onun için okuyucularımızın, yazarın kitaplarının erken tarihli baskılarını okurken dikkatli olmalarını öğütleriz.*

SÜMER YARATILIŞ MİTOSLARI ve ENLİL

Sümerler de bütün toplumlar gibi evrenin yaratılışıyla ilgili bazı efsaneler geliştirmiş ve bu eylemi Tanrısal bir kaynağa bağlamıştır.

Paganizm-1 (Altunay, 2014) kitabımızda da açıkladığımız gibi, yaratılış mitoslarının bu kadar önem kazanmasının nedeni büyü ve ritüel tabletlerinin genelde yaratılış ile başlamasıdır. Bir bakıma, o zamanlar Eliade'nin tabiri ile "in illo tempore," döngüsellik içinde yeniden geri gelmekte ve ritüel ya da büyü gerçekleşmektedir.

Kramer (1990) yaratılış efsanelerinden aşağıdaki özeti çıkartmıştır:

"Elimde olan metinlerden topladığım bilgilere dayanarak Sumer'ler tarafından geliştirilen yaratılış kavramını çıkarmak mümkün oldu. Bu kavrama göre evrenin başlangıcı şöyle idi:

1. İlk olarak eski ve sonsuz bir deniz vardı. Onun başlangıcı ve meydana çıkışı hakkında bilgi verilmiyor. Sümer'ler onun hep var olduğunu kabul etmiş olmalılar.

2. Bu eski deniz, gök ve yeri bir arada tutan bir evren dağını meydana getiriyor.

3. Tanrı bir insan şeklinde tasavvur ediliyor. An (yani gök) erkek ve Ki (yani yer) dişi idi. Onların birleşmesinden hava Tanrısı Enlil doğuyor.

4. Hava Tanrısı Enlil yeri gökten ayırıyor. Baba An göğü alıp götürüyor. Enlil de annesi olan yeryüzünü alıyor. Enlil'in annesi ile birlikte yeri alması ile evrenin düzenleme sahnesi başlıyor."

Burada en önemli kavramlardan biri "evrenin düzenlenmesi"dir.

Evren'in şaşmaz bir düzende işlediğini düşünen ilk pagan toplumlar için Evren'in düzeninin kurulması çok büyük önem taşımaktadır. Bu düzen tanrısaldır ve genelde bir Tanrı tarafından kurulmuştur. Mısır mitolojisinde tanrıça Maat ile sembolize edilen düzen aynı zamanda Gökyüzü'nden Yeryüzü'ne yansıyarak buradaki düzeni de yaratır.

Kramer (1999) bunu şöyle anlatır:

"*Evren'in Sümerce ifadesi, sözcüğü sözcüğüne 'gök-yer" anlamına gelen An-Ki'dir. Bundan dolayı Evren, gök ve yere ait alt bölümler halinde düzenlenmiş olmalıdır. Gök, gökyüzünü ve 'yukarıdaki büyük' denilen göğün üzerindeki uzayı kapsar; Gök Tanrıları burada oturur. Yer, yeryüzünü ve 'aşağıdaki büyük' denilen yeraltını kapsar. Yeraltı ya da Ölüler Diyarı Tanrıları burada oturur. Göğün düzenlenmesiyle ilgili elimizde var olan görece küçük bir mitolojik malzeme şöyle açıklanabilir. Ay Tanrısı Nanna, Sümerlerin yıldızlarla ilgili Baştanrısı olan Hava Tanrısı Enlil ve onun karısı Hava Tanrıçası Ninlil'den doğmuştur. Göklerde bir gufa'yla yolculuk ettiği düşünülen ve bundan dolayı zifiri karanlık lacivert taşı renkli göğe ışık getiren Ay Tanrısı Nanna, 'Küçükler', yıldızlar, üzerinde tohum gibi saçılırken, 'Büyükler' belki de gezegenler, yabani öküzler gibi etrafında gezinirler. Ay Tanrısı Nanna ve eşi Ningal, Doğu Dağı'nda yükselip Batı Dağı'nda batan Güneş Tanrısı Utu'nun ana babasıdırlar. […] Evren'in düzenlenmesine dönersek, 'iyi günlerin gelmesini sağlayan'ın Hava Tanrısı Enlil olduğunu öğreniyoruz; 'topraktan tohum çıkartmayı' ve ülkeye hegal'i yani bolluk, bereket ve mutluluk getirmeyi aklına koyan Enlil'dir.*"

Enlil ve Ninlil

Enlil, zaman içinde, Anu'dan sonra Tanrıların en önemlisi olarak yerini alır.

Kramer Enlil'i şöyle anlatır: (1990)

"Bu hava Tanrısı Enlil, Sumer Tanrılarının dünyasında, büyük önem kazanarak ayinlerde, mitoloji ve dualarda başrolü aldı. Onu panteonu yöneten bir Tanrı durumuna getiren olayları bilmiyoruz, fakat en eski yararlanılabilecek belgelerde Enlil,

'Tanrıların babası', 'göğün ve yerin kralı', 'memleketin kralı' olarak gösteriliyor. Krallar ve hükümdarlar, Enlil'in onlara memleketin krallığını verdiğini, onlar için memlekete bolluk getirdiğini ve memleketleri kendi idarelerine alabilmeleri için onları güçlendirdiğini söyleyerek öğünürler. [...] Geç devirdeki mitoloji ve ilahilerde Enlil'in evrende çoğunlukla yaralı işlerin var olmasını ve planlanmasını sağlayan iyiliksever bir Tanrı olarak kabul edildiği anlaşılıyor. Günü getiren, insanlara acıyan, devletleri, ağaçları, bitkileri yeryüzüne çıkarmayı planlayan o'dur. Memlekete bereketi, bolluğu ve zenginliği veren o'dur. İnsanların ilk kullandıkları tarım aletleri olan kazma ve boyunduruğu da o yapmıştır."

Tanrıların doğuşu ve düzenin kuruluşuyla ilgili olarak Enlil hakkında birçok ilginç efsane vardır.

Bir efsane Nippur şehrinin en eski şehir olduğu ile başlar. Şehrin yaşlı kadını Nunbarşegunu, kızı Ninlil'e, Enlil ile birlikte olması için öğütler vermektedir. Ninlil bu öğütleri dinler ve Enlil ile beraber olarak onun "tohumunu" alır. Bu birleşmeden Ay Tanrısı Nanna'ya hamile kalır. Efsanenin takip eden bölümünde Enlil ölüler diyarına gider ancak nereye gittiğini gizli tutar ve burada "kapının adamı"na nereye gittiğini Ninlil'e söylememesini ister. Ninlil ölüler diyarının kapısına geldiğinde "kapının adamı" Enlil'in nerede olduğunu söylemez. Ninlil kendisinin kraliçe olduğunu anımsatır. Karşısındaki aslında "kapının adamı" kılığında Enlil'dir ve orada da Ninlil ile beraber olur:

"*Enlil, kapının adamı kılığında uzandı*
Onu okşadı, birleşti onunla
Onu okşayarak, onunla birleşerek
Meslamtaea'nın tohumunu onun dölyatağına akıttı"

Enlil daha sonra "insan yutan ırmak, ölüler diyarı ırmağı-

nın adamı" kılığına girerek Ninlil ile yine benzer bir şekilde birleşir.

Efsanenin diğer parçası tam olarak okunamasa da benzer şekilde devam ettiği anlaşılır. Bu kez Enlil "kayıkçı adam kılığına girer. Hades efsanesinin kaynağı olabilecek bu efsane Enlil'in "bolluğun efendisi" ve "emirleri değişmez kral" olarak anıldığı bir ilahi ile sona erer.

Bu efsane önceden bilinen birkaç efsanenin Enlil mitiyle birleştirilmiş şekli olarak görülmektedir. Burada artık kaybolmuş ritüellerin izine rastlamaktayız. Daha önce de belirttiğimiz gibi ritüeli yapan kişi aslında Tanrı yerine geçmekte ve onun "bir zamanlar" yaptığı eylemi tekrarlamaktadır. Burada kuşkusuz "hieros gamos" ritüelleri vardır. Hieros gamos, yani kutsal birleşme ritüelleri aslında bolluk bereket ile alakalı iken, bu mite yeniden doğuş ile alakalı yeraltı kültleri de karışmıştır. Enlil'in Yeraltı Dünyası karakterlerlerine bürünerek, Ninlil ile birlikte olması da bu kültlerle ilgili ritüelleri gösterir.

Bu mitin siyasi yönüne bakıldığında Tanrıların doğuşu, kutsal birleşmeye bağlanmakta, belki de Nippur'un üstünlüğünü belirtmek için böyle bir yola gidilmektedir. Anlaşılacağı gibi ritüel olarak Tanrı'nın üstünlüğünü ortaya koymak aynı zamanda şehrin de üstünlüğünü ortaya koymak anlamına gelir.

Kramer (1999) Nippur'un bu ayrıcalıklı mitolojik konumunu şöyle anlatır:

"*Nippur, İÖ üçüncü binyılda yaşayan Sümerler için ülkelerinin tinsel merkeziydi. Onun koruyucu tanrısı Enlil, Sümer panteonunun baştanrısıydı; tapınağı Ekur, Sümer'deki en önemli tapınaktı. Bundan dolayı, Eridu, Ur gibi diğer önemli Sümer kentlerinde refah ve bolluğun sağlanması için Enlil'in kutsanması temel bir gereklilikti. Bu kentlerin koruyucu tanrılarının kutsanmak için Nippur tanrısı ve tapınağına götürdükleri armağanlarla yüklü olarak yolculuk ettikleri düşünülmektedir.*"

Bu tür mitolojik yolculuklar Sümer efsanelerinde vardır.

Sin ya da Aşgirbabbar olarak da bilinen Ur'un koruyucu Tanrısı Ay Tanrı Nanna da bu tür bir yolculuk yapar. Bu mitolojik Nippur'da bitkiler ve hayvanlar olmasına karşın insan yoktur.

Nanna şöyle der:

"*Ben, Sin, kentim için giderim, babamın huzuruna çıkarım,*
Babam Enlil'in huzuruna çıkarım;
Ben, kentim için giderim, anam Ninlil'in huzuruna çıkarım,
Babamın huzuruna çıkarım"

Nanna

Nanna birçok armağanla, birçok kenti dolaşarak Nippur'a gider ve Enlil'in huzuruna çıkar. İki tanrı bir ziyafet verirler. Nanna burada babasından isteklerde bulunur:

"*Irmakta bol su ver bana,*
Tarlada daha çok tahıl ver bana,
Bataklıkta ot ve kamış ver bana

Ormanlarda … ver bana
Ovada … ver bana
Hurma bahçelerinde, bağlarda bal ve şarap ver bana
Sarayda uzun ömür ver bana, gideceğim Ur'a"

Enlil bu istekleri kabul eder ve metin bunların verilmesiyle sona erer.

Metinden anlaşıldığı gibii, tekrarlar ve kısa cümleli ifadeler bir ritüelin metni gibi gözükmektedir. Nanna'nın Tanrı olarak istedikleri aslında şehrin refahı ve bereketiyle ilgilidir. Bu tür bereket ritüellerinde bu metnin kullanıldığını var sayabiliriz.

Burada bizim görüşümüze (Altunay, 2014) göre paganizmin ataerkil bozulma sürecinin ipuçları da vardır. Ritüel olarak, kralın kendini Tanrı yerine koyarak bu metinleri kullandığı ve Ay Tanrısı olarak ya da Enlil'in oğlu olarak bu isteklerde bulunduğu bilinmektedir. Burada kralın daha sonra tam olarak ortaya çıkacak "Tanrının Oğlu" konumunu ritüelik olarak kullandığı görülebilir.

Dünya düzeninin kurulması ve en önemlisi tarım ve hayvancılığın ortaya çıkmasıyla ilgili de birçok mit vardır. Bunlar Habil ile Kabil mitini anımsatır. Ayrıca ileride göreceğimiz gibi, İnanna'nın da evlenmek için bir çiftçiyi seçmesi bu mitin farklı bir yorumudur.

Bunlardan biri Emeş ve Enten mitidir. Enlil, ağaç ve bitki filizlendirmek ve ülkeye bolluk bereket getirmek ister. Bu amaçla Emeş ve Enten'i yaratır ve özel görevler verir:

"*Enten dişi koyunlara kuzular, dişi keçilere oğlaklar doğurttu,*
İnek ve buzağıyı çoğalttı, kaymağı ve sütü bollaştırdı,
Ovada, yaban keçisini, koyunu ve eşeği sevindirdi,
Gökyüzünün kuşlarına engin yeryüzünde yuva kurdurdu,
Hurma bahçelerinde ve bağlarda balı ve şarabı bollattı,

Yetiştikleri her yerde ağaçlara meyve verdirtti
[…]
Emeş ağaçları ve tarlaları var etti, ahırları ve ağılları genişletti
Çiftliklerde ürünleri çoğalttı
… toprağı kaplattı
Evlere bol ürün girmesini, ambarlara tepeleme yığılmasını sağladı"

Asıl görevlerini tam bilmesek de Enten'in "Tanrıların çiftçisi" olduğunu öğreniriz. Enten bu nedenle kendini Emeş'e üstün görür ve aralarında kavga çıkar. Sonunda Enlil'in yanına giderler ve Enlil de çiftçinin üstünlüğünü teyit eder. Böylece iki kardeş barışır.

"*Enlil, Emeş ve Enten'e yanıt verir,*
'Bütün ülkelere yaşam veren sular Enten'den sorulur
Tanrıların çiftçisi olarak, her şeyi o üretir,
Emeş, oğlum, kendini kardeşin Enten ile nasıl bir tutarsın?'
[…]
Emeş, Enten'in önünde dizçöktü,
Evine…. Şarap, hurma getirdi,
Emeş, Enten'e altın, gümüş ve lacivert taşı armağan etti,
Kardeşlik ve dostlukla, neşe ile içki saçtılar,
Birlikte akıllıca iyi davranmayı kararlaştırdılar.
Emeş ve Enten arasındaki kavgada,
Tanrıların sadık çiftçisi Enten, Emeş'ten üstün olduğunu kanıtlar,
Ey Enlil Baba şükürler olsun sana!"

Tevrat'taki öykünün ölümle sonuçlanmasına karşın bu öykü barış ile sonuçlanmıştır.

Benzer bir efsane de, Sığır Tanrısı Lahar ile kızkardeşi Tahıl Tanrıçası Aşnan arasında geçer. Bu efsanede, Anu'nun çocuk-

ları olan Anunnaki'lerin yiyecek ve giyecek sahibi olmaları için Lahar ve Aşnan'ın yaratıldıkları ancak Anunnaki'lerin bunları kullanamaması üzerine insanın yaratıldığı anlatılır. Lahar ve Aşnan gökyüzünden inerek insanlara nimetlerini bağışlarlar:

"Göğün bolluğunu
Lahar ve Aşnan taşıdı,
Toplumа bolluk getirdiler,
Ülkeye yaşam soluğunu getirdiler,
Tanrı yasalarını uyguladılar.
Ambarların içindekini çoğalttılar,
Depoları doldurdular.
Yoksulların toz toprak dolu evine girip
Bolluk bereket getirdiler.
Her ikisi de ayak bastıkları yere,
Evlere bolluk bereket getirdiler;
Yerleştikleri yeri doyururlar,
An ile Enlil'in yüreğini sevinçle doldururlar onlar."

Enlil önde, Kanal Kazıcı Ur-Nammu'ya eşlik ediyor.

Ancak Lahar ve Aşnan çok şarap içip sarhoş olurlar ve kavgaya tutuşurlar. Araya Enlil girer. Metnin bundan sonrası olmadığı için sonunu bilemiyoruz ama bu efsanenin de Habil ve Kabil efsanesine kaynaklık ettiğini düşünüyoruz.

Tabii burada gördüğümüz, "o eski günlerde" ya da "bir zamanlar" ilk ekinlerin nasıl yeşerdiği, ilk çiftçiliğin nasıl yapıldığıdır. Kutsal zaman ve mekânda (Altunay, 2014) yapılan ritüellerde de bunların tekrarı gerçekleştirilerek bereket sağlanır. Bu efsanede diğerlerinden farklı olarak anaerkil ve ataerkil kültürler arasındaki çekişmeyi de görmek de mümkündür.

Sümer ve Mezopotamya kültürlerinde, tarım ile ilgili bütün eylemler kutsal kabul edilir. Bu bağlamda, tarımla ilgili, ev ve tapınak yapımıyla ilgili araçlar da kutsaldır.

Bu araçların özellikle ilk kullanımlarına ritüeller eşlik eder. Aşağıda örneğini vereceğimiz ritüelde, kazma ile ilgili olan kutsama işini Enlil üstlenir:

"Efendi, verdiği nimetlerin gerçek yaratıcısı olan,
Kararları değiştirilemeyen Efendi,
Topraktan ülkenin tohumunu filizlendiren Enlil,
Yerden göğü ayırmayı düşündü,
Gökten yeri ayırmayı düşündü.
Ortaya çıkan varlıkların büyümesi için,
Gök ile yerin kemiğinde (Nippur) … yaydı

Kazmayı var etti, gün'ü yarattı,
Emeği gösterdi, yazgıyı belirledi,
Kazmaya ve sepete 'kudret' yükledi.

[…]

Efendi, kazmayı çağırdı, yazgısını belirledi.
Kutsal taç Kindu'yu başına koydu
Çamurdan insanın başını biçimledi,
Enlil'in önünde o [insan] ülkesini kapladı
Kara Kafalı halkının üstünde sebatla durdu.
Yanında duran Anunnakilerin
Armağan olarak ellerine onu koydu,

Enlil'i duayla yatıştırdılar,
Kazmayı tutmaları için Kara Kafalı halka verdiler.

[…]

Kazma ve sepet kentler kurar,
Sağlam evi kazma yapar, sağlam evi kazma kurar.
Sağlam eve bereket gelmesini sağlar.

Kralına karşı çıkan eve,
Krala boyun eğmeyen eve,
Kazma boyun eğdirir.

Kötü …. bitkilerin başını o ezer,
Köklerini çeker çıkartır, başlarını kopartır,
… bitkileri kazma kurtarır.

Kazmanın yazgısını Enlil Baba belirledi
Kazma yüceltildi."

Bu metin aynı zamanda Sümer paganizmini anlamak için de çok önemlidir. Bir ritüel metni olduğu her halinden bellidir. Bu tür tüm metinlerde olduğu gibi Yaratılış ile başlar. Kazmanın öyküsünün ve yaptığı işlerin yer alması, yeni bir iş için kullanılacağına dair kutsamanın bir parçasıdır.

Sümer mitlerine kısa bir giriş yaptıktan ve Enlil ile ilgili mitleri gördükten sonra diğer Tanrı ve Tanrıçalara da bakabiliriz.

Enki[6]

Sümer mitolojisinde en çok adı geçen Tanrılardan biri de Enki'dir. Denizlerin altında Abuzu denilen yerde yaşayan Enki aynı zamanda yeryüzündeki düzenlemeleri de yapar.

Enki, insanlara en yakın olan Tanrılardan biridir. Dualarının kabul olmasına yardımcı olur, tarıma katkıda bulunur, hatta Tufan'ı bile önceden haber verir.

Kramer (2000) Enki'yi "kurnaz" olarak nitelendirir ve şöyle anlatır:

Yeraltı sularının ve kaynakların tanrısı olarak Enki

6 Enki ile ilgili birçok efsanenin Türkçe tercümesi "Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki" adlı kitaptan alınmıştır.

"Enki, Güney Irak ve Basra Körfezi'nin bataklıkları yanında bulunan Eridu'yla özdeşleştirilmişti. 'Yaşam suları' hayatın korunması için elzem olduklarından, yeraltı suları ve sulu 'dipsiz derinlik'in Tanrısı Enki, aynı zamanda bir bereket figürüydü ve mitler, örneğin, büyük ırmakları hayat veren ersuyuyla doldurmasını ve halkı kutsamak için kanallarda yolculuk etmesini içeriyordu.

Enki'nin diğer Tanrılarla –özellikle de Tanrıçalarla– olan tartışmaları pek çok öykünün konusudur. Bununla birlikte Enki, kavgalarında asla bir savaşçı olarak anlatılmaz. Yarışmalar her zaman kurnazlık ve büyü denemeleridir. Günümüze ulaşmış Sümer metinlerinden çıkarılan Enki portresi oldukça muammalı, mantık dışı ve aykırıdır. Mitlere yayılan ilahiler ve ilahi türünden pasajlarda örneğin, Enki, Tanrıların çok akıllı, her şeyi bilen önderi, bilge bir danışman değerli bir dost ve gönenç ve başarıları için dirimsel her şeyi sağladığı insanlığın cömert velinimeti olarak yüceltilmiş ve övülmüştür. […] Öte yandan, mitlerde bu etkileyici güçler, ünlü nitelikler ve ustalıklı başarılar hiç de her zaman aynı biçimde görülmez. Gerçekten de mit yazarları Enki'yi çoğunlukla mantıksız, uçkuruna düşkün, nefsine hâkim olamayan, uyuşuk ve arkadaşı olan Tanrıların acılarına kulak asmayan, başına ne işler açacağının farkına varmaksızın bol şamatalı âlemler düzenlemeye meraklı bir adam olarak resmederler. […] Enki halledilmesi olanaksız görülen sorunlara çözümler bulmakta diğer Tanrıları bile şaşırtır. Belki de sorun çözücü Enki için en uygun terim 'kurnaz'dır."

Enki, aynı zamanda "düzen kuran" Tanrı'dır; Evren'in ve yaşamın düzenini oluşturur.

Bir tablette bu şöyle geçer:

"Enki, hegal'in efendisi,
Bilgeliğin efendisi,

An'ın sevgili efendisi, Eridu'nun süsü,
Emirleri ve kararları veren,
Yazgıyı belirlemekte usta olan…

Sen …. Günle kilitledin,
Ay'ı onun "ev"ine soktun,

Sen gökyüzünün yıldızlarını aşağıya indirdin,
Sayılarını hesapladın

Sen insanlara yaşamak için bir yer verdin,
Sen onlarla ilgilendin

… çobanların peşinden gitmelerini sen sağladın
… sen silahlarını evlerine geri çevirdin.
… sen insanları evlerinde güven içinde tuttun"

Bu daha sonra Enuma-Eliş ve Marduk mitlerinde ve hatta Enoch Kitabı'nda göreceğimiz "Evren'in düzenini kurma" motiflerinin erken halidir. Özellikle yıldızların yerleri Marduk'un eseri olduğu için Sami kültüründe büyük önem taşıyacaktır.

ENKİ VE NİNHURSAG

Enki ve Ninhursag miti Sümer mitolojisinin en ilginç eserlerinden biridir.

Mit, cennet benzeri Dilmun ülkesinin tanıtılmasıyla başlar:

"*Dilmun ülkesi kutsaldır,*
Dilmun ülkesi saftır,
Dilmun ülkesi aydınlıktır,
[...]
Aslan öldürmez,
Kurt kuzuyu kapmaz,
Oğlakları kıskıvrak eden yabani köpek bilinmez.
Tahıl yutan domuz bilinmez
[...]
Gözü ağrıyan "gözüm ağrıyor" demez,
Başı ağrıyan "başım ağrıyor" demez.
Yaşlı kadın "Ben yaşlı bir kadınım" demez
Yaşlı erkek "Ben yaşlı bir erkeğim" demez"

Dilmun ülkesi bu kadar güzellikler içindeyken önemli bir sorun vardır. Dilmun'un koruyucu Tanrıçası Ninsikilla'dan öğrendiğimize göre burada tatlı su ve tarlalar yoktur. Ancak Ninsikilla ile yattıktan sonra Dilmun'u ona veren Tanrı Enki duruma müdahale eder ve Güneş Tanrı Utu'nun topraktan çıkardığı suyu oraya verir.

Burada hemen durup bakalım, Dilmun'un cennetsi tasvirinden bir tarım yerine geçişi de Enki sayesinde olmuştur. Metnin başındaki uzun tasvir ve tekrarlar aslında ritüele ait ifadelerdir ve Kutsal mekânın oluşmasına yardımcı olmaktadır. İlk tarımın yapılması ve sonradan yapılan ritüellerde bu olayın tekrarlanması amacını taşımaktadır. Bu bağlamda Enki, Güneş yardımıyla suyu sağlar ve tarım olur. Bu, kuraklıktan kurtulmak isteyen şehir için ritüelin omurgasını oluşturur.

Ninhursag ve rahibi

Efsanenin bundan sonrası ise Enki'nin cinsel ilişkilerini anlatır. Enki önce Ana Tanrıça Ninhursag'ı döller:

"*ersuyunu dölyatağına akıttı, Enki'nin ersuyunu,*
ersuyunu Ninhursag'ın dölyatağına akıttı.
Bir gün ona bir aydır
İki gün ona iki aydır
Üç gün ona üç aydır
Dört gün ona dört aydır
Beş gün ona beş aydır
Altı gün ona altı aydır
Yedi gün ona yedi aydır
Sekiz gün ona sekiz aydır
Dokuz gün ona dokuz aydır, kadınlık ayıdır,
Halis yağ gibi, halis yağ gibi, kıymetli yağ gibi.
Nintu, ülkenin anası, halis yağ gibi Nimmu'yu doğurdu."

Burada zaman hakkında kullanılan ifadeler oldukça ilginçtir. Başka yerlerde de karşımıza çıkan bu ifadeler, eski kültürlerin zaman algısını anlamak için çok önemlidir. Burada da tekrarlanan kalıplar ve akış, bunun bir ritüel metni olduğunu gösterir. Böylece ritüelin "kutsal zaman ve kutsal mekânda" yapılması belli bir bağlamda zaman oyunlarının da olduğunu da gösterir.

Enki bu kez de Nimmu'yu döller ve Nimmu'dan Ninkurra doğar. Enki Ninkurra'yı da döller ve Utu doğar. Metin bundan sonra bozuktur. Ancak Enki'nin Utu'ya aynı şeyleri yapamadığı anlaşılmaktadır. Bundan sonra Enki ona armağan olarak salatalık, elma ve üzüm getirerek onunla birleşir. Uttu Enki'nin ersuyuyla birlikte gücü kendine aldığını söyler:

"*Baştan çıkarıcı kadın Uttu der ki: 'oh, güç [benim] gövdemde'*
Der ki: 'Oh, güç içeride
Oh, benim gücüm dışarıda"

Bu arada Ninhursag da gövdesine bulaşan Uttu'nun ersu-

yunu siler. Daha sonra nasıl olduğu anlaşılmayan ancak bu ersuyundan olabileceği düşünülen sekiz bitki yaratır. Ancak Enki bunları koparır ve yer. Buradan sonrası oldukça ilginçtir:

"Enki bataklığın dışında yol alır, yol alır.
Sukkal'ı İsimud'a şöyle der:
'Yazgılarını [henüz] belirlemediğim bitkilerden
Bu nedir Tanrılar aşkına? Bu nedir Tanrılar aşkına?'
Sukkal'ı İsimud onu yanıtlar:
"Kralım, ağaç otudur' der ona,
Onu Enki için keser, O da yer.
"Kralım, bal otudur' der ona,
Onu Enki için koparır, O da yer.
"Kralım, bu yabani ottur' der ona,
Onu Enki için keser, O da yer.
"Kralım, bu apasar otudur' der ona,
Onu Enki için koparır, O da yer.
"Kralım, bu diken otudur' der ona,
Onu Enki için keser, O da yer.
"Kralım, bu kebere otudur' der ona,
Onu Enki için koparır, O da yer.
"Kralım, ….. otudur' der ona,
Onu Enki için keser, O da yer.
"Kralım, bu amhaṛu otudur' der ona,
Onu Enki için koparır, O da yer."

Böylece otların isimleri sayılmış olur. Bu anlamsız gelebilecek tekrarlar aslında bu otların kullanımına bağlı yapılan şifalandırma ritüelinin bir parçasıdır.

Olay şifalandırma ritüeli de olsa, Ninhursag buna çok sinirlenir ve Enki'yi lanetler. Enki'nin sekiz organı hastalanır. Enki ölmesin diye Enlil de araya girer. Ninhursag her bir hasta organ için bir Tanrı doğurur ve Enki sonunda iyileşir:

"*Ninhursag Enki'yi vulvasına oturttu:*

'Kardeş neren ağrıyor?'
'Kafam ağrıyor'
'Abu'yu doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'
'Çenem ağrıyor'
'Nintulla'yı doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'
'Dişim ağrıyor'
'Ninsutu'yu doğurdum senin için'
'Kardeş neren ağrıyor?'
'Ağzım ağrıyor'
'Ninkasi'yi doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'
'Boğazım ağrıyor'
'Nazi'yi doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'
'Kolum ağrıyor'
'Azimua'yı doğurdum senin için'"

Kardeş neren ağrıyor?'
'Kaburgam ağrıyor'
'Ninti'yi doğurdum senin için'

'Kardeş neren ağrıyor?'
'Ağ'ım ağrıyor'
'Ensag'ı doğurdum senin için'

Doğurduğun küçükler için…
Abu, bitkilerin kralı olsun,
Nintulla, Magan'ın efendisi olsun,
Ninsutu, Ninazu ile evlensin,
Ninkasi, arzuyu doyuran olsun,
Nazi, Nindara'yla evlensin,
Azimua, Ningişzida ile evlensin,
Ninti, ayların kraliçesi olsun,
Ensag, Dilmun'un efendisi olsun.

Ey Enki Baba, Sana şükürler olsun!"

Burada da önce hieros gamos sonra da tıpla ilgili ritüelleri görürüz. Tekrarların olması ve sonunda bir düzenin kurulması da ritüelin yapısını gösterir. Burada şifacı Tanrıların adını ve yerlerini öğrenerek bunların ismini zikreden bir ritüel söz konusudur. Ritüel öncesi hieros gamos da şifanın kutsal kökenini ifade eder.

İNSANIN YARATILIŞI

İnsanın yaratılışını anlatan bu efsanenin bulunduğu tablet yer yer kırık olduğundan efsane ve anlamı çok kolay anlaşılamamaktadır.

İlk olarak en eski zamanlardan bahseder.

"*O günlerde, gök ile yer [birbirinden ayrılmamıştı]*
O gecelerde gök ile yer [kasvetliydi]
O yıllarda,
Yazgılar belirlendikten sonraki yıllarda
Anunnalar doğmuştu.
Tanrıçalar evlilikle birleşmişti
Tanrıçalara gök ile yerden payları verilmişti
Tanrıçalar... döllendikten sonra
Doğum yaptılar."

İşte o günlerde Tanrıçalar doğurmuş ve Tanrılar çoğalmıştır. Ancak hizmet edecek varlıklar olmadığı için Tanrılar işlerini kendi kendilerine görmektedir. Bu Tanrılar arasında bir tek Enki tembellik yapmaktadır:

"*Nammu, ilksel ana,*
Bütün büyük Tanrıları doğurmuş olan,
Tanrıların gözyaşlarını oğluna getirdi:
Sen sere serpe yatan, sen uyuyan, sen, uykusundan kalkamayacak olan, [...]
Kalk oğlum yatağından, göster hünerini zekice,
Tanrılar için hizmetkârlar yarat."

Enki bu sözler üzerine hizmetkârlar yaratmaya başlar. Tab-

letin bundan sonrası kırıktır, ancak insan ve doğum sözleri seçilmektedir.

Bundan sonra Tanrıların ziyafeti başlar. Enki ile Tanrıça Ninmah bol bol içki içtikten sonra bir oyun oynarlar:

"*Enki ve Ninmah bol bira içtiler, yürekleri coştu.*
Ninmah Enki'ye şöyle dedi:
Bir insanın biçimi üstüne, iyi ya da kötü,
İyi ya da kötü bir yazgı belirleyeceğim,
Canımın istediği gibi
Enki Ninmah'a karşılık verdi:
İyi ya da kötü, sana gelen yazgıya karşı koyacağım"

Ninmah önce ellerini bükemeyen bir adam yapar, Enki de onu kralın hizmetkârı yapar, Ninmah bunun üzerine kör olan ama görebilen bir adam yapar, Enki de onu şarkıcı yapar. Üçüncü olarak Ninmah ayakları tutmayan bir adam yapar, Enki'nin bu adamı ne yaptığı belirgin değildir. Dördüncü olarak Ninmah ersuyu damlayan bir adam yapar, Enki de ona büyü ile alakalı bir şey yapar. Beşinci olarak Ninmah doğurganlığı olmayan bir kadın yapınca Enki de ona bir harem yapar. Altıncı olarak ise Ninmah cinsellik organı olmayan bir şey yapar, Enki isc onu Enlil'e hizmetçi yapar.

Sıra Enki'ye gelmiştir:

"*Yüce efendi Eıki Ninmah'a şöyle dedi:*
Biçimlendirdiklerinin her biri için, yazgı belirledim.
Onlara ekmek verdim
Şimdi ben senin için bir tane yapacağım ve sen
Yeni doğanın yazgısını belirleyeceksin."

Enki bu sözlerin ardından yaratma işine girişir. Yarattığı *Umul* adında, her yeri hastalıklı bir yaratıktır. Üstelik elinden hiçbir iş de gelmemektedir. Ninmah Enki'ye sinirlenir ve sitemde bulunur. Bu metnin daha sonrası pek anlaşılamamaktadır ancak Umul'a bazı işler verildiği görülmektedir.

İNANNA

Babil'de İştar ya da Astarte adıyla anılacak olan İnanna panteonda üst sıralarda olmamasına rağmen Sümer ve Babil'in en önemli Tanrıçası sayılabilir. İnanna büyük olasılıkla Sümer öncesine ya da Sümer kavimlerinin bölgeye gelmeden öncesine dayanan Ana Tanrıça'dır ve bu topraklardaki kültür etkileşimiyle şekillenmiştir.

İnanna bu bağlamda, bölgede bronz çağının en önemli Tanrıçalarından biri olmuştur. Havva ve Neolitik Ana Tanrıça arasında bir geçiş olarak da düşünülebilir. Aynı zamanda, Yakın Doğu mitolojilerinde, hatta Yunan mitolojisinde gördüğümüz birçok Tanrıçayı etkilemiştir.

Coğrafya da göz önüne alındığında İnanna'nın Meryem'e kadar giden bir geleneğin başlangıcı olduğu da söylenebilir.

İnanna'nın değişik gösterimleri vardır.

Bir mühürde başında dağ tacı ve Venüs yıldızıyla sembolize edilmiştir. Aslında hilal ile gösterilen İnanna Venüs'le beraber sembolize edilir. Burada belirtmemiz gereken bir husus Venüs ve hilalin birlikteliğinin günümüze kadar yaşadığı, hatta bayrağımızda da yer aldığıdır.

Bazı gösterimlerde İnanna/İştar'ın etrafında yıldızlar olması, onun zodyakla da temsil edildiğini düşündürmektedir.

İnanna'nın sembollerinden biri de, diğer Tanrıçalarda gözlemlediğimiz yılandır.

İnanna'nın hem yerle hem de gökyüzüyle alakası vardır.

Hem taktığı lapis lazuli gibi göklere hükmeder hem de yeryüzündeki bereketle ilgilenir. Buna bağlı olarak bazı efsanelerde meteorolojik felaket getiren Tanrıça olarak da gösterilmiştir. Hatta İnanna'yı savaşla ilişkilendiren anlatımlar da vardır.

İnanna ve Ay arasındaki ilişki üzerinde de durmakta fayda vardır. Venüs ile sembolize edilen İnanna'nın ayın karanlık olduğu günleri sembolize eden bir de kız kardeşi vardır. Ereşkigal isimli bu Tanrıça, aynı zamanda yeraltı kraliçesidir ve Ölüler Ülkesi'ndedir. Ölüler Tanrısı Nergal'in de karısıdır. Bu Tanrıça inancı Musevilerde Lilith, Yunanlarda da Hekate kültlerine geçmiştir. Bu haliyle de Hades ve Persephone'yi anımsatır. Büyücülükle de alakalı olan bu Tanrıça'nın kutsal hayvanları aslan ve baykuştur.

Diğer Tanrıçaların varlığına rağmen Ana Tanrıça konumuna en yakın Tanrıça İnanna'dır. En önemli özelliklerinden biri *me*'leri elinde tutmasıdır. *Me*'lerin, özellik, kanun, prensip, hatta ölçü gibi anlamlara geldiği düşünülmektedir.

İnanna'nın değişik gösterimleri vardır.

Paganizm içinde Evren'in düzeni çok önemli bir yer tuttuğundan bunun prensiplerinin *me* ile ifade edildiğini düşünebiliriz ancak yine de tam olarak anlamı çözülememiştir. Mitte, *me*'ler İnanna'nın eline şöyle geçmiştir:

Tabletlerdeki efsane önce uzun uzun Enki'nin övülmesiyle başlar, daha sonra da Enki'nin yaptığı işler anlatılır. Son olarak Enki Tanrılar arasında görev dağılımı yapar. Ancak hırslı Tanrıça İnanna kendine bir görev verilmediği için öfkelenir:

"*Bana, kadına niye farklı davrandın?*
Ben, kutsal İnanna; benim görevlerim nerede?"

İnanna diğerlerinin neler aldığını anlatıp serzenişte bulununca Enki yanıt verir:

"*Genç İnanna senden ne esirgedim?*
Sana daha fazla ne katabilirdik?
Savaş ve çarpışmaların gizli kehanetlerini sen yorumlarsın,
Kuzgun değilsin
Ama onların ortasında kötü kehanette bulunan sözler sarf edersin.
Sen düz ipliği düğüm edersin orada.
Genç İnanna, sen düğümlü ipliği düzeltirsin orada."

Enki İnanna'nın yaptığı daha birçok şeyi anlatır.
Buna yakın olan başka bir efsane daha ilginçtir:

"*O günlerde, genç İnanna*
Enki'nin Eridu'daki Abzu'suna
adımını attı kutsal İnanna bir başına
O günlerde yüce bilge olan,
Göğün ve yerin me'lerini bilen,
Oturduğu yerden Tanrıların yüreklerini okuyan
kutsal İnanna'nın Eridu'daki tapınağa varmasına

Bin metreden az kala, Abzu'nun kralı Enki
Bunları bilen Sukkal'ı İsimud'u çağırdı,
Şu talimatları verdi ona"

Enki bu şekilde bir nevi veziri olan İsimud'a, İnanna'ya ikramlarda bulunulması için talimatlar verir. İsimud da Enki'nin talimatlarını yerine getirir. Daha sonra Enki ve İnanna içmeye başlarlar. Enki sonunda sarhoş olur ve elinde tuttuğu *me*'leri İnanna'ya vereceğini söyler.

İnanna da *me*'leri alır ve gider. Enki ayılınca *me*'lerin olmadığını görür ve İsimud'a sorar. İsimud da bunları Enki'nin İnanna'ya verdiğini söyler. Enki yaptığına pişmandır. *Me*'lerin tekrar Eridu'ya dönmesini istemektedir.

Enki, Uruk'a gitmekte olan İnanna'nın kayığını durdurmayı ve *me*'leri geri almayı düşünür. Bunu İsimud vasıtasıyla bir kaç kez denemesine rağmen başaramaz. Efsane *me*'lerin Uruk'a gelmesiyle sona erer.

Demirci (2013), "*Me'lerin çalınmasının, politik olarak, Uruk'un Eridu'ya egemenlik kazanmasını meşrulaştıran siyasal bir manipülasyon öyküsü*" olduğunu söyler.

İnanna'nın bir başka özelliği de ele geçirdiği *me*'lerin biri olarak "*kutsal fahişe*" özelliğidir.

İnanna'nın rahibeleri de kutsal fahişe özelliği gösterir. Aslında bu fahişelik günümüzdeki anlamından çok uzak, Tanrıçanın inisiyasyon gerçekleştirme ve doğurganlığıyla ilişkili bir fahişeliktir; hatta inisiyasyon ve doğurganlık sağlayan bir tür büyü olduğu da söylenebilir (Altunay, 2014). Tanrı ile Tanrıçanın birleşmesini (*hieros gamos*) sembolize eden bu tören bereket kültüyle de ilişkilidir. Ertu ismi verilen başrahibe bu törenlerde İnanna rolü oynar. Aslında Muazzez İlmiye Çığ'ın *Sümerli Ludingirra* (1996) adlı romanında anlattığı sahne gerçekten hiç de uzak değildir:

"Avlunun bir tarafına çalgıcılar oturmuş, ellerindeki harpleri lirleri, flütleri, davul, dümbelek ve tefleri çalıyor; kadın ve erkeklerden oluşan bir grup da şarkılar söylüyordu. [...] Bir ara rengârenk giysilerle birtakım kimseler çıktı ortaya ve müziğe ayaklarını uydurarak başladılar oynamaya. Hep genç kızlar, genç erkeklerdi oynayanlar. Yanımdakiler konuşuyorlardı, "Bunlar tapınağın rahibe ve rahipleri" diyerek. [...] Derken avlunun ortasına bir yataklık getirildi. Onun üzerine bembeyaz çarşaflarıyla bir yatak kondu.[...] Ben ne olacak diye merakla bekliyordum. Yanımdaki büyüklerin konuşmasını dikkatle dinlemeye başladım: "Bu sene Yeni Yıl bayramımız güzel geçeceğe benziyor; baksana hava ne kadar güzel, Güneş Tanrımız Utu da bizim sevincimize katılmış, alabildiğine ışıldıyor. Tanrımız Dumuzi yeraltından çıkıp sevgili Tanrıçamız İnanna ile bir evlensin; tarlalarımıza, ahır ve ağıllarımıza nasıl bir bolluk gelecek! Bütün ürünlerimiz çoğalacak, hayvanlarımız yavrulayacak, tavuk ve balıklarımız bol bol yumurtlayacak" diyorlardı. Tanrımız yeraltından nasıl çıkacak, gözümüzün önünde toprağı mı yarıp çıkacak diye beklerken, tapınağın iç merdivenlerinden çok güzel giysiler içinde bir kadın ve erkek inmeye başladılar. Yine yanımdakiler «Kralımız ile rahibemiz geliyor» diye büyük bir heyecana kapıldılar. [...] Ben olup bitenleri, konuşulanları anlayacak yaşta değildim ki; beni yalnız gördüklerim ilgilendiriyordu. Şarkılar bitince kralımız ile rahibe yatağa girmesinler mi? Meğer orada Tanrımız ve Tanrıçamız yerine evleniyorlarmış."

İNANNA ve DUMUZİ [7]

Yukarıda belirttiğimiz Tanrısal çift, Babil'de İştar-Tammuz çifti olarak bilinen İnanna-Dumuzi çiftidir. Bu çiftin öyküsü, o dönem ritüelleri hakkında bilgi veren en iyi öykülerden biridir.

İnanna'nın Dumuzi ile evlenmesi, daha önce gördüğümüz, Emeş ve Enten mitine benzer bir mit ile belirlenmiştir, Tevrat'a da geçen bu öykü mitoslarda sık işlenen tarım ve hayvancılık arasındaki çekişmedir.

İnanna'nın evlenmesi için iki aday vardır, bunlar çoban Dumuzi ile çiftçi Enkimdu'dur. İnanna, evlenmek için çiftçi Enkimdu'yu isterken, ağabeyi Utu İnanna'nın Dumuzi ile evlenmesini istemektedir:

"*Ey kardeşim, çobanın her şeyi var,*
Ey bakire İnanna, niye kabul etmiyorsun?
Yağı iyidir, hurma şarabı iyidir,
Çobanın elinin dokunduğu her şey parlar."

Ancak İnanna kararlıdır:

"*Her şeyi olan çobanla evlenmeyeceğim,*
[...]
ben, Bakire, çiftçiyle evleneceğim,
Bitkileri bol yetiştiren çiftçi,
Tahılı bol yetiştiren çiftçiyle"

[7] *İnanna ile ilgili birçok efsanenin Türkçe tercümesi "Sümer Mitolojisi" ve "Tarih Sumer'de Başlar" adlı kitaplardan alınmıştır. Bkz. Kaynakça*

[8] *Yedi kapı sembolizmi birçok inançta karşımıza çıkar*

Dumuzi bunun üzerine İnanna'ya çiftçinin ondan fazla neyi olduğunu sorar. Çiftçi ne verirse, onun daha güzel şeyler vereceğini söyler. Çiftçi ona neden böyle davrandığını sorar, ancak Dumuzi inada devam etmektedir. Diğer mitoslara baktığımızda Dumuzi'nin çiftçiyi alt ettiğini ve İnanna ile evlendiğini görürüz.

İnanna ile ilgili en popüler mit, kuşkusuz yeraltına iniş mitidir ve bu mit daha sonra göreceğimiz gibi kadın inisiyasyonuna değindiğinden tarihin en önemli mitlerinden biridir:

Hırslı olan İnanna, yeryüzünde hüküm sürdüğü gibi yeraltında da hüküm sürmeyi ister. Bunun için de kız kardeşine ait yeraltına inmeye karar verir. Ancak dönemin inançlarına baktığımızda yeraltına inmek risklidir, buraya girenin çıkması o kadar da kolay değildir. İnanna, her şeye rağmen, Tanrılar kurulunu toplar ve kraliçeliğine ait bütün kıyafet ve takılarla yeraltına inmeye hazırlanır.

İnanna, gitmeden önce veziri Ninşubur'a tembihlerde bulunmayı da ihmal etmez.

Kızkardeşi Ereşkigal'in kendi bölgesine girdiği için onu öldürmesi olasılığı vardır. Eğer üç gün içinde dönmeyecek olursa, Tanrılar toplantısında ağıt yakılması ve ölüler âleminde kalmaması için Ninşubur'un Enlil'e ve Enki'ye yalvarması için talimatlar verir.

Artık yola çıkma vaktidir:

"İnanna lapis lazuli dağına, saraya yaklaşınca,
Yeraltı dünyasının kapısında cesurdu.
Yeraltı dünyası sarayında cesurca konuştu.
Evi aç kapıcı, evi aç.[...]
Ben göğün, güneşin doğduğu yerlerin kraliçesiyim."

İnanna Yeryüzü ve Yeraltı arasında

Tabii, yeryüzünün kraliçesinin emirleri yeraltı için geçerli değildir. Koruyucu Neti İnanna'yı bırakmak istemez, İnanna, kız kardeşi Ereşkigal'in öldürülen kocası Gugalanna'nın gömme merasimine katılmak istediğini bahane ederek girmek ister.

Sonunda, Ereşkigal'in talimatıyla, Neti, İnanna'yı bırakır ve yeraltının yedi kapısından[8] geçmesini söyler. İnanna her bir kapıdan geçtiğinde üzerindeki giysi ve takılardan biri alınır. Son kapıdan geçtiğinde ise tamamen çırılçıplak kalır.

"*Yedinci kapıdan girince,*
Hanımlığın Pala elbisesi alındı vücudundan,
eğilmiş, çıplak olarak getirildi önüne (Tanrıçanın).
Saf Ereşkigal tahtında oturdu.
Anunnakiler, yedi yargıçlar, hükmünü söylediler önünde.
Dikti ona gözlerini, ölüm gözlerini.
Ona öfkeli sözler söylendi.
Bağırdı ona, suçlayarak bağırdı.
Hasta kadın cesede döndü.
Ceset bir çiviye asılmıştı."

İnanna, cesede döndüğü için, dönmesine olanak yoktur. Üç gün üç gece bekleyen veziri Ninşubur sonunda Enlil'e gider. Enlil ve Nanna yardım etmek istemezler. Enki ise İnanna'yı kurtarmak için bir plan yapar:

"*O tırnaklarının kirini çıkardı ve* Kurgarru*'yu yaptı,*
O kırmızı boyamış tırnaklarından kiri çıkardı ve Kalaturru*'yu yarattı.*
Kurgarru'ya yaşam ekmeğini verdi.
Kalaturru'ya yaşam suyunu verdi."

Enki bu iki cansız varlığa yaşam ekmeği ve suyunu vererek İnanna'ya yeraltı ülkesine gönderir. Eğer İnanna'ya yaşam ekmeği yedirir ve yaşam suyunu serperlerse canlanacaktır. Burada

mit yazarları ya da ritüelleri oluşturanlar ilginç bir kurgu yapmıştır. Enki insanı topraktan yarattığı ve can verdiği için yeni yaratılan Kurgarru ve Kalaturru'yju tırnağında kalan topraktan yaratır, yani aslında insan ile "aynı çamurdandır". Ancak Enki bunlara can vermez, ruh üflemez, bugün sinemalarda gördüğümüz zombiler gibi yaratmış olur, çünkü bu yaratıklar canlı olurlarsa girdikleri yeraltı dünyasından çıkmaları olanaksız olacaktır.

Bu cansız varlıklar başarılı olurlar ve İnanna canlanır. Ancak yeraltının bir kuralı olarak çıkmak için yerine bir başkasını bırakması gerekmektedir. İnanna yerine geçecek birini bulana kadar cinler ona eşlik ederler:

"*İnanna yeraltından çıktı,*
Şeker kamışı gibi küçük cinler,
dubban kamışı gibi büyük cinler
Etrafını sardı.
Onun önünde giden vezir değildi ama elinde sancak vardı.
Yanında giden şövalye değildi ama elinde silah vardı.
Onunla olanlar,
İnanna ile olanlar,
Yiyeceği bilmiyorlar, suyu bilmiyorlardı.
Serpilen unu yemezler,
Sunulan suyu içmezler,
Karısını kocasının kucağından koparırlar,
Çocuğu dadısının göğsünden ayırırlar."

İnanna, Umma ve Badtibira adlı iki şehre gider. Buraların koruyucu Tanrıları da yastadır. İnanna kendisi için yas tutulduğunu görünce sevinir ve bu Tanrıları kendi yerine yeraltına göndermek istemez.

İnanna buradan sonra, kocası Dumuzi'ini koruyucu Tanrı olduğu Kullab şehrine gider. Orada İnanna'yı büyük bir sürp-

riz beklemektedir. Dumuzi, en güzel elbiselerini giymiş, hiçbir şey olmamış gibi eğlenmektedir.

Buna çok sinirlenen İnanna Dumuzi'nin yeraltına gönderilmesini ister. Dumuzi Utu'ya yalvarır. Tablet burada biter. Ancak diğer tabletlerden Dumuzi'nin yeraltına gittiğini biliyoruz. Hatta Dumuzi baharda yeniden yeryüzüne dönmekte ve İnanna'yı döllemektedir. Zaten bahar kültlerinde de İnanna ve Dumuzi'nin yeraltından çıkınca birleşmesi canlandırılır.

Dağların üzerinde Utu

Bu mit her anlamda çok önemlidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi (Altunay, 2014) erginlenme mitleri genelde erkeklerle ilgilidir ve kadın erginlenmesiyle ilgili çok az mit vardır.

Kadın erginlenmesiyle ilgili olarak, elimizdeki en eski ve en önemli mit İnanna'nın yeraltına iniş mitidir. Burada kadın, aslında kendi unvanlarından, güzelliğini oluşturan öğelerden sıyrılmakta, sonunda bir cesede dönerek ölüm deneyimini yaşamakta ve "erginlenmiş" olarak yeryüzüne dönmektedir.

Hem bahar kültleriyle hem de kadın erginlenmesiyle alakalı olan bu mit bölgede o dönemlerde yaygındı ve ritüellerde de yer almaktaydı.

NANNA ve UTU İLE İLGİLİ İNANÇLAR

Ay Tanrısı Nanna ile ilgili mitleri yukarıda anlatmıştık.

Yunan-Roma ve bağlı kültürlerinde Ay dişi bir varlık olmakla birlikte Mezopotamya'da genelde eril olarak geçer. Arap inançlarında Ay ile Venüs'ün eril olması ve geceyi döllemesi de, Samilerin ve Harran bölgesinin Ay Tanrısı Sin inancı da buradan gelir.

Ay Tanrısı Nanna'nın kültünün yayılmasını özellikle bu Tanrının şehri olan Ur'un bölgedeki egemenliğine bağlayabiliriz. Bu kült Sin olarak da devam etmiştir.

Ay'a ait birçok inanış ve gözlemler de zamanla Nanna'ya mal edilmiş, med cezirden ruhsal etkilere kadar olan birçok olay Nanna ile ilişkilendirilmiştir.

Aynı şekilde Güneş Tanrı Utu ile ilgili inançlar da Şippar ve Larsa şehirlerinden yayılmıştır. Bu kült daha sonra Şamaş kültü olarak devam etmiştir.

Utu kültü de, benzer Güneş kültleri gibi, "her şeyi gören Güneş" olarak önem kazanmış, zamanla kralların erkini aldığı varlık olmuştur.

GILGAMEŞ EFSANESİ

Babil ile ilgili kısımda ayrıntılarıyla göreceğimiz Gılgamış efsanesi de aslında Sümer kökenlidir.

Efsanenin Sümer versiyonuna ait çok az materyal vardır ve bunlar içinde üç farklı Gılgamış öyküsüne rastlanır. Belki de Gılgamış, kahramanlık mitoslarında kullanılan genel bir isimdir. Bu efsanelere bakıldığında bu Sümer kahramanın Babil efsanesine nasıl kaynaklık ettiği görülecektir. Öte yandan daha farklı öykülerin kayıp olması da büyük bir olasılıktır.

Gılgamış elimizdeki ilk efsanede, Erek şehrinin efendisidir ve güçlenen Kiş kralı Agga tarafından tehdit edilmektedir. Gılgamış savaşmak ister ancak şehrin "yaşlılar meclisi"[9] Kiş'e boyun eğip barış içinde kalmayı tercih ederler.

Gılgamış bu kez "genç erkekler meclisi"ne gider ve burada savaş kararını çıkarır. Kararından hoşnuttur ancak savaş istediği gibi gitmez ve Agga üstünlük kazanır. Bunun üzerine Gılgamış şehrin kahramanlarından birini, Birhurturre'yi dövüşmeye gönderir ancak o da yakalanır ve dayak yer. Agga uzun çabalardan sonra Birhurturre'yi konuşturup, kralının Gılgamış olduğunu öğrenir ve bunun üzerine barış yapar:

---

[9] *Yaşlılar Meclisi ilk burada karşımıza çıkar. Eskiden, uzun yaşayan insanlarda bunun getirdiği bir bilgelik olduğuna inanılırmış ve yaşlıların tecrübeleri önemliymiş, "Köy ihtiyar heyeti"nde olduğu gibi. Ayrıca Roma'da Senato sözcüğü, "yaşlı" anlamına gelen "senex" sözcüğünden türemiştir.*

"*Tanrıların el emeği Erek*
Gökten inen ev Eanna,
Büyük tanrılardır bölümlerini yapan onun,
Bulutlara değen büyük surları,
Yüce konutları, kuruldu An tarafından,
Baktın onlara sen-sen, kral ve kahraman
Fatihsin, An'ın sevgilisisin,
Serbest bıraktı Agga seni Kiş uğruna
Kavuşturdu Utu'nun huzurunda seni eski günlerin lütfuna,
Kullab'ın efendisi Gılgamış,
Şanın iyidir senin."

Bir başka Gılgamış efsanesi de "Gılgamış ve Yaşayanlar Ülkesi"dir. Gılgamış, ölüm düşüncesiyle kendini yiyip bitirmektedir. "Irmağın sularında cesetlerin yüzmesi" onu çok etkiler ve ölmeden önce adını yüceltmek ister. Bu amaçla "Yaşayanlar Ülkesi"ne gidip oradaki sedir ağaçlarını kesmek ve Erek'e getirmek ister. Hizmetkârı ve yoldaşı Enkidu, Gılgamış'a o ülkeden sorumlu olan Utu'ya danışmasını söyler. Gılgamış da gerekli ritüeli yaparak Utu'ya danışır. Utu ona bunun için izin verir ve yolculuk sırasında Gılgamış'a zararı dokunabilecek yedi hava cinini bertaraf edeceğine dair söz verir:

"*Gılgamış bembeyaz bir oğlak yakaladı,*
Göğsüne sunu olarak alacalı bastırdı,
Eline egemenliğini gümüş asasını aldı,
Göğün Utu'suna şöyle dedi:
'Ey Utu, Ülke'ye gitmek isterim, destek ol bana'
Gökyüzü Utu'su onu yanıtladı:
'Savaşçı bir prens olduğun doğru ama Ülke için nesin sen?'
'Ey Utu, sana bir söz diyeceğim, kulak ver sözüme,
Sana ulaştırmak isterim, kulak ver ona,
Kendimde insan ölür, yürek sıkışır,

İnsan telef olur, yürek ağırlaşır,
Duvarın üzerinden baktım,
Irmağın suyunda yüzen cesetler gördüm,
Bana gelince, benim sonum da böyle olacak, aynen böyle!
En uzun boylu insan göğe erişemez,
En geniş insan yeryüzünü kaplayamaz.
Tuğla ve mühür kaderde yazılı olan sonu henüz getirmediler,
Ülke'ye gitmek isterim, adımı duyurmak isterim,
Adların yükseldiği yerlerde, adımı yükseltmek isterim,
Adların yükselmediği yerlerde, Tanrıların adlarını yükseltmek isterim.'
Utu onun gözyaşlarını sunu olarak kabul etti,
Merhametli bir insan gibi ona merhamet gösterdi,
Yedi hava yiğidini, aynı ananın oğullarını,
Dağların mağaralarına götürdü."

Böylece Gılgamış ve Enkidu yola çıkarlar. Gılgamış "yüreğinin sedir ağacını" bulana kadar yedi dağ aşarlar ve sonunda bu ağacı bulup keserler. Ancak ağacı kesmeleri Yaşayanlar Ülkesi'nin bekçisi olan ejderha Huvava'yı kızdırır. Gılgamış ve Huvava savaşırlar. Gılgamış onu esir alır. Huvava serbest kalmak için Utu'ya yalvarır. Gılgamış tam onu serbest bırakacakken Enkidu Huvava'yı öldürür.[10]

Enkidu ve Gılgamış, Huvava'nın kesik başını Enlil'e götürürler ancak Enlil hiç memnun olmaz ve onları lanetler:

"*Enlil baktı Huvava'nın başına,*
Kızdı Gılgamış'ın sözlerine:
'Neden böyle davrandınız?
Ona el sürdüğünüz için,

[10] "2011 yılında Irak'ta bulunan ve 2015 yılında çözümlenen bir tablet de ilginçtir. MÖ 2100 yıllarına tarihlenen bu tablette Gılgamış'ın öyküsünün bir farklı detayı da ortaya çıkmıştır. Buna göre Sedir ormanları "gürültülü kuşların" ve maymunların yaşadığı bir yerdir. Ayrıca, Gılgamış ve Enkidu bu tabletteki öyküde Huvava'yı öldürdükleri ve ağaçları kestikleri için pişman olduklarını söylemektedir. O zamanların pagan düşüncesinde Doğa'ya zarar vermenin ne kadar kötü olduğu düşünülürse bu pişmanlık daha iyi anlaşılır"

Yok ettiğiniz için adını,
Sizin yüzleriniz kavrulsun
Yediğiniz yiyeceği ateş yesin
İçtiğiniz suyu ateş içsin"

Gılgamış ve Ekidu'yu Huvava'yı öldürürken resmeden bir mühür

Enlil bunları söyledikten sonra onları korumak için ilahi ışın olması muhtemel yedi "melam" verir. Metnin bundan sonrası yoktur.

Diğer bir Gılgamış efsanesi de Gılgamış'ın Enkidu'nun ruhunu ölüler ülkesinden kurtarmasıyla alakalıdır.

Gılgamış, erginlenme ritüellerinde büyük rol oynayan "kahraman" motifinin Sümer'de görülen en önemli örneğidir. Gılgamış'ın sedir ağaçları için gitmesi ve Huvava ile karşılaşması erginlenmenin sınavlarını anlatırken, ölümsüzlüğü araması erginlenmenin ölümsüzlük deneyimine denk gelir.

Gılgamış efsanesine değinmişken, efsanenin Babil versiyonunda ayrıntılı anlatılacak olan Tufan efsanesinin de farklı bir şekilde Sümer mitolojisinde yer aldığını belirtelim.

Sümer efsanesinde önce Tufan öncesi var olan beş şehir, Eridu, Badtibira, Larak, Şippar ve Şuruppak anlatılır. Daha sonra Tanrılar bilinmeyen bir nedenden ötürü tufan yaratmak

ve insanları yok etmek isterler. Ancak Enki bu kararı, Tanrıları en çok onurlandıran, dindar kral Ziusudra'ya söyler ve bir gemi yaparak kendini kurtarmasını tembihler. Metnin bundan sonrası kayıptır ancak son bölümü elimizdedir ve burada Tufan olmuş, Ziusudra kurtulmuştur:

"*Olağanüstü kuvvetli bütün fırtınalar, bir olup saldırdı,*
Tufan yeryüzünü kapladı,
Yedi gün yedi gece boyunca,
Tufan ülkeyi kasıp kavurdu,
Koca gemi azametli sulara çarpıp duruken,
Işığı yere göğe saçan Utu çıktı.
Ziusudra koca geminin bir penceresini açtı,
Kral Ziusudra,
Utu'nun önünde yerlere kapandı
Bir öküz kesti kral, bir koyun kesti.
[...]
Kral Ziusudra,
An ve Enlil'in önünde yerlere kapandı,
Ona Tanrılarınki gibi bir hayat verdiler,

Tanrılarınki gibi ebedi soluğu onun için indirdiler.
Böylece kral Ziusudra'yı,
İnsanın ve ...'nin adının koruyucusunu
Geçiş Dağında, Dilmun Dağında, güneşin doğduğu yere
An ve Enlil yerleştirdiler."

NAM ŞUB

"Enki'nin Nam Şub Tableti" diye anılan tablet de Sümer paganizmini anlamak için önemli bir metindir.

Sümer çağına tarihlenen bu tablette, insanların tek bir dili varken nasıl bir anda başka dilleri konuşmaya başladıkları anlatılır. Diller açısından ilgi çekici olduğu kadar, büyü ile de alakalı olan bu metnin yaklaşık çevirisi şöyledir:

"*Bir zamanlar, hiçbir akrep yoktu, hiçbir yılan yoktu*
Hiçbir sırtlan yoktu, hiçbir aslan yoktu,
Hiçbir yabani köpek yoktu, hiçbir kurt yoktu,
Hiçbir korku yoktu, hiçbir dehşet yoktu,
Ve insanın hiçbir rakibi yoktu.
O günlerde, Shubur - Hamazi toprakları
Me'nin büyük prensliği Uyumlu Sümer dilini konuşuyordu,
Uri, en iyi şeylere sahip toprak,
Martu toprakları, güvenlik içinde olan,
Bütün evren ve insanların özenle taptıkları
Enlil, tek bir dilde konuşma vermişti.
Sonra meydan okuyan efendi, prens, kral,
Enki, bolluk efendisi, güvenilir emirler veren,
Toprakları gözleyen efendi,
Tanrıların lideri, Bilge Eridu efendisi,
Dilleri değiştirdi,

Çekişme yaydı içlerine,
Bir zamanlar tek dil varken..."

Tablet metninin morfolojisi bir büyü tabletini andırmaktadır ancak ne tür bir büyü ya da ritüel olduğu çok belli değildir. Farklı dillerin olması ise başka ülkelerle ya da kültürlerle alakalı bir ritüel izlenimi vermektedir.

Ayrıca metin, Tevrat'ta Babil Kulesi ile ilgili geçen, "dillerin karışması" olayıyla da çok büyük bir benzerlik göstermektedir.

SÜMERLER'DE BÜYÜ ve CİN İNANCI

Diğer kültürlerde olduğu gibi Sümer'de de büyü ve cin çıkartma ayinleri sıkça yapılmıştır. Büyüler, kötü etkileri bertaraf etmek, kendini korumak, karşıdakine kötülük yapmak için kullanılmıştır. Sümer bahar ayinleri de büyü sınıfına sokulabilir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, büyü sözcüğünün sadece bildiğimiz anlamda ele alınmaması gerektiğidir. Büyü pratikleri bildiğimiz gibi olsa da, fiziksel olarak gerçekleştirilemeyen birçok eylem büyü sınıfına girmektedir. Diş ağrısından hastalıklara, ekinlerin yeşermesinden savaşta başarıya kadar yapılan her ritüelik eylem büyü olarak görülmektedir. Büyü için sıkça başvurulan Tanrı Enki'dir ve büyüsel birçok tablette onun adı geçmiştir.

Kramer (2000) Sümer'de büyü kavramını şöyle anlatır:

"*Mezopotamya'da din, büyü ve tıp öyle iç içe örülmüştür ki, bunları birbirinden ayırmak çileden çıkarıcı, belki de boşuna bir uğraştır. [...] Bu devirden günümüze ulaşan, üzerlerinde büyü yazılmış yaklaşık altmış tablet vardır. Mezopotamya'daki büyü ve cin çıkartma ayinlerinin amacı diğer kültürdekilerle aynıydı: kötülüğü başka nesnelere aktarmakla kişileri kötü etkilerden arındırmak, düşmana zarar vermek ve saldırıları savuşturmak.*"

Bu tür büyüler, "ak büyü" sınıfına girmiş olsa da, bugün kullandığımız anlamda "kara büyü" fikri de ilk Sümer/Mezopotamya kültüründe ortaya çıkmıştır. *Kişpu* adı verilen ve büyü yapılacak kişinin eşyaları ya da bedeninden parçalarla (saç, tırnak gibi) yapılan kara büyü büyük suç olarak görülmüş ve bunu yapan büyücü *kaşşapu* suçlu bulunursa ölümle cezalandırılmıştır.

Büyü yapılırken düğüm (*kişru*) atma âdeti de ilk Sümer çıkışlı olup bütün Mezopotamya kültürlerine geçmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Bu düğümlerin koruma amaçlı olarak da kullanıldığı (zizikta) bilinmekle birlikte, günümüzde hep kötü amaçlı olarak anılmaktadır.

Büyü ile ilgili en önemli Tanrı Enki'dir. Kramer'e (2000) göre, Enki, "*Tanrıların sırlarını ve öteki dünyaya giden yolları bilen, şaşırtıcı olmayan biçimde, ruhları kontrol etmek için sözcükleri, ayinleri bilen Tanrıdır*".

Enki/Ez büyüleri Akadca'da Marduk/Ea büyülerine dönüşür. Örnek vermek gerekirse, ateşli bir hastalık için yapılan büyünün metninden bir bölüm şöyledir; Marduk, Ea'nın huzuruna çıkar ve çare bulamadığını söyleyerek kendisinden yardım ister. Ea şöyle karşılık verir:

"*Oğlum, sen [her şeyi] bilirsin,*
Senin bilmediğini ben sana nasıl katabilirim
Bütün bildiğim senin bildiklerindir...

İnce uzun bir kamış bitkisini yarısından kes,
Hayat suyunu onun elinin üstüne damlat.
Sağ elinden aksın gitsin
Sol elinin üzerine damlasın...

Sazdan ağıyla Ejderha
O ağzı mühürleyecektir."

Burada birçok büyünün başında tekrarlanan "*Oğlum, sen [her şeyi] bilirsin, Senin bilmediğini ben sana nasıl katabilirim, Bütün bildiğim senin bildiklerindir*" formülü karşımıza çıkar. Bu tekrarlanan formül Kramer'in söylediği gibi, babadan oğula bilgi ve güç aktarımı değil, kanımızca, çok ilginç bir ezoterik anlatımdır. Büyü kudretinin kişinin kendi içinde olduğunu söyleyen bu ilginç ifade, günümüz büyü anlayışında da vardır. Ritüelde büyüyü yapan ya da bozan kişi, bazen Ea'nın bazen de Enki'nin oğlunun yerini almakta ve bu eylemi "kutsal zaman ve mekânda" gerçekleştirmektedir. Buna benzer uzun tekrarlar da ritüelin gerçekleşmesi içindir.

Bunlar dışında Ea/Marduk büyü formülleri de ruhsal hastalıkları da kapsayacak biçimde şifalanmak amaçlı kullanılmıştır.

Örneğin diş ağrısının geçirilmesi için günümüze ulaşan bir riüel metni çok ilginçtir:

"*Anu göğü yarattıktan sonra,*
Gök ve yeri yarattı,
Yer ırmakları yarattı,
Irmaklar kanalları yarattı,
Kanallar bataklığı yarattı,
Bataklık kurtçuğu yarattı,
Kurtçuk ağlayarak Şamaş'ın huzuruna çıktı,
Gözyaşları çağlayarak Ea'nın huzuruna çıktı:

'Bana yiyeceğim olarak ne vereceksin?'

'Olgun incir veriyorum sana
Ve armannu elması'

'Olgun iıcir ve armannu elması
Bunlar benim ne işime yarar?
Yukarı kaldır beni, Bırak da diş ve diş etlerinin
Arasında yaşayayım!

Dişin kanını emeceğim
Ve dişetlerinin kökünü kemireceğim'

'İğneyi al ve onu ayağından yakala,
Çünkü bunu söyledin ya, kurtçuk,
Ea yumruğunun gücüyle seni yere serecek!'"

Eski toplumlarda diş hastalıklarına elmanın çürümesindeki gibi kurtların neden olduğuna inanılmıştır. Kurtlar ise su birikintilerinde ya da bataklıklarda "kendiliğinden" oluşmaktadır. Tabletteki ritüelde, ortaya bu şekilde çıkan kurtların insanların dişlerini istemesi ve Tanrı tarafından cezalandırılması vardır. Şifacılıkla ilgili bir tapınakta yapıldığı düşünülen bu ritüele âdet olduğu üzere yaratılış ile başlanır sonrasında bu tablet okunarak ya da oynanarak diş hastalığının geçmesi umulur.

Bu tabletin bir de Enki versiyonu vardır.

Bazı büyü metinlerinde hastalıkların nedenleri genelde cinlere bağlanmış ve Enki cinleri uzaklaştıran Tanrı olarak kabul edilmiştir. Tabii Enki ve Ninhursag mitini anımsadığımızda, Enki'nin şifacılıkla ilgisini cin inançlarına da bağlayabiliriz. Bu metinde de bu inanç görülmektedir.

Aynı şekilde, tabletlerin çoğunda musibetlere neden olan cinlerin adı da geçmektedir. Kramer (2000) cin inancı ile ilgili önemli bir bilgi verir:

"*Cinler o kadar da kökten 'kötü' değildirler, ama 'hayırsız'dırlar. Enki'nin kudretli sözleri cinleri yok etmez ancak uygun biçimde onları uzaklaştırır. Ve cinlerin kişileştirdikleri hastalıklardan ayırt edilmesi çok güçtür. Hastalıklar genelde temel hastalık sınıflandırmaları ve akıl ve beden arasındaki ilişkiye benzer koşullarda ortaya çıkarlar. Cinler fiziksel belirtilerle kendilerini gösterirler ama duygusal koşulları da ifade ederler.*"

Tabletlerde birçok cin ismi geçmektedir ve bu isimler uzunca bir dönem büyülerde de kullanılmıştır. Bugün ellerindeki güçle hüküm süren sapkın inançlı gruplar, bu tabletlerin ve cin isimlerinin peşindedir. Irak işgal edildiğinde ilk olarak müzeye girilmesi, tabletlerin ortadan kaybolması, her yerde tablet arayan maceracılar ya da yerel halktan tablet alanlar olması bu işin ne kadar ileri gidebileceğini göstermektedir.

Pazuzu

Kış ile ilgili olan *Pazuzu*, cinler içinde en çok bilinenlerden biridir. Pazuzu'nun en olumlu yanı cinlere hükmetmesi ve aynı zamanda koruyucu olarak tılsımlarla ilgili olmasıdır. Kesin olmamakla birlikte, Musevilikteki Mezuza inancıyla da ilgili olabileceği düşünülür. Pazuzu'nun doğum kültlerinde bebeği koruduğu ve gebe kadınlara musallat olan Dimme'nin de (Lamaştu) bu şekilde bertaraf edildiği bilinmektedir. Musevi kültüründeki Lilith'in gebe kadınlara musallat yönü de bu inanışlardan gelmektedir. Oysa Sümer kültüründeki Lilitu'dan geçen Lilith'in birçok farklı özelliği de vardır. Korkunç bir şekli olan Lamaştu ile ilgili inançlar ise Babil ve Asur devrine kadar devam etmiştir.

Sümer/Mezopotamya kültüründe ölülerin ruhları da büyük önem taşımaktadır. Ölen yakınların ruhları *Utukku* ve diğer

ruhlar olan *Edimmu* ile ilgili inançlar da çok yaygındır. Bir tür hortlak olan bu ruhlara hem saygı gösterilmekte hem de onlardan korkulmaktadır. Hatta zaman zaman bunlardan haber alınmaya da çalışılır.

Ayrıca kötü geleceği gören kâhinlerin *namburbu* denilen ritüelle cin çıkardığı da bilinmektedir.

Sümer döneminden günümüze kalmış ilginç bir tablet büyü bozma hakkında bilgi verir:

"Enki, oğlu Asarluhi'ye karşılık verdi
'Oğul senin bilgeliğine ben ne katabilirim ki?
Ben ne biliyorsam sen de biliyorsun
Ve sen, sen ne biliyorsan ben de biliyorum

Git oğlum Asarluhi,
Bir sahar testisini hendekten saf suyla doldur,
Ilgın, timüs bitkisi, genç hurma bitkileri,
Şulhi kamışı
Selvi ağacı,
Ak sedir
Dusia taşı
Akik ve göz akiği
Ve muşgir taşı

Kutsal su havuzuna at hepsini

Onun düğümü çözülecek!
Zehir ve salyası küçük yavru hayvanlar gibi olacak
Bırak geniş ağ boğsun o büyücünün bedenini,
Bırak yüreği Yılan-Tanrı gibi zayıf düşsün!
Bırak kendi büyüsü yıksın o büyücüyü
Genç bir akrebin yaptığı gibi!
Bırak bu büyücü kendi tendonlarını koparsın
Sivri bir kazığın yapabileceği gibi!

Yaptığı büyü kendine dönsün!

Göğsünü kendi elleriyle yaracak,
Kendi parmaklarını peynirmiş gibi yiyecek.
Bırak ağzı kurusun.
[…]
Bu adam,
Tanrısının oğlu, saftır, temizdir, ışıldar!
Taştan bir kâse gibi yıkayıp temizle onu!
Utu'ya, Tanrıların önderine teslim et onu!
Ve Utu,
Tanrıların önderi, Tanrıların uygun ellerine
Havale edecektir onu!"

Burada da tabletin "*Oğul senin bilgeliğine ben ne katabilirim ki? Ben ne biliyorsam sen de biliyorsun, Ve sen, sen ne biliyorsan ben de biliyorum*" diye başlaması, yukarıda belirttiğimiz gibi ritüel metninin varlığını gösterir. Ritüeli yapan, Enki'nin oğlu Asarluhi'nin yerine geçmekte ve büyü bozma ritüelini gerçekleştirmektedir. Burada ne olduğunu bilemediğimiz bitkilerin ve taşların adı geçse de ritüel tanıdıktır. "Büyünün yapana dönmesi" kültürümüze hiç de yabancı olmayan bir kavramdır. Bunun köklerini Sümer'de görmek de ilginçtir.

Bu inancın geçmişte kaldığını düşünmek iyimserlik olur çünkü günümüzde Anadolu'da bu tür büyüler yapılmakta, "cinci" hocalar hasta iyileştirmeye devam etmektedir.

Mezopotamya'da büyü geleneği kesintisiz devam etmiş, doğu büyücüleri Roma çağında hatta Ortaçağ'da her zaman popüler olmuştur.

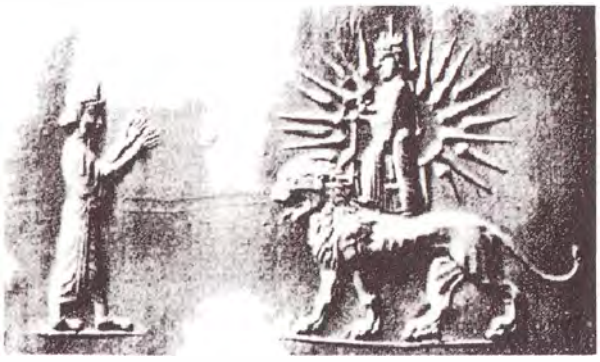

BABİL DÖNEMİ

Gelelim Babil'e...

Tevrat'ta "Şehirlerin Fahişesi" olarak geçen Babil'e... Kurulduğundan günümüze kadar etrafında kan dökülen, kaderi pek değişmeyen Babil'e...

Babil coğrafi olarak Akdeniz, Anadolu ve Persia (İran) bölgelerinin kesişim yeri olarak kabul edildiği için oldukça elverişli bir konumdadır.

Sözcük olarak (Bab-ili, İbranice Bab-el) "Tanrı Kapısı" anlamına gelmektedir.

Babil, MÖ 1894 yılında Sümer Devletine son veren Akadlar tarafından kurulmuştur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Babil'in Sümer döneminden beri var olduğunu ve adının Kan-Dingirra olduğunu da unutmamak gerekir. Kuşkusuz Akadlar bu şehri eski şehrin üzerine kurmuşlardır.

O dönemlerde önemsiz bir şehir olan Babil, Amurrular devrinde önem kazanmış, Hammurabi ile gücüne erişmiş, yıllar içinde yükseliş ve çöküş dönemleri yaşamış, Hititler tarafından yağmalanmış ve Helenistik döneme kadar önemini korumuştur.

Babil'in kral listesinde birçok kral gözükmesine rağmen Hammurabi'ye kadar Babil'in önemini ortaya çıkaracak kral gelmemiştir.

MÖ 1728 yılında tahta çıkan Hammurabi, 43 yıllık iktida-

rında Babil'i büyük bir merkez yapmış, önemli bir devlet adamı olarak saltanatının sonunda bir imparatorluk bırakmıştır. Hammurabi, o dönem için en önemli unvan olan "Akad ve Sümer Kralı" unvanı kullanmıştır.

Hammurabi bilindiği gibi günümüzde kendi adıyla anılan kanunlarıyla tarihe geçmiştir.

Hammurabi döneminde Sümer kültürünün bütün izleri silinmeye başlamış ve Babil "milli" bir kimlik kazanmıştır. Bu durum Babil inançlarına da yansımıştır.

Hammurabi'nin kurduğu sistem, oğlu Şamsu-İluna tarafından da devam ettirilmiştir. Kısa zamanda Babil'in başına dert olacak Kaş/Kassit kavimleri de bu dönemde Mezopotamya'ya gelmeye başlamıştır. Böylece Babil'de yeni bir yönetici soy yükselmeye başlamış ve zamanla Babil'in körfez bölümünde hükümdarlıklarını kurmuşlardır. Ancak MÖ 1550 yılında Hitit kralı Murşili'nin Babil'e girip şehri zapt etmesiyle her iki krallığın da sonu gelmiştir ve Babil tam olarak Hitit yönetimine girmese de karanlık bir çağa girmiştir.

Babil Fahişesi. 19. yüzyıl başı Rusya

Babil toprakları üzerinde Şamsu-İluna zamanında gelmiş olan Kaş kavimlerinin üstünlüğünü görsek de, MÖ 1155 yılında Elam istilalarıyla bu dönem de kapanmış ve Babil istila edilmiştir.

Daha sonra Asur akınlarını da gören Babil, karanlık bir döneme girecek ama toparlanacaktır.

MÖ 625-539 yılları arasında geçen zaman, Kalde krallığı olarak bilinir. Günümüze kadar gelen ve eski Türkçe'de Mezopotamyalıları tanımlamak için kullanılan Kîldani/Keldani sözcükleriyle Batı dillerinden dilimize geçen ve yine Mezopotamya'yı anlatan Kalde sözcükleri bu Kalde halkından gelmektedir.

Kalde halkı Babil'e Arami göçleriyle sonradan gelmiş savaşçı bir halktır. Babil halkıyla geçinemeyen bu halk sonunda Babil'in yönetimini ele geçirmiştir.

Bu dönemde öne çıkan en önemli isim tarihe II. Nabukadnezar olarak da geçen Nabukadnezar'dır (MÖ 604-562). Babil'in imarına büyük önem veren bu kral aynı zamanda yayılmacı bir politika izlemiştir.

Bizim daha çok "Nemrut" adıyla tanıdığımız Nabukadnezar, MÖ 597 yılında, Yahuda Krallığı'na yürümüş, Süleyman Tapınağı'nı yağmalamış ve büyük bir Yahudi topluluğunu sürgüne göndermiştir. MÖ 586 yılında ise Kudüs tamamen yıkılmış ve büyük Yahudi aileleri göçe zorlanmıştır.

Bu, Babil hakkında günümüze kadar gelen nefret söyleminin de başlangıcıdır ve İkinci Tapınağın kuruluşuyla ilgili kehanetlerde bu söylem hep yer almıştır.

MÖ 539 yılındaki Pers istilasıyla Babil Pers İmparatorluğu'na geçmiş ve Babil kültürü halk inançları içinde yaşamaya devam etmiştir.

Sümer'den sonra gelen Babil dönemini tabii ki Sami unsurları bakımından Sümer'den çok farklı bir kültür olarak görmemiz olasıdır ancak özellikle dini pratiklerde Babil, Sümer'den olabildiğince etkilenmiştir.

Babil dönemi, Sümer kültürüne nazaran daha baskıcı ve

Sami karakterlidir. Bu dönemde artık merkezi yönetimin güçlenmesi devlet baskısının artmasına neden olmuş, eski şehir devletleri ancak "eyaletler" olarak var olmuştur. Bu, toplum hayatına da yansıyacaktır.

Babil döneminde kral tek söz sahibi ve muktedir olmuştur; bunu haklı çıkaran ise kralın yetkiyi Tanrı'dan direkt almasıdır. Artık, kurban törenlerini düzenleyen ve Tanrılar ile ilişkileri yöneten kral gitmiş, yerini, yetkisini Tanrı'dan alan ve Tanrılar ile olan ilişkisini belli ritüellerde sürdüren mutlak idareci gelmiştir.

Bu şekli ile kral aynı zamanda halk sürülerinin çobanıdır. Hayvan sahiplerinin hayvanlarını çobana emanet etmesi gibi, Tanrıların halkı krala emanet etmesiyle karşılaştırılabilir. Böylece kralın çoban unvanı da Tanrılardan aldığı yetkiyi göstermektedir.

Bu bağlamda tek kanun koyucu da bu yetkiye sahip kraldır. Hammurabi, kanun koyucu olarak bu yetkiyi öne sürmüş, hatta bunu abartarak yargıyı ve tüm idari işleri de kendi elinde tutmuştur.

Hükümdarın bir unvanı da "dört yönün hükümdarı"dır. Bu dört yön Elam, Amurru, Akad ve Subartu olarak bilinir. Bu bağlamda hükümdar Mezopotamya'nın dört yanına mutlak hâkimdir.

Hükümdar, mekân ile ilgili her şeyi kontrol ettiği gibi imar işlerini de kontrolü altına almış, kendi adını yapılarla ölümsüzleştirmek iddiasına da girmiştir. Bu durum aslında günümüze kadar gelecektir. Bottéro (2012), bunu şöyle anlatır:

"*Hükümdar, anlaşıldığı kadarıyla, eski zamanlarda olduğu gibi ülkesi ve tanrılar dünyası arasındaki büyük aracı, tanrılar kültünün büyük rahibi değildi artık, tanrıların en üstün kuluydu sadece; insanların tüm ömrüne yön veren ve [...] 'tanrılar için çalışma' olgusunun baş sorumlusuydu. İthaf ya da anma amaçlı yazıtlarında, krallar en büyük yeri her zaman bu konudaki erdemlerini anlatmaya ayırmışlardır. En başta tapınakların yapımı,*

onarımı ve onlara bağlanan gelirlerden söz edilirdi. Sarayların yapımı ve genişletilmesi, kentlerin tahkim edilmesi, suyollarının kazılması ve bakımı, kimi zaman gerçekten devasa boyutlara ulaşan diğer 'sivil' girişimler de kuşkusuz bu yazıtlarda kendine yer buluyor, ama ikinci sırada kalıyorlardı."

Devletin birliği ve bütünlüğü de Tanrı'nın iradesi olmuş, buna karşı iç ve dış bütün güçler bu iradeye karşı gelen düşmanlar olarak görülmüştür. Bu bağlamda hükümdar ya da kral kendi tebaası üzerinde olduğu kadar işgal ettiği diğer ülke halklarının üzerinde de mutlak otorite sahibidir ve bu otoritesini genelde işgal ettiği toprakların halklarını sürgün ederek kullanır. Bu hükümdarın "yeniden şekillendirme" gücünü de gösterir.

Günümüze kadar gelen Doğu tipi monarşilerin kökeninde aslında Babil'de dejenere olan pagan düşüncesinin izleri vardır ve bu tek gerçek olarak kabul edilmiştir.

Tek hükümdarın iktidarında birleşen toplum homojen değildir, tam olarak sınıf diyemesek de tabakalardan oluşmaktadır. Bu tabakalar hem toplumsal statüyü hem de kanunlar önündeki ayrıcalıkları belirtir. İlk tabaka, soylulardan oluşur. *Avilu* denilen bu tabaka, bugün anladığımız anlamda soylu değildir, ailevi ya da sonradan edinilme servet ve unvanlara sahiplerdir. Bunlar daha ayrıcalıklı ve hür kişilerdir. İkinci tabaka sıradan hatta günümüz deyişiyle "avam" adı verilen halk tabakasıdır. Bunlara "boyun eğen" hatta "tembel", "işe yaramaz" anlamında *muşkenu* denir. *Muşkenu* sözcüğü üzerinde biraz durmak gerekir. Bu sözcük Aramice/Süryanice'ye *meskīnā* şeklinde geçmiş, Arapça'da ise "miskin" olmuştur. Dilimizde de var olan "miskin" sözcüğünün kökeni bu "avam" tabakasından gelmektedir. Üçüncü tabaka ise, kaçınılmaz olarak kölelerdir. Akad dilinde *vardu* diye adlandırılan bu sınıf, günümüzdeki anlamıyla köle olmasa da "hizmetkâr" olarak anılır ve özgür değillerdir.

Bu tabakalarla birlikte meslekler de gelişmiş ve zamanla askeri bir sınıf da doğmuştur.

Ataerkil Babil toplumunda kadın, Sümer toplumunun tersine ikinci sınıf ve aşağı görülmüştür. Kırsal kesimde, Sümer zamanından kalma bir saygı var olsa da, kadınlar hep alınan satılan bir mal gibi muamele görmüşlerdir. Bu alışkanlık aynı toplumlarda, İslam'ın varlığına rağmen, günümüze kadar gelmiştir. Kadın, çocuk yetiştiren kişi olarak saygı gördüyse de bu ancak annelik görevinden dolayı olmuştur.

Bu bağlamda erkekler çok eşli olabilmiş, cinselliklerini farklı biçimlerde yaşayabilmiştir. Sümer zamanında çok büyük önemi olan aile kurumu, çocuk yetiştirmeye indirgenmiştir. Kadınlar ise alınıp verilen bir mala dönüşmüş, bugün dilimize yerleşmiş olan kız almak/kız vermek deyimleri o zamanlardan kullanılmaya başlanmıştır.

BABİL PAGANİZM

Babil, Sümer ve Sami inançlarını bir potada karıştırmış, bir senteze ulaşmış ve günümüz uygarlığına kadar etkili olmuştur. Sümer etkisinin yayılmasında da en büyük rolü Babil oynamıştır.

Babil, Sümer inançlarının isim değiştirerek devam etmesi gibi farklı inançların da birleştiği, geliştiği bir yer olmuştur.

Eski Tanrılara olan inançlar isimleri değişse de devam etmiş, günlük yaşama ait inançlar da gelişmiştir.

Babil paganizmi, artık Doğa ile olan ilişkilerin ritüellerinin ötesinde, Tanrılar ile olan ilişkilere önem verir. Sümer paganizminin ilk dönemlerinde, Doğa'nın sembolik ifadeleri olan ve Doğa ile ilgili ritüellerin baş öznesi olan Tanrı ve Tanrıçalar artık o anlamlarını yitirmiş ve otoriterleşmişlerdir.

İnsan ile Tanrılar arasında ritüele ve saygıya dayalı ilişki yerini insanların Tanrılara hizmet etmek için yaratıldığına dayalı bir ilişkiye, hatta daha anakronik bir deyişle "kulluk" ettiği bir ilişkiye bırakmıştır. Burada Tanrı, kral gibi mutlak otorite olup, hizmet beklemektedir.

Babil'de Tanrılar arasında, daha sonra göreceğimiz gibi, Marduk'un büyük üstünlüğü olmuştur. Babil Kaş/Kassit istilasından sonra kendini toparladığında, kudretli Kral I. Nabukadnezar[11], Marduk'u en yüksek mertebede görmüş, Marduk kültünü ise bir tür tektanrıcılığa dönüştürmüştür.

Bununla birlikte, heykeller ya da idoller, Sümer paganizmi döneminde sadece sembolik anlam taşırken, bu dönemde kutsal kabul edilmiş hatta Tanrı yerine geçmiştir. Bu bağlamda heykeller savaş zamanlarında taşınmış, törenlerde yer almış

[11] *Meşhur Nemrut değil*

hatta düşman kuvvetlerinin eline geçtiğinde de Tanrı esir alınmış sayılmıştır.

Bu gelişmelerin sonucu olarak tapınak görevlileri de çeşitlenmiştir. *Sanga* diye adlandırılan başrahip ile birlikte, farklı görevleri olan birçok rahip, *naru* adı verilen şarkıcılar, *kalu* adı verilen müzisyenler ve başka görevliler tapınak ekibinin arasına katılmıştır.

Pagan ritüelleri daha da geç dönemlerde devlet ve tapınak ritüelleri olmuştur. Kırsal halk ise Sümer dönemlerinden kalan âdetleri sürdürmektedir. Burada paganizmin dejenerasyon sürecini de incelemek mümkündür. Artık pagan uygulamaları şehirde tamamen egemen güçlerin eline geçmiş ve halkı baskılamak için de bir yöntem olmuştur. Gerçek paganizm kırsal alanda devam ederken, tabletlerden yansıyan paganizmin ancak eski uygulamaların devlet dinine ait uyarlamaları olduğunu görürüz.

Eski ritüellerin ve duaların çoğu yine Sümer dilinde olmak üzere kullanılmıştır. Ancak Avrupa Ortaçağı içinde gördüğümüz kilisenin uygulamasına benzeyen bir uygulama burada da gözümüze çarpmaktadır. Avrupa'da nasıl halkın dili yerine Latince ritüeller uygulanıp, halkı dışlayan bir tutum sergilenip, rahiplere ayrıcalık sağlandıysa aynı tutum Babil için de geçerli

Ritüel sahnesi (Akitu, Takvim Stelinden)

olmuştur. Halk eski ritüelleri anlamamıştır. Ancak bazı tabletlerde konuşulan dilin kullanılması kırsal halkın da belli bir inanç pratiğine sahip olduğunu göstermektedir.

Günlük hayatta, Tanrılar ile olan en önemli ilişki onlara sunuda (libation) bulunarak uygulanmıştır. *Karibu* olarak adlandırılan bu sunu içki ve yiyecek olmuştur. Bu ritüel Tapınak dışında, genelde kırsal kesimde yaşayan halk tarafından yapılır ve çok eski zamanlara ait pagan inançlarının izlerini taşır. Babil çağının geç dönemlerinde bu sunulara *terditu* denilen eklemeler olmuştur. Bu ritüel aynı zamanlarda *Niku* adıyla tapınaklarda da yapılmış ve Helenistik döneme kadar da devam etmiştir.

Babil'de, Sümer'de olduğu gibi, yeni yıl bayramı çok önemliydi. *Akitu* diye adlandırılan bu bayram, Babil'de çeşitli dönemlere bağlı olarak çeşitli zamanlarda kutlanmıştır. Bu bayramın hem sonbaharda hem de ilkbaharda kutlandığı görülmüştür. İlkbaharda kutlanması yeni yıl kültleriyle alakalı iken, sonbaharda kutlanmasının hasat kültleriyle alakalı olduğunu düşünebiliriz.

Hammurabi zamanında yeni yıl bayramı olarak kutlanan Akitu, Nisan'da kutlanmıştır. On iki günlük bir törenle kutlanan bu bayram bazı şehirlerde Marduk adına kutlandığı gibi Borsippa gibi şehirlerde de Marduk'un oğlu Nabu adına kutlanmıştır. Bu bayramın Sümer kökenli olduğunu bildiğimizi daha önce yazmıştık, önceleri Nanna adına olan bu bayramın Babil egemenliğinde Babil tanrıları adına geçmesi çok doğaldır.

On iki günlük kutlamalar sırasında çeşitli törenler yapılır. İlk gün Marduk tapınağında başlayan tören, ikinci gün başrahibin (ya da tablette geçen unvanı ile Şeşgallu'nun) erken kalkıp Fırat nehri sularında yıkanması, sonra da giyinerek Marduk tapınağına gitmesi ve burada dua etmesiyle devam eder. Burada okunan duaların Sümer dilinde olması bu ritüelin kökenlerini de göstermektedir.

Akitu Sahnesi

Törenlerin en önemli bölümlerinden biri de Tanrı Bel-Marduk'un ölüm ve yeniden dirilme ritüelidir. Bu, birçok kültürde ortak olan, Tanrının ölmesi ve yeniden dirilmesi ya da yeraltı dünyasına inmesi ve yeniden yeryüzüne çıkması ritüelinin bir versiyonudur ve mevsimlerin döngüsüyle alakalıdır. Üçüncü gün yapılan idollerin altıncı gün yakılmasının anlamı belki de budur. Törenlerin yedinci gününde Marduk kaybolmakta ve sekizinci günde tekrar ortaya çıkmaktadır.

Bu tür bahar ritüellerinin Babil hâkimiyetindeki diğer şehirlerde de uygulandığını bilmekteyiz. Nisannu ayında, Uruk'ta gece ateş ve su ile yapılan ritüeller günümüze kadar gelmiştir. Bu ritüellerin bir amacı da yeni bir yıla temizlenerek ve arınarak girmek olmuştur.

Yine Uruk'ta Ay tutulması sırasında, tapınakların ve Sin heykelinin nasıl temizlendiğini bilmekteyiz. Burada da Ay yeniden çıktığında bir "arınma" söz konusudur.

Bu arada Mezopotamya ritüellerin birçoğuna müziğin eşlik ettiğini ve ilahilerin müzikli olarak okunduğunu da bir not ola-

rak düşmek gerekir. Sümer döneminden gelen bu âdet, Babil döneminde de sürmüştür. Yakarışların ve ilahilerin bu şekli Yahudilikte Mezmurlar'a, Hristiyanlıkta ilahilere geçmiş, birçok ezoterik örgüte de ilham kaynağı olmuştur. Bu tür yakarış ve ilahilerin Babil'de tören alayları ve topluluklarla da yapıldığının bilinmesi günümüz ezoterik ve dini topluluklarının da bazı ritüel kökenlerini açıklamaktadır. Bu ritüellerin bazıları günümüze ulaşmamış olsa da Babil inançlarının temelini teşkil ettiğini düşünebiliriz.

Büyücülük ve falcılık Babil'de de büyük önem kazanmış, Babil'li kâhin ve büyücüler geliştirdikleri yöntemlerle İlk Çağ boyunca popüler olmuşlardır. Örneğin kurbanın ciğerine bakmak, su üzerinde yağa bakmak, tütsü dumanından anlam çıkarmak, kuşların hareketlerini izlemek gibi kehanet yöntemleri kullanılmıştır. Bu "okumalar" ile ilgili belgeler ve açıklamalar günümüze kadar gelmiş, bunlar da birçok duruma göre farklı okumalar önerilmiştir.

Bu bağlamda rüyalar da önem kazanmış ve buna ait derlemeler sıkça kullanılmıştır.

Kehanetle ilgili ritüellerin yanı sıra, tutulmalar, Ay rengindeki değişimler, yıldızların konumu gibi astronomik olaylara bakarak kehanet yapmak Babil'de çok yaygın olmuştur. Kehanetlere verdikleri önemden dolayı Mezopotamya halkları hep kâhin kabul edilmiş ve bu tür uygulamalar tektanrılı dinlerin içine sızarak günümüze kadar gelmiştir.

Marduk Tiamat'a Karşı

Mezopotamya halkları kehanetle olduğu kadar büyücülükle ilgili de ün yapmıştır ve Mezopotamya büyüleri hep popüler olmuştur.

Bu popülerlik aslında tüm çağlar boyunca sürmüştür. Ezoterik örgütlerden birçoğu ellerinde o dönemlerden kalma büyü formülleri ve derlemeleri olduğunu iddia etmiştir ve bu dönemin Tanrı/Tanrıça isimleri her zaman büyü formüllerinde kullanılır olmuştur. Günümüzde de sapkın inançlılar bu tür büyü formüllerine meraklı olmakta ve özgün cin ve Tanrı/Tanrıça isimlerini ele geçirmek için arkeolojik eserlere yönelmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu'da ele geçirilen Bağdat gibi yerlerde ilk olarak müzeler yağmalanmaktadır.

Mezopotamya kültüründe "büyü" uygulamaları kuşkusuz pagan ritüelleriyle başlamış, sonra kötü etkileri ve hastalıkları uzaklaştırmak için kullanılmış ve dejenerasyon sürecinde başkalarının iradesine müdahaleye kadar gitmiştir. Bu büyüler de aynen kehanet yöntemleri gibi, tektanrılı dinlerin içine sızarak günümüze kadar gelmiştir.

Kötü ruh kovmak için yapılan büyüler, Babil döneminde oldukça popüler olmuştur. *Aşipu* adı verilen kötü ruh kovucular ezbere bildikleri büyülü sözlerle (*ing.* spells) sıkça bu tür ritüeller yapmışlardır. Zaten *Aşipu* sözcüğünün "büyü yapma" anlamına gelen *şiptu* sözcüğü ile aynı kökten gelmesi aradaki yakın ilişkiyi de gösterir.

Mircea Eliade (1991), Mezopotamya büyülerinde Lapis Lazuli'nin önemli bir yeri olduğunu belirtir. Bu taş özellikle koyu mavi ve "yıldızlı" görüntüsüyle gökyüzünün ufak bir modeli olup, gökyüzü güçlerini barındırmaktadır. Bunun gibi -günümüzde olduğu şekliyle- birçok taşın gizli güçleri olduğuna inanılmıştır. Ayrıca bu taşlar ölü armağanı olarak mezarlara da konmuştur. Bunların en ilginçlerinden biri de lapis lazuli balıktır. Bazı ritüellerde balık kıyafeti giyildiği ve bunun Marduk ile alakalı olduğu düşünülürse balık biçimli bu taşın ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Bu taşla ilgili inanç günümüzde göz boncuğu olarak yaşamaktadır.

Bu tür inançlar günlük hayatta büyük rol oynamış ve Babilliler, kötü ruhlardan korunmak ve şans elde etmek için Tanrı ve Tanrıçalara karşı olan görevlerini ihmal etmemişlerdir. Hatta sıradan insanlar bile tapınağın özel bölümlerine girmeleri yasak olmasına rağmen, büyük coşkuyla özel törenleri izlemişlerdir.

Babil inançlarında ölüm ötesi de zamana ve yere göre değişiklik gösterir ama genel olarak ölümün ötesinde bir yaşam olduğuna ve cesedin toprağa karışırken bir ruhun varlığına inanılmıştır. Bu konuyla ilgili cinlerin de varlığı söz konusudur. Bu bağlamda Babil kültüründe bir "atalar kültü"nün ya da başka bir deyişle "ölüler kültü"nün varlığından söz edebiliriz. Bunun bir başka ifadesi de ölüye sunulan eşya ya da yemeklerdir. Mezopotamya'da birçok yerde bu uygulamaya rastlanmıştır.

BABİL MİTOLOJİSİ

Babil mitolojisi, güçlü bir biçimde Sümer etkisinde kalmış, ancak günümüze kadar ulaşan ilginç mitler de oluşturmuştur.

Babil mitolojisi de kuşkusuz eski ritüel metinlerinden alıntılar taşımakta ve daha da geliştirilmiş mitlerden oluşmaktadır. Ancak mitler zaman içinde kralın gücünü aldığı tanrıların iktidarla ilişkisini de anlatan mitlere dönüşmüş, kralın erkine yardımcı olmuştur.

Babil Mitolojindeki en önemli mitlerden bazılarını şöyle inceleyebiliriz.

ENUMA - ELİŞ[12]

Babil yaratılış destanları içinde kuşkusuz en önemli olanı Enuma Eliş'tir. İlk dizeleri "vaktiyle yukarıda" anlamına gelen "Enuma Eliş" dizesiyle başladığı için bu şekilde adlandırılmıştır.

Destan yaratılışı, Tanrılar arasındaki mücadeleyi ve Tanrıların nasıl görev aldıklarını anlatır. Bir başka deyişle destanın başlıca konusu kozmogoni ve teogonidir. Köken olarak Sümer kozmogonisine dayanır ve içinde Sümer özel isimleri geçmektedir.

Elimizdeki en iyi korunmuş tablet MÖ 7. yüzyıla, Asurbanipal kütüphanesine ait olanıdır. Ancak bu destanın çok daha önceleri oluştuğu ve kayda geçtiği kesindir.

Destan, hiç bir nesnenin isim almadığı zamanlarda başlar.

Tatlı su okyanusu Apsu, tuzlu su okyanusu Tiamat ve bu ikisinden yükselen sis diyebileceğimiz Nummu'dan başka hiçbir şey yoktur.

Bir zaman sonra Tiamat ve Apsu, *Lahmu-Lahamu* çiftini dünyaya getirirler. Daha sonra da *Anşar ve Kişar* çifti dünyaya gelir. Anşar ve Kişar çiftinin bir oğulları olur ve ona *Anu* adını verirler. Anu da kendi benzeri Nudimmud'u doğurtur. Nudimmud, Ea'nın bir başka adıdır.

[12] *Bu destandan yapılan tüm alıntılar Kaynakça'da belirtilen Heidel'in "Enûma Eliş, Babil yaratılış Destanı" adlı eserinin Türkçe basımından yapılmıştır.*

Genç Tanrıların coşku ve yaşam dolu oldukları için sürekli gürültü etmesi Apsu ve Tiamat'ın keyfini kaçırmaktadır. Sonunda Apsu dayanamaz:

"*Apsu açtı ağzını*
ve yüksek sesle şöyle dedi Ti'âmat'a:
Tutumları bana acı verir oldu artık; gündüz dinlenemiyor, gece uyuyamıyorum; yok edeceğim (onları), son vereceğim yaptıklarına,
Öyle ki sessizlik sağlansın da uyuyabilelim!
Ti'âmat bunu duyunca
Kızdı ve çıkıştı kocasına;
Bas bas bağırdı, çılgınca öfkelendi, bir tek o.
Kötülüğü tarttı yüreğinde ve şöyle dedi:
Kendi doğurduğumuzu neden yok edecekmişiz.
Hal ve tavırları gerçekten üzücü, ama hoş karşılayalım bunu!"

Ancak Apsu razı olmaz ve veziri Mummu ile birlikte genç Tanrıları öldürmeye karar verir. Bunu duyan Tanrılar korkuya kapılırlar ancak Ea bütün Tanrıları bu durumdan kurtaracaktır:

"*Tanrılar (bunu) duyunca katı telaş ettiler;*
bürünüp sessizliğe öyle oturdular. Anlayışı sonsuz, becerikli (ve) bilgili,
her şeyi kavrayan Ea gördü düzenlerinin iç yüzünü.
Buna karşı sihirli bir çember yapıp koydu herkes için.
Düzdü, koştu ustalıkla gücü sonsuz sihir yayını.
Okudu onu, böyle kalmasını sağladı suyun üzerinde.
Uyku serpti üstüne, öyle ki (Apsû) uykuya dalınca
Danışmanı Mummu.....
Gevşetip kayışını, çıkardığı başlığını,
Görkemini de soyup giydi kendi üstüne.

(Böylece) güçsüz koyuna Apsû'yu öldürdü onu.
Mummu'yu da içeri tıkıp (kapıyı) üstüne kapattı.
Kendi konağını kurdu Apsû'nun üzerine;
Mummu'yu yakaladı kendisi için, burun ipinden tutarak.
Ea yenip de dize getirince düşmanlarını,
zaferini ilan edince düşmanlarına karşı,
(ve) huzur içinde dinlenince evinde,
Apsû dedi o yere ve tapınç yeri kıldı orayı.
Kendi otağını kurdu kendi yerinde;
Ea'yla hanımı Damnika ömür sürdüler (orda) görklük içinde"

Bu arada Apsu'nun bağrından bir Tanrı doğmuştur. Bu "Tanrıların en bilgesi" Marduk'tur. Babası Ea, annesi ise Damnika'dır. Her halinden Tanrıların en üstünü olduğu belli olmaktadır.

Öte yandan Tiamat, kocasının öldürülmüş olmasının huzursuzluğunu yaşamaktadır. Sonunda kışkırtmaların da etkisiyle öç almaya karar verir. Ea'ya başkaldıran Tanrılar Tiamat'ın yanına geçerler. Tiamat da boş durmamaktadır:

"*Her şeye biçim veren Hubur Ana,*
karşı koyulmaz silahlar ekledi, dev yılanlar getirdi.
[keskin] dişli, hem de dişini esirgemeyen.
Ağuyla doldurdu gövdelerini kan yerine.
Yırtıcı ejderhalarını giydirip kuşattı dehşetle.
Korku salıcı görkemle taçlandırdı (onları), eş kıldı Tanrılara
Ta ki onlara bakan korkudan ölüp gitsin
Ta ki vücutları ileriye atılsın, hiç biri [göğsünü] geri döndürmesin
Ortaya çıkardı engereği, ejderhayı ve Lahâmu'yu[13]
Büyük aslanı, kuduz köpeği ve akrep adamı
Sürerek önü sıra fırtına cinlerini, yusufçuğu ve bizonu
Taşıyarak aman vermez silahlar, korkmaksızın vuruşmadan
Güçlüydü buyrukları, karşı durulmazdı.

[13] *Bir tür canavar. Tanrıça Lahamu ile ilişkisi yok*

Dicle ve Fırat'ı tutan Marduk

Toplam böyle, on bir (tür canavar) [var] etti yoktan"

Tiamat savaş hazırlıkları böyle yaptıktan sonra, Tanrılar arasından ilk doğan çocukları olan Kigu'yu orduların başına geçirir.

Tiamat'ın saldırıya geçeceği haberi Ea'ya ulaşır. Ea heyecandan ne yapacağını bilemez ve büyükbabası Anşar'a gider. Anşar'ın tavsiyelerine uyarak saldırıya geçer, ancak başarılı olamaz. Anşar bu kez Anu'yu gönderir ama o da başarılı olamaz. Anşar bunun üzerine Marduk'u hatırlar.

Ea Marduk'a gerekli bilgileri vererek onu Anşar'ın yanına götürür. Marduk, Tiamat'a karşı savaşmayı kabul eder. Ancak bir şartı vardır. Tanrılar arasında en büyük yetkiye sahip ve en üstün olmak ister. Anşar bunu kabul eder. Ancak diğer Tanrıların da onaylamaları gerekmektedir.

Tanrılar Marduk'un isteğini onaylamak için bir deneme yaparlar:

"Sonra bir giysi koydular ortalarına,
(ve) ilk doğan çocukları Marduk'a dediler:
Yazgın ey Han, yüce olacak Tanrılar arasında
Buyur(dun mu) yok olsun ya da var olsun diye, bunlar olacak.

Ağızından çıkan sözle şu giysi yok olsun;
Sonra yine buyur, giysi yeniden bütün olsun!
Ağzıyla buyurdu Marduk ve giysi yok oldu.
Yine buyurdu ve giysi eski haline döndü."

Bu sınavı geçerek Tanrılar tarafından kabul gören Marduk, silahlarını alarak Tiamat ile dövüşmek üzere yola çıkar.

Tiamat karşısında Marduk'u görünce korkmaz. Ancak Marduk, kendisini yutmak için ağzını açan Tiamat'ın açık ağzından içeri okunu atarak onu kalbinden vurur ve öldürür.

Tiamat ölünce onun tarafını tutan Tanrılar da şaşkınlığa düşer:

"*Marduk önder Ti'âmat'ı öldürdükten sonra,*
onun çetesi bozuldu, ordusu da dağıldı.
Yardımcısı Tanrılarsa, yanında giden,
Korkudan titrediler ve yüzgeri ettiler.
Bırakıp kaçmak istediler savaşı, canlarını kurtarmak için,
(ama) kuşatıldılar dört yandan, öyle ki imkânsızdı kaçmak.
Hapsetti onları Marduk, silahlarını da kırdı.
Ağın içinde yatarlardı, tuzağa yakalanmış;
Köşelere saklandılar, yakına yakına hallerinden;
Gazabına uğradılar Han'ın zindana tıkılarak.
Ti'âmat'ın dehşet salıcı görkemle donattığı on bir tür yaratığa,
Cinler sürüsüne gelince, coşkuyla önünde giden,
Zincire vurdu (onları), [bağladı] kollarını [birbirlerine]
(tüm) direnmelerine karşın, çiğnedi onları ayak altında
Başkanları olan Kingu'yu ise,
Bağladı ve saydı ölü Tanrılar arasında.
Yazgı tabletini de aldı ondan, zaten onun değildi,
Mühürleyip, (kendi) mührüyle bağladı göğsüne."

Marduk'un daha işi bitmemiştir. Bundan sonra Marduk için evreni düzenleme zamanı gelmiştir:

Marduk ve Tiamat

"*Konaklar yarattı büyük Tanrılara;*
onların suretleri yıdızları, burçları yerleştirdi yukarıya.
Yılı belirledi, bölümlerini tanımladı;
Üç takımyıldız koydu, on iki ayın her biri için.
Tanımladıktan sonra yılın günlerini burçlar yoluyla,
Nibiru konağını kurdu, görevleri bilinsin diye.
Hiçbiri yanlış gitmesin ve şaşmasın diye.
Nlil ve Ea konaklarını da kurdu onunla birlikte
[...]
Işık saçtırdı Ay'a ve geceyi emanet etti;
Günleri bildirme görevini verdi gecenin süsü Ay'a"

Marduk Tanrılara hizmet etmesi için, insanı yaratmaya karar verir. Kinku'nun atardamarını keser ve onun kanından insan soyunu yaratır.

Marduk sonra Annunakiler'i[14] yerleştirir. Özgürlüğe kavuşan Annunakiler de karşılık olarak Marduk için Babil kentini inşa ederler. Böylece Marduk Tanrıların en üstünü olarak düzeni sağlamış olur.

Konusunu yukarıda kısaca verdiğimiz Enuma Eliş birçok sembolik motifle doludur.

Daha önceleri Ana Tanrıça olarak kabul edilen Tiamat, kendi soyundan doğan bir erkek Tanrı tarafından öldürülmüştür. Bu şekliyle efsane ana Tanrıçanın hâkimiyetinin bittiğini de gösterir.

Tiamat önceleri her şeyi doğuran Ana Tanrıça iken, destanın sonunda kötü bir varlığa dönüşmüş ve yok edilmiş; yaratılış süreci "erkek" Tanrı Marduk tarafından tamamlanmıştır. Bu Sami toplumlarında başlayıp büyük tek Tanrıcı dinlere kadar gelecek olan bir sürecin başlangıcıdır.

Bir başka motif de canavarla savaşma motifidir. Tanrıların başı olan, gök Tanrı özelliklerine sahip Marduk, suları temsil eden Tiamat ile çarpışmış ve onu yenmiştir. Bu motif, Mısır ve Yunan mitolojilerinde, hatta Hristiyan efsanelerinde de yer almaktadır.

Destan aynı zamanda Sümer kültürünün, Sami kavimler tarafından ele geçirilmesini de temsil etmektedir.

[14] *Tanrılar*

GILGAMEŞ DESTANI[15]

Gılgamış destanı, Mezopotamya destanları içinde en tanınmış olanıdır. Kökenlerini Sümer devrinde bulabileceğimiz bu destan son şeklini Babil döneminde almıştır.

Eserin en eksiksiz metni on dokuzuncu yüzyılda Ninova'da Nabu tapınağında, Asurbanipal kitaplığında bulunmuştur.

Gılgamış, hem bir destan kahramanı hem de tarihi bir kişiliktir. Sümer kral listelerinde adı geçen Gılgamış'ın MÖ 2600'lü yıllarda 126 yıl hüküm sürdüğü varsayılır.

Gılgamış destanı en büyük üne MÖ 2000'li yıllarda kavuşmuştur. Anadolu'da bulunan bu destan birçok dile çevrilmiş, popülerliği uzun yıllar devam etmiştir. Hatta Gılgamış'ın adı MÖ 8. yüzyılda ilginç bir dolandırıcılığa konu olmuştur. O döneme ait bir tablette Gılgamış'ın ağzından Enkidu için inanılmaz değerde mallar ve kıymetli metaller istendiği görülür.

Destanın konusu kısaca şöyledir:

Gılgamış, Uruk şehrinin Tanrısıdır. Hem Uruk şehrinin çevresine duvar örmüş, hem de İştar'a kutsanmış Eanna tapınağını kurmuştur. Gılgamış'ın en büyük özelliği üçte ikisinin Tanrı, üçte birinin insan olmasıdır.

Ancak Gılgamış'ın kötü bir yanı vardır; aşırı şehvetlidir ve beraber olmadığı ne bir kız ne bir kadın, ne de bir oğlan kalmıştır. Bundan herkes şikâyetçidir. Bu sızlanmaları dinleyen

[15] *Metinler Muzaffer Ramazanoğlu tercümesinden alınmıştır. Bkz Kaynakça*

Tanrılar, Gılgamış'ı Uruk kentinin baş Tanrısı Anu'ya şikâyet ederler:

"*Sen, ipe sapa gelmez, yabanıl, vahşi boğayı, Uruk halkını tedirgin etmek için mi yarattın? Eşsizdir. Silahları kalkıktır. İnsanlara dirlik vermek için eli durmaz. Gılgamış, oğulu babaya bırakmaz. Gece gündüz kudurup sağa sola çatar. Gılgamış ağılı bol Uruk'un ne biçim çobanıdır?*"

Bunu dinleyen Anu, çamurdan bir yaratık yaratır, bu da Enkidu'dur.

Enkidu sağlam bedenli fakat yabanıldır. Bütün vaktini dağlarda hayvanlarla birlikte geçirmektedir. Bir gün suyun başında bir tuzakçı ile karşı karşıya gelir ve tuzakçı ondan korkarak kaçar. Tuzakçının babası, gidip Gılgamış'ı bulmasını ve aşk tapınağından Enkidu için bir yosma istemesini söyler. Ona göre En-

Gılgamış ve Enkidu'yu Huvava'yı öldürürken gösteren bir Asur mührü

kidu bir kez bir kadınla birlikte olursa, bütün yaban hayvanları onu terk edecektir.

Oğlan, babasının dediğini yaparak Gılgamış'a gider. Gılgamış tuzakçıya istediği kadını verir ve kadına pınar başında soyunarak Enkidu'yu ayartmasını söyler.

Tuzakçı, kadını alarak döner ve pınar başında beklemeye başlarlar. Üçüncü gün Enkidu gelir. Enkidu kadından kaçınılmaz olarak etkilenir. Kadın da dişilik sanatının bütün hünerlerini gösterir. Altı gün, yedi gece birlikte yatarlar. Enkidu aşka doyduktan sonra eski hayatına dönmek ister ancak yaban hayvanları ondan kaçmaktadır. Enkidu artık insan gibi düşünmeye başlamıştır. Kadın ona Uruk'a gelmesini ve Gılgamış ile karşılaşmasını söyler. Aslında Enkidu bir dost arayışındandır, ama Gılgamış ile dövüşmeyi de ister.

O sıralarda Gılgamış bir düş görür ve anası Tanrıça Ninsun'dan yorumlamasını ister:

"*Aman ana, ben bu gece bir düş gördüm. Bütün gücümle adamların arasından geçip ileri gittim. Orada gökyüzünün yıldızları birdenbire yere döküldüler. Bir göktaşı yukarıdan aşağı üstüme düştü. Onu kaldırmak istedim. Bana ağır geldi, kımıldatmak istedim, kımıldatamadım. Uruk halkı oraya toplandı. Erkekler onun ayaklarını öptüler ve ben, o bir karıymış gibi, üzerinde ondan zevk aldım. Orada kendi kendime zorladım. Onlar bana yardım ettiler. Onu kaldırdım ve sana getirdim.*"

Gılgamış'ın bilge anası bu rüyayı şöyle yorumlar:

"*Gılgamış, bu açık bir şeydir. Kırda sana benzeyen biri doğmuştur. Onu dağlar yetiştirmiştir. Senin onu görür görmez, bir karıymış gibi ondan zevk aldığın adam, senden asla ayrılmayacaktır. Adamlar onun ayaklarını öpecektir. Sen onu kucaklayacaksın. Onu bana getireceksin! O güçlü Enkidu'dur. Dar zamanda arkadaşa yardım eden bir yoldaştır. Ülkede en güçlü*

odur. Güçlüdür. Gökten inen yoğun cevhere benzer. Gücü büyüktür. Senin, karı gibi, üstünde zevk aldığın o adam, senden hiç ayrılmayacaktır."

Sonunda Enkidu ve Gılgamış karşılaşırlar. Önce dövüşürler fakat sonradan birbirlerine sarılırlar ve çok güçlü bir arkadaşlık bağıyla birbirlerine bağlanırlar.

Tanrılar iki arkadaşın kaderini kararlaştırır. Gılgamış bir düş görür ve Enkidu bu düşü yorumlar. Buna göre ölümsüzlük Gılgamış'ın yazgısı değildir. İkisi de güçsüzlüklerinin farkına varırlar. Gılgamış'ın aklına sedir ağaçlarını koruyan canavar Huvava'yı öldürmek fikri gelir. Çünkü Huvava korkunç ve yenilmesi çok güç bir canavardır. Başa baş dövüşülemeyeceği gibi, hiç uyumadığı için tuzağa da düşürülemez.

Gılgamış ve Enkidu silahlarını kuşanarak yola çıkarlar.

Huvava'ya giden yol oldukça zorlu bir yoldur. Gılgamış, yola çıkmadan Şamaş'a dua etmiş ve onun desteğini de almıştır. Aldıkları desteklerle bu yolu aşarlar. Sonunda Huvava'yı bulup dövüşürler. Gılgamış Huvava'nın yalvarmalarına aldırmadan onu öldürür ve oradan zaferle dönerler.

Tanrılar cephesinde durum farklıdır. Enlil, Huvava'nın öldürülmesinden hoşnut olmamıştır. İştar ise Gılgamış'ı beğenmiş ve gözüne kestirmiştir.

İştar, Gılgamış'a görünür:

"Gel Gılgamış! Benim güveyim ol! Bana meyveni armağan et! [...] Sen benim kocam ol, ben senin karın olayım! [...] büyük rahipler ve soylular ayaklarını öpsünler. Krallar, büyükler ve beyler ayaklarının altına diz çöksünler! Dağların ve ülkelerin ürünlerini sana vergi olarak getirsinler!"

Gılgamış bunlardan pek etkilenmişe benzememektedir:

"Seninle evlenirsem ne kazanacağım? Nasıl olsa kendimi

yağlayacak yağım ve üstüme giyecek giysim var. [...] Sen soğukta ısıtmayan bir örtüsün! Sen rüzgâra ve fırtınaya engel olmayan uydurma bir kapısın! [...] Dostlarından hangisini sonsuz olarak sevdin? Çobanlarından hangisini sürekli olarak beğendin?"

Gılgamış, Tanrıçanın aşklarını sayar döker ve kendisinin onlar gibi olmayacağını söyler.

Aşkının geri çevrilmesiyle deliye dönen İştar soluğu babası Anu'nun yanında alır ve Gılgamış'ı öldürmesi için gökyüzü boğasını göndermesini ister:

"Babam, Gılgamış'ı öldürmesi için bana gökyüzü boğasını ver... Fakat sen gökyüzü boğasını bana vermezsen, o zaman ben, cehennemin kapılarını kırar, direklerini fırlatır, kapılarını ardına dek açarım. Yaşayanları yemeleri için ölüleri kaldırırım. Dirileri yesinler diye. O zaman dünyada ölüler dirilerden çok olur!"

Anu İştar'a insanlar için buğday, hayvanlar için ot yığıp yığmadığını sorar. İştar olumlu yanıt verince boğayı ona verir. Boğa nefesiyle yerdeki her şeyi devirmektedir:

"Gökyüzünün boğası korku salarak aşağıya indi. O, birinci solumasında yüz kişi devirdi; iki yüz devirdi; üç yüz kişi... İkinci solumasında yüz daha devirdi. İki yüz daha, üç yüz kişi daha. O, üçüncü solumasıyla Enkidu'ya saldırdı. O, Enkidu'yu süseceği anda, Enkidu gözetleyip, birdenbire boynuzlarını yakaladı. Hırsından gökyüzü boğasının ağzından köpükler savruldu. Kuyruğunun kalın tarafıyla Enkidu'ya çarpıp onu yere attı."

İki arkadaş daha da hırslanır ve sonunda boğayı alt etmeyi başarır:

"*Enkidu, gökyüzü boğasını tutmak için, kovalayıp sımsıkı iki kuyruğundan yakaladı. Enkidu, onu iki eliyle tuttu ve Gılgamış usta bir kasap gibi, kılıcını güçlü ve güvenli bir vuruşta onun boğazıyla boynuzlarının ortasına indirdi... Onlar orada gökyüzü boğasını öldürdükten sonra yüreğini çıkarıp Şamaş'ın önüne koydular.*"

Bu olay İştar'ı sinirden çıldırtır.

Gılgamış ve Enkidu zaferlerini kutlarlar ve sonunda uyuyakalırlar. Enkidu garip bir düş görür ve Gılgamış'a anlatır. Gördüğü düşte, Tanrılar, Anu, Enlil, Ea ve Şamaş toplanırlar ve yaptıklarından dolayı Gılgamış ve Enkidu'dan birinin ölmesi gerektiğini konuşurlar. Sonunda Enkidu'nun ölmesine karar verirler.

Enkidu kötü bir şekilde hastalanır. Ağrılardan bir türlü rahat edememektedir. Herkese lanetler okur, ancak Şamaş'ın uyarısıyla sakinleşir.

Gılgamış çaresizlik içinde ağlar, sızlar ancak bir şey yapamaz. En sonunda acı son ile karşılaşır:

"*[Gılgamış] gözünü yokladı; ama Enkidu artık gözünü açmadı. Yüreğini yokladı, yüreği atmadı... Duyduğu acıdan aslan gibi bir böğürtü kopardı. Tıpkı yavruları aşırılan bir aslan gibi. O, Enkidu'nun yüzüne kapanıp saçlarını yoldu ve ortalığı dağıttı. Güzel giysilerini paralayıp yerlere fırlattı.*"

Artık yapacak bir şey yoktur, Enkidu ölmüştür. Gılgamış büyük üzüntü duyar. Üzüntüsünü büyük bir ölüm korkusu takip eder. Gılgamış ölümden korkmakta ve ölüm karşısındaki çaresizliği yaşamaktadır. Bunun üzerine ölümsüzlüğü aramaya karar verir. İlk başvuracağı kişi de Tanrılara denk Utnapiştim'dir. Bunun için yola çıkar. Bir düş görür. Düşünde etrafını aslanlar sarmıştır ancak hepsini öldürür.

Sonunda doğan ve batan güneşin koruyucusu Maşu dağına ulaşır. Burada akrep adamlar nöbet tutmaktadır. Gılgamış derdini anlatır. Akrep adam ona dağın ardında neler olduğunu anlatır:

"*Dağların kapuzuna kimseler girmedi. Dağların içinde iki kez on iki saat uzaklığında bir boğaz vardır; içi koyu karanlıktır. Işık yoktur. Güneş doğduğu zaman dağın kapısı açılır, battığı zaman kapı kapanır.*

Gılgamış bu ezoterik anlatımdan sonra yalvarır ve geçmesine izin verilir. Karanlıklar içinde zorlu bir yolculuktan sonra aydınlığa çıkar ve olağanüstü bir bahçeye girer. Her bir yemişin kıymetli bir taş olduğu bu bahçede Şamaş ile konuşur ve yılmadan yoluna devam eder.

Denizin kenarında şarap yapımcısı kadın Siduri ile karşılaşır. Siduri önce kaçar, sonra Gılgamış ile konuşur. Gılgamış'ı böyle gördüğüne şaşırmıştır:

"*Eğer sen bekçiyi vuran, katran ormanında oturan Humbaba'yı öldüren, dağların geçidindeki aslanları öldüren, gökyüzünden aşağı inen boğayı yakalayıp yok eden Gılgamış isen ne diye yanakların erimiş? Ne diye yüzün çarpılmış? Ne diye gönlün hoş değil?*"

Siduri'nin sorduğu bu sorulara Gılgamış şöyle yanıt verir:

"*Benimle birlikte bütün güçlüklere katlanan, aşırı sevdiğim arkadaşım [...] Enkidu insanlığın yazgısına kavuştu. Onun için gece ve gündüz ağladım. Onun gömülmesine razı olmadım. Acaba arkadaşım sesime uyanacak mı diye. Yedi gün yedi gece böyle yaptım. Burnundan kurtlar düşünceye kadar. O, oraya gitti gideli yaşamı bulamadım. Bir haydut gibi kırların ortasında dolaşıyorum. Sâkiye, şimdi senin yüzüne bakıyorum. Sonsuz*

derdim olan ölümü görmeyeyim diye!"

Siduri Gılgamış'a şöyle yanıt verir:

"*Gılgamış, nereye koşuyorsun? Sen aradığın yaşamı bulamayacaksın. Tanrılar insanları yarattığı zaman, onlar insanlara ölümü verip yaşamı kendi ellerinde tuttular. Ey Gılgamış! Karnın dolu olsun, gece gündüz kendini eğlendir! Her gün bir şenlik yap!*"

Gılgamış duyduklarına aldırmaz. Utnapiştim'e giden yolu sorar. Siuri, Utnapiştim'in denizin ötesinde olduğunu söyler:

"*Gılgamış, şimdiye dek böyle bir geçit yoktu. Eskiden beri denizi kimse aşmamıştır. Denizi aşan yalnızca yiğit Şamaş'tır. Şamaş'tan başka, öteye kim gider? Geçiş güçtür. Deniz yolu çetindir. Bundan başka orada ölüm suyu da vardır. Bu, denizin önünü kapar! Gılgamış, şimdi denizi aşsan bile, ölüm suyuna varsan bile ne yapacaksın? Gılgamış orada bir Urşanabi var. O, Utnapiştim'in gemicisidir. […] Urşanabi, orman içinde kertenkele toplar. Onu kendin bulmalısın. Olursa onunla birlikte aş; olmazsa geri dön.*"

Çılgına dönen Gılgamış hemen yola çıkar. Denizin kenarında kutsal taşları kırar. Ancak bunlar denizi geçmesine yarayacak taşlardır. Urşanabi geldiğinde Gılgamış'a kim olduğunu sorar. Gılgamış kendini tanıtır ve derdini anlatır. Urşanabi, Gılgamış'ın denizi geçmesinin zor olduğunu, çünkü kutsal taşları kırdığını söyler. Gılgamış ancak ormandan direkler keserse, onların yardımıyla denizi geçebilecektir.

Gılgamış söyleneni yapar. Kayığı direklerle sürükleyerek Utnapiştim'in yanına ulaşır. Utnapiştim'e kendini tanıtır. Her şeyi anlar, karşısındakinin Utnapiştim olduğunu anlamaz. Anladığı zaman sırrını da sorar. Utnapiştim, sırrı vereceğini, Tan-

rıların bilinmeycn bir yönünü anlatacağını söyler ve Tufan öyküsünü anlatır. Daha sonra da Gılgamış'a altı gün yedi gece uykusuz kalmasını söyler. Ancak Gılgamış bunu başaramaz ve hemen uyumaya başlar. Uyandığı zaman, yedi gün uyuduğunu anlayınca ümitsizliğe düşer. Utnapiştim kızarak Urşanabi'ye Gılgamış'ı yıkatır ve onu götürmesini söyler. Fakat Gılgamış tam gideceği sırada, karısının da ısrarıyla, ölümsüzlük otunun sırrını söyler:

"*Gılgamış, sana gizli bir şey açayım. Ve hiç kimsenin bilmediği biricik otun ycrini söyleyeyim: bu ot, tıpkı deve dikenine benzer, ama dikenleri gül dikeni gibi keskindir yaklaşana batar. Sen bu otu eline geçirmek istersen eline batacağından korkma*"

Gılgamış bunu duyunca derinlere dalar ve otu çıkarır. Ölümsüzlük otunu suların dibinden çıkararak ölümsüzlüğün sırrını eline almıştır.

Yorgun olan Gılgamış bir kuyuya girip yıkanmak ve dinlenmek ister. O anda bir yılan gelerek otu götürür. Gılgamış geri döndüğünde yılanın attığı gömleği görür ve durumu anlar. Çılgınca aradığı ölümsüzlüğü kaybetmiştir. Artık iyice umutsuz bir şekilde geriye dönme zamanı gelmiştir. Ve Gılgamış da zamanı geldiğinde ölür.

Ezoterik sembollerle dolu bu öykü aslında dönemin birçok öyküsünün karışımıdır. Gılgamış destanının ayrıntılı incelemesi, bize o dönem sembolleri ve ezoterizmi hakkında birçok bilgi verebilir. Gılgamış'ın öyküsü her şeyden önce kahramanın erginlenme öyküsüdür ve bu öykünün en eski anlatımlarından biridir.

Gılgamış başta "uygarlaşmamış", her tarafa zarar veren bir "kahraman" iken, onun vahşi yanını temsil eden Enkidu ile tamamen değişmiş ve farklı bir kişiliğe bürünmüştür.

Sümer'de de Gılgamış hakkında benzer efsaneler varken Babil döneminde "kahramanın yolculuğu" etrafında bir mit oluşmuştur.

Pagan ritüellerinde, ritüeli yapan kişi Tanrı ya da Tanrıça'nın kimliğine bürünürken, ezoterik ritüellerde, özellikle de erginlenme ya da geçiş törenlerinde ritüelin nesnesi olan kişi kahramanın kimliğine bürünmekteydi. Bu bağlamda Gılgamış'ı, Midas gibi "anonim" bir kişi olarak da görebiliriz.

Öte yandan öykünün içinde Gılgamış'a paralel olarak Enkidu'nun erginlenmesi de söz konusudur. Enkidu'nun erginlenmesindeki en önemli öğe beraber olduğu tapınak fahişesidir. Chicago Üniversitesi'nden Robert D. Biggs (Jackson, 2013) bu kadının adından yola çıkarak ilginç saptamalarda bulunur:

"Kadının adı Shamhat. Bu, Babilce bir fiil olan šamahu sözcüğünden türemiş. Bu sözcük (bitkiler için), 'verimli ve hızlı gelişmek, sağlıklı biçimde büyümek, olağanüstü bir güzelliğe ve endama sahip olmak' gibi anlamlara geliyor. [...] Antik Babil uzmanlarının, tapınaklarla ilişkili kadınları nitelemelerde kullanılan sözcüklerin arasında saydıkları šamhatu sözcüğü vardır. Bu kadınların ne iş yaptıklarına dair sağlam bir bilgi yok; ama bazı uzmanlar cinsel bir rolleri olduğuna inanıyor. Babil metinlerinde, šamhatu sözcüğünün utanç verici olduğuna ilişkin

hiçbir delil yok. Aslında yakın zamanda yayınlanan Eski Babil dönemine ait bir metinde (MÖ 2000'li yılların başları), Nanaya-šamhat isimli bir kadına rastlıyoruz. Nanaya, Babil'in Aşk tanrıçalarından biri ve sanıyorum ki isminin şöyle bir anlamı var: 'Şehvetli Tanrıça Nanaya'. Eğer böyleyse, Shamhat, 'Şehvetli Kadın' olarak nitelendirilebilir."

Paganizm-1 (Altunay, 2014) kitabımızda yazdığımız gibi, tapınak fahişeleri aslında Tanrıça'nın yerine geçerdi ve erginlenme sonrası genç delikanlıya cinselliğin sırlarını öğretirlerdi. Shamhat'ın da Enkidu ile böyle bir amaçla birlikte olduğunu ve bunun sonucunda Enkidu'nun cinselliğin sırlarını da öğrenip erginleştikten sonra, "uygarlaştığını" görüyoruz. Burada anlatılan erginlenme ritüeli, aslında uzun ayrıntılara girilmeden edebi olarak uyarlanmış bir bölümdür (Jackson, 2013):

"*Shamhat giysilerini çıkartıp açığa çıkardı mutluluk kaynağını,*
Enkidu, ağzı açık bir mağaraya dalan
Bir Rüzgâr Tanrısı gibi daldı mutluluğuna.
[…]
Bu zevkü sefa haftasından sonra,
Hayvanlarının yanında aldı soluğunu
Fakat aceleyle kaçıştı dostları,
Dört bir yana kaçtılar onun yeni halinden
Eskisi gibi süratli değildi artık,
Bacakları hamlamış, sertleşmişti ayak bilekleri.
Hayvanlar ardlarında bıraktılar onu ve çoğaldı hüznü,
Onlarla aşık atamayacak diye bir daha,
Süzüldü bacaklarının arasına
Kadın şunları söylerken:
Şimdi bir Tanrı gibisin"

Bu bölümde "*Şimdi bir Tanrı gibisin*" ifadesi de oldukça ilgi

çekicidir. Öncelikle bu sahne tam olarak bir erginlenme törenini anımsatmaktadır. Burada da aday sonunda erginlenerek Tanrı'nın yerine geçmektedir. Zaten Huvava'yı ve Göksel Boğa'yı öldürme de tam bir erginlenme sınavıdır. Sonunda adayın Tanrı olması aslında Tanrı'nın sınavlarını da geçmesi demektir. Bu Tanrı'nın genelde Güneş Tanrı olması Babil'de de bu törenlerin Şamaş adına yapılabildiğini düşündürür. Bu bağlamda yukarıda gördüğümüz *Shamhat* ismi ve *šamahu* fiili de bir anlam kazanır.

Öte yandan, "*Şimdi bir Tanrı gibisin*" ifadesi, Tevrat'ın Yaratılış bölümünde Babil erginlenme törenlerini kötüleyen, meşhur pasajı da (3;1-7) akla getirir:

"*RAB Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı yılandı. Yılan kadına, "Tanrı gerçekten, 'Bahçedeki ağaçların hiçbirinin meyvesini yemeyin' dedi mi?" diye sordu.*
Kadın, "Bahçedeki ağaçların meyvelerinden yiyebiliriz" diye yanıtladı, "Ama Tanrı, 'Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz' dedi."
Yılan, "Kesinlikle ölmezsiniz" dedi,"Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız."
Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi. İkisinin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını anladılar. Bu yüzden incir yaprakları dikip kendilerine önlük yaptılar."

Burada da aslında bir inisiyasyon ve cinsellik deneyimi anlatılmakta ve "Tanrılar gibi olacaksınız" denmektedir.[16]

Gılgamış'ın öyküsü de, erginlenme törenlerinde olduğu gibi bir ölüm/ölümsüzlük deneyimi ile biter, ancak burada kahraman ölümlü olduğunu kabul eder.

[16] *Kutsal Kitap'ın yeni tercümesinde "Tanrı" dese de bunun aslı "Tanrılar"dır. Bu eski bir erginlenme formülüdür. Bunun Lâtincesi "Eritis sicut Dii" şeklindedir ve bazı ezoterik örgütlerde de kullanılır.*

TUFAN ÖYKÜSÜ

Utnapiştim'in anlattığı tufan öyküsünün kökenleri çok eskidir ve Tevrat'ta geçen tufan öyküsüne de kaynaklık etmiştir. Gılgamış mitosundaki tufan öyküsü de Sümer kaynaklıdır.

Tufan öyküsü bir Akad mitosu olan Atrahasis öyküsünde de geçer. Sümer kral listelerinde de var olan Atrahasis'in adını taşıyan bu öyküde, Enlil çok gürültü ettikleri için insanları yok etmeye karar verir. Önce hastalık ve açlık gönderir, sonra da bir tufan yaratmaya karar verir. Enki, Atrahasis'i uyarır. Tufanın yedi gün süreceğini ve bir gemi yapması gerektiğini bildirir. Ancak metinde bundan sonra büyük bir tahribat vardır. Yeniden okunabildiği yerde, insan neslinin kurtulduğunu ve Atrahasis'in kurban kestiğini görürüz.

Utnapiştim'in öyküsü ise günümüze tam olarak gelmiştir ve Tevrat'ta geçen öyküye daha yakındır.

Öykü, Gılgamış Destanı'nda, Utnapiştim'in ağızından anlatılır:

"*Tanrıların aklına bir tufan yapmak geldi. Bunların babaları soylu Anu, hükümdarları yiğit Enlil, büyük vezirleri Ninurta, su yolcuları Ennagi ve bilge Ea da onların toplantısında yer aldı. Ea Tanrıların verdiği kararı, kamıştan bir çite anlattı.*"

Bu satırlardan Tanrıların bir tufan yapacaklarını anlarız. Eskiden olan bir inanca göre kamışların rüzgâr sırasında çıkardıkları sesler aslında konuşmalarıdır. (bunu Midas efsanesinde de

görürüz.). Utnapiştim de bu esnada Ea'dan bir gemi yapması gerektiğini öğrenir.

Utnapiştim gemiyi yapar ve içini doldurmaya başlar:

"Elime geçen her şeyi içine yükledim. Elime geçen her gümüşü içine yükledim. Elime geçen her altını içine yükledim. Bütün soyumu, sopumu ve kavmimi gemiye bindirdim. Yabanıl ve evcil hayvanları ve bütün ustaları gemiye aldım"

Utnapiştim, tufanın geleceği zamanı öğrenmiştir:

"Şamaş bana bir süre verdi: bulutları güden akşamleyin bir buğday yağmuru yağdıracak diye. O zaman gemiye bin ve kapını kapa diye. Bu süre yaklaştı: bulutları güden akşamleyin buğday yağmurunu yağdırıyordu. Ben havanın yüzüne baktım. Hava bakılmayacak kadar korkunçtu."

Böylece korkunç bir tufan başlar. Tanrılar bile olanlardan korkmuşlardır, hatta pişman olmuşlardır.

Yedinci gün geldiğinde tufan durur:

"Artık yedinci gün gelince tufan fırtınası savaşımını durdurdu. Önceden dalgaları bir ordu gibi birbiriyle savaşan deniz şimdi dinginleşti. Kötü rüzgâr dindi ve tufan sona erdi. Havaya baktığım zaman ortalıkta sessizlik vardı. Ve bütün insanlık çamur olmuştu. Suyun bastığı yüzey dümdüzdü."

Önceleri her yeri deniz kaplamıştır. Sonra denizden bir ada yükselir. Gemi Nissir dağına oturur. Utnapiştim yedi gün bekler, kuşlar uçurur, ancak kuşlar konacak bir yer bulamayınca geri dönerler. Yedinci gün bir karga kuru bir yer bulur ve gagalar.

Utnapiştim, bunun üzerine, kurban keser ve tütsü sunu hazırlar. Güzel kokuyu alan Tanrılar gelirler. Bütün Tanrılar tufan yaptığı için Enlil'e kızgındırlar. Ea da Enlil'i paylar ve Utnapiştim için bir karar vermesini ister. Enlil de Utnapiştim'i ve karısını karaya çıkarır ve onları Tanrılar gibi yaparak yaşamaları için ırmakların denize döküldüğü yere götürür.

Gılgamış destanında bir bölüm olan bu efsane, eski efsanelerin derlemesi olduğu gibi, kendinden sonra gelecek olan mitolojileri de etkiler. Bunlardan en önemlisi daha önce de belirttiğimiz gibi Tevrat'taki Nuh efsanesidir. Bu efsane de Utnapiştim ile büyük benzerlikler gösterir. Ancak bu kez Tanrıların yerini tek bir Tanrı almıştır.

ERRA DESTANI

Bu destanın MÖ 9-8. yüzyıllarda derlendiği düşünülmektedir. Destan, eskiden zengin ve ünlü bir şehir olan Babil'in neden Tanrılar tarafından terkedildiğini ve düşmanlar tarafından işgal edilerek, perişan bir hale geldiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Tanrıların savaşçısı Erra (Nergal diye de geçer) evinde oturmaktadır ve kalbi savaş arzusuyla doludur. Fakat Erra bu arzusunu gerçekleştirememektedir.

Erra'nın silahları onu sürekli savaşa davet etmektedir. Sonunda kararını veren Erra, veziri İşum'a kararını açıklar, Marduk'a karşı savaşacaktır.

Erra, Marduk'un Babil'deki tapınağına, Esagila'ya gider. Marduk'a süslü elbiselerinin kirli olduğunu ve tacının kardığını söyler. Marduk bunlarla uğraşırken o da yerleri ve gökleri yönetecektir. Ancak Marduk'un yokluğunda Babil harabeye döner. Işum, Erra'nın fikrini değiştirmeye çalışır. Babil'den sonra Şippar, Uruk ve Dir de savaşa girerler.

Erra ancak savaşlarla rahatlamaktadır. En sonunda, Işum, Erra'yı, bütün insanlar ölürse kimsenin ona hizmet edemeyeceğini söyleyerek ikna eder. Erra da Kutka'daki tapınağına çekilir ve böylece ortalık sakinleşir.

Bu mit, savaşlara ve Babil'in yıkımına neden aramaya çalışmasıyla birlikte ilginç bir motif de barındırır. Efsanede Marduk, kudretli bir Tanrı olarak değil, daha zavallı ve saf bir Tanrı olarak gösterilmiştir. Burada Babil'e karşı yapılan savaşları da Tanrılar nezdinde kişileşmiş olarak görebiliriz.

ETANA DESTANI

Bu destan Sümer kaynaklıdır ve Sümer kral listelerinde de adına rastlanan eski bir Kiş şehri kralıyla alakalıdır. Bu efsanenin ana konusunu aynı ağaçta yaşayan bir kartal ile bir yılan ve çocuğu olmayan bir kral oluşturmaktadır.

İlk tablet, Kiş şehrinin kuruluşu ile başlar. Bunda Tanrılar Annunaki ve İgigi büyük rol oynarlar. Tablet kırık olduğu için, destan burada tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak sonradan İştar ve Ellil'in Etana'yı tahta geçirdiği öğrenilir.

İkinci tablette ise aynı ağaçta yaşayan bir yılan ile bir kartal konu olur. Bunlar, Tanrı Şamaş tarafından belirlenen sınırları geçmeyecek şekilde, birlikte ve barış içinde yaşamaktadır. Zamanla, yavruları büyüyen kartalın içine şeytanca bir düşünce gelir ve yılanın yavrularını yemeyi düşünür. Ancak yavrusu bunu yapmaması için uyarır. Kartal bunu dinlemez ve yılanın yavrularını yer.

Yılan yiyecekle yuvasına geldiğinde durumun farkına varır ve sabah olduğunda Şamaş'a dua eder. Şamaş da ona bir boğanın içine girmesini ve kuşlar onu yemeye geldiğinde kartalla orada karşılaşacağını söyler. Yılan denileni yapar. Kartal yavrusunun uyarılarına rağmen gidince yılan onu yakalar, kanatlarını keserek kör bir kuyuya atar.

Bu kez kartal Şamaş'a yalvarır. Şamaş kartala günah işlediği için yardım edemeyeceğini ancak ona yardım edebilecek birini göndereceğini söyler.

Yardım edecek kişi, Şamaş'a, gece gündüz, çocuğu olması

için dua eden Etana'dır. Etana, Şamaş'a yalvarmakta ve doğum bitkisini vermesini istemektedir. Şamaş, Etana'ya terkedilmiş bir kuşu bulmasını ve ona sormasını söyler.

Üçüncü tablette, Etana kuşu kuyuda bulur ve bitkiyi sorar. Kartal bitkiyi bulup ona vermeyi kabul eder ancak karşılığında kuyudan kurtarmasını ister.

Etana kuşa bu haliyle, yeniden uçmayı öğretmeye başlar. Aradan aylar geçer ve kartal uçmayı başarır. Sekizinci ayda ise kuyudan kurtulur. Çıktığında, Etana'ya dost olduklarını ve ne diliyorsa yapacağını söyler.

Etana derdini anlatır. Kartal bitkiyi dağlarda arar, ancak bulamaz. Sonunda Etana kartal ile birlikte uçmaya karar verir. Şehri ufacık görene kadar yükselirler.[17] Ancak bu kez de Etana dönmek ister. Kiş'e dönerler. Etana burada bir dizi rüya görür. Kartal onu bir kere daha götürür. Bu kez Anu'nun gökteki ülkesine giderler. Sin, Şamaş, Adad ve İştar gibi Tanrı/Tanrıçaların kapısından geçerler. Bundan sonra tablet kırıktır. Neler olduğu bulunamamıştır. Ancak Sümer kral listelerine baktığımızda Etana'nın Balih isimli bir oğlu olduğunu ve tahta geçtiğini görürüz.

[17] *Bu motif birçok efsanede karşımıza çıkar. Burada uzaylı ya da uçan daire aramak yerine bu yükselme motifinin ezoterik anlamı üzerinde durmanın daha faydalı olacağını düşünmekteyiz.*

ADAPA EFSANESİ

Adapa efsanesinde de Gılgamış ve Etana efsanelerinde olduğu gibi bir ölümlü söz konusudur.

Adapa, Eridu'da Ea tapınağının rahibidir. Tapınak için hem ekmek yapar hem de balık tutar.

Adapa, bir gün, tapınağın işlerini yaparken Güney Rüzgârı tarafından engellenir. Tablet kırık olduğu için ayrıntıları bilmemekle birlikte, Adapa'nın Güney Rüzgârı'na bağırdığını ve kanatlarını kırmakla tehdit ettiğini görürüz. Daha sonra ise bunu yaptığını ve Güney Rüzgârı'nın yedi gün esmediğini öğreniriz. Bunu fark eden Anu, veziri Ilabrat'a Güney Rüzgârı'nın niye esmediğini sorar. Vezir de, Adapa'nın Güney Rüzgârı'nın kanatlarını kırdığını söyler.

Anu, Adapa'yı huzuruna çağırtır ve ona neden böyle yaptığını sorar. Adapa olanları anlatır. Kapıları tutan Tanrılar Dumuzi ve Gizzida da Adapa'nın lehine konuşunca Anu affeder ve ona yiyecek içecek verir. Ancak Ea daha önce Adapa'yı orada bir şey yememesi konusunda uyardığı için Adapa hiç bir şey yemez ve içmez. Aslında reddettiği "ölümsüzlük" yiyecek ve içecekleridir. Efsanenin bundan sonrası kayıp olduğu için neler olduğunu bilemiyoruz.

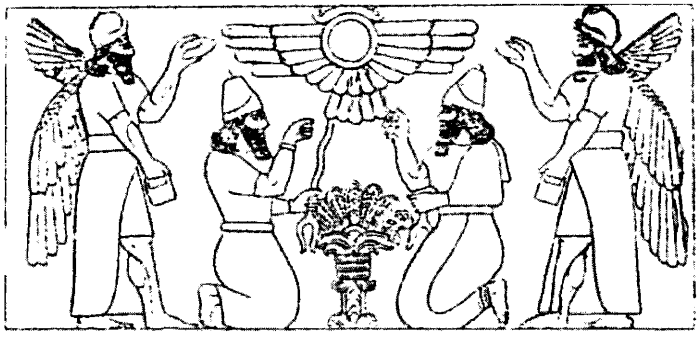

ANZU EFSANESİ

Bu hileye başvuran bir isyankârın yenildiği bir kahramanlık efsanesidir. Yine Sümer kökenli bir efsanedir ancak elimizdeki Babil döneminde derlenmiş bir kopyasıdır.

Efsane, savaş Tanrısı Ninurta'nın kahramanlıklarının anlatılmasıyla başlar. Bu efsanenin başka versiyonunda da kahraman, Girsu şehri Tanrısı Ningirsu'dur.

Tanrılar, Enlil'e Anu'nun kuş biçimli oğlu Anzu'nun doğumunu bildirirler. Önceleri Ea, Enlil'e Anzu'ya koruyuculuk görevi vermesini söyler. Enlil de Anzu'yu kendi oda kapısının bekçisi yapar.

Anzu, Enlil'in kutsal suda yıkandığını görür ve şeytanca bir plan yapar. Enlil'in Tanrılığına ait eşyalarını o yıkanırken alır ve uçarak kaçar:

"*Gözü Enlil'in güçlü tuzaklarına takılırdı;*
Yüce tacına, kutsal kaftanına,
Elerindeki Kader Tabletleri'ne.
Anzu seyrederdi,
Duranki'nin Tanrısı'nı, Tanrıların Babası'nı seyrederdi.
Ve hedefini koydu, Enlil'in güçlerini elinden almak.
Çok yakında hain planını yapmıştı.
Ve çok sık seyrettiği odanın girişinde günün başlamasını bekledi.
Enlil soyundu ve tacını tahtının üzerine bıraktı.

O kutsal suda yıkanırken,
Anzu Kader Tabletleri'ni ele geçirdi
Enlil'in gücünü aldı."

Anu, Anzu'nun öldürülmesine karar verir. Önce oğlu Adad'dan, onu yıldırımlarla öldürmesini ister. Adad bunu reddeder. Gerra'dan onu ateşle öldürmesini ister. Gerra da reddeder. Anu, bunu başka Tanrılardan da ister, ancak hep olumsuz yanıt alır.

En sonunda Ea, ana Tanrıça Belet-ili'den ister. O da Ninurta'yı gönderir. Ninurta rüzgârları da kullanarak dövüşe girişir.

Ninurta sonunda Anzu'yu öldürür ve Kader Tableti ile diğer Tanrılık eşyalarını almayı başarır.

Ninurta Tanrılar tarafından övülür ve ona da Marduk gibi elli onursal isim verilir. Övülme bölümü birçok tablette benzerdir:

"*Sen Anzu'yu ele geçirdin, onu kendi gücünle öldürdün,*
Yükseklerde uçan Anzu'yu kendi gücüyle öldürdün
Çünkü sen çok cesursun, dağları deldin,
Tüm düşmanların baban Enlil'in önünde diz çökmesini sağladın
Ninurta, çok cesur olduğun ve dağları deldiğin için
Tüm düşmanların baban Enlil'in önünde diz çökmesini sağladın
Mutlak egemenliğe sahip oldun, tüm ayinlere de."

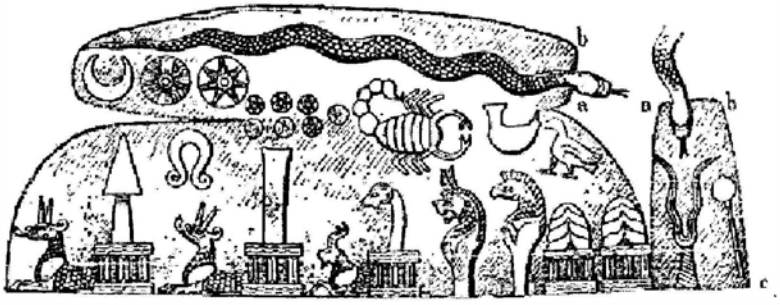

BABİL ASTROLOJİSİ
ve
TANRILARIN GÖK CİSİMLERİYLE İLİŞKİLERİ

Günümüzde kullanılan batı astrolojisinin ve gök cisimleriyle ilgili inançların pek çoğu Babil döneminden kalmıştır. Hatta bugünkü matematik bilgilerimizin ve zaman ölçümümüzün kökeninde de Babil dönemi yatmaktadır. Bu dönemin bilim anlayışı konumuz dışında kaldığından sadece astroloji, kehanet ve gökcisimleriyle Tanrılar arasındaki ilişkiye değineceğiz.

MEZOPOTAMYA'DA ASTROLOJİ ve KEHANET

Mezopotamya'da astroloji konusunda neler yapıldığına kısaca bakmak, tam olarak konumuz olmamakla birlikte, bazı sembolleri anlayabilmek için faydalı olacaktır.

Bugün kullandığımız astrolojik sembollerin, özellikle de burçlara ait sembollerin Mezopotamya'dan geldiği düşünülmektedir.

Fuzeau-Braesch (1995), burç sembollerinin Babil'den geldiğini söyler:

"*– Koç: Küçükbaş hayvan yetiştiricileri olan eski çoban toplulukları, ilkbaharın yeniden gelişi, toprağın değişimi, sürünün üremesi arasında bir benzerlik görürler.*

- Boğa: Orta Asya'nın büyükbaş hayvan yetiştiricileri arasında ortaya çıkmış olmalıdır. Kuşkusuz, çok eski olan bu burcun doğudan gelen Sümerler tarafından tanıtılan güneş kültüne bağlandığı düşünülebilir. Bazı mühürlerin üstünde boğa ve akrep şekilleri bulunmuştur. İÖ 3000 yılında Güneş, 212 Mart'ta aynı adlı takımyıldızdan doğuyor ve sonbaharda Akrep'ten batıyordu.

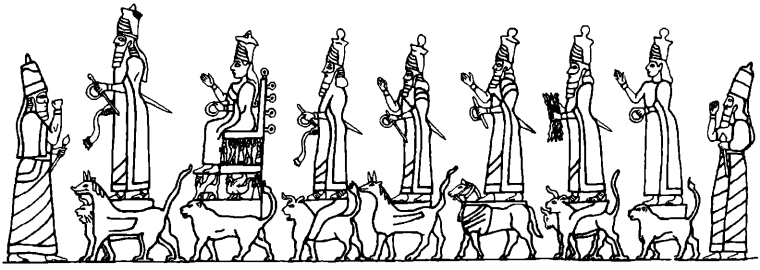

- İkizler: Bu ad çivi yazılı metinlerde geçer. Kuzey Samiler için iki başlı insana dönüşür.

- Yengeç: Başlangıçta akbaba kafalı erkek bir canavar ve aslan kafalı bir kadına ait birbirine yaklaşmış iki baş, sonra bir tatlı su ıstakozu ya da bir yengece dönüşmüştür.

- Aslan: Eski Babil frizlerinde aslan sık sık Şeytan biçimini alır. Mezopotamya'da hüküm süren kralların sembolü olarak, krallığı temsil eden aslana dönüşür. Belki krallık gücüyle, gücünün zirvesindeki Güneş arasında bir benzerlik kurulmuştur.

- Başak: Bu burçta İspanya'dan Fırat'a Hint-Avrupa öncesi Akdeniz dünyasında uzun yıllar hüküm sürmüş anaerkillik kavramının bir kalıntısı görülmektedir. [...]

- Terazi: Yakın zamanda bulunan bir burç olmalıdır, zira Gılgamış Destanı'nda (birçok parçası bulunmuştur ve Sümerler tarafından yazılmıştır) adı geçmez. Önceleri, Mezopotamya'nın ilk büyük şehirlerindeki "terazi tutan kişi"ye karşılık gelmiş olabilir.

- Akrep: Babil'de bu hayvandan çok korkuluyordu. Çünkü yıllıklarda akrep sokmalarının yol açtığı kraliyet ölümlerinde söz edilir. [...]

- Yay: Babilliler bunu bir tür ululuğa sahip melez bir burç olarak gösterirlerdi. Yunanlılar bundan Santor çıkartmışlardır.

- Oğlak: Mezopotamya'da keçi-balık karışımı ürkütücü bir varlık söz konusudur. Yunanlılar bunu ülkelerinin ıssız kayalıklarıyla bağlantılı olarak daha sevimli, basit bir keçiye dönüştürmüşlerdir.

- Kova: Babil'de bir kaptan yağmur döken diz çökmüş bir insan şeklinde temsil edilirdi. Daha sonra bu, sel getiren amfora taşıyıcısı olacaktır.

- Balık: Gökyüzündeki takımyıldızlar ve nehirdeki balıkların yumurtlama dönemi arasındaki benzerlikleri fark etmiş olabilecek Fırat ve Dicle balıkçıları ile ilişkilidir."

Yukarıdaki açıklamalar biraz zorlama olsa da burçların şim-

diki haliyle bu dönemlerden, Mezopotamya'dan geldiği bellidir.

Mezopotamya'da gökyüzüne bakarak kehanet yapmak da çok yaygındır. Bu tür metinler içinde dünyada bulunanların belki de en eskisi, British Museum'da bulunan *Enuma Anu Enlil*'dir. Yuvarlak şekilli bu tablet bazı astrolojik kehanetleri içerir. Ayrıca o dönemde astrolojik kehanetlerin belli bir sistematik içinde ele alındığını da gösterir. Son oluşturulmuş haliyle bir tabletler serisidir ve Ay, Güneş, gezegenler ve tutulmalar hakkında kehanetleri de içerir.

Kehanetleri sadece astrolojiyle sınırlamamak gerekir. Doğa olaylarına bakarak kehanette bulunmak ya da kurban edilen hayvanların iç organlarına bakmak da Mezopotamya'da sık rastlanan kehanet yöntemlerindendir.

Sümer inançlarında olan kâhinlerin cin çıkartması da Sümer sonrası dönemlerde devam etmiştir.

GEZEGENLER VE TANRILAR

Bilindiği gibi Mezopotamya'da ilk uygarlığı kuranlar Sümerlerdir ve Sümer kültürü kendinden sonra gelen Sami kültürlerini etkilemiştir. Bu, Tanrılar için de geçerlidir. Samiler özellikle gök cisimleriyle ilgili olarak Sümerlerin inançlarını kabul etmişlerdir. Orijinal Sami inancı ile Sümer inancı (ve de batı mitolojileri) arasındaki en büyük fark ise, Güneş, Ay ve Venüs'dedir.

Samiler, ilk başlarda Güneş'i dişi, Ay ve Venüs'ü erkek olarak kabul etmişlerdi. Bunun nedeni de aydınlığın karanlıktan doğduğunu kabul etmeleridir. Zaten inançlarına göre önce karanlıklar varken sonra ışık olmuştur. Bu inanç bu şekliyle Tevrat'a da yansımıştır. Bu mantığa göre Ay ya da Venüs, geceyi dölleyip aydınlıkların doğmasına neden oldukları için erkektir. Ancak Sümer kültürüyle karşılaşınca, Güneş (Şamaş) erkek ve Venüs (İştar) dişi olmuş, Ay erkek (Sin) olarak kalmıştır. Oysa batı mitolojilerinde Ay dişidir.

Sin/Ay

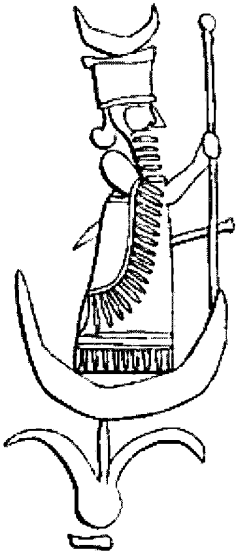

Sin

Mezopotamya inançlarında Ay'ın önemi büyüktür. Bu derece önemli olmasını gündüzün doğmasını sağlaması dışında takvimlerin düzenlenmesindeki rolü de sağlamıştır.

Ay'ın mitolojideki önemi pek değişmemiş olsa da, efsanelerdeki rolü değişmiştir. Örneğin Asurpanipal belgelerinde bilge olarak gösterilir. Daha geç dönem mitoslarında da diğer Tanrılar hep Ay'a danışırlar ve Ay onlara yol gösterir.

Kabartmalarda Ay çoğu zaman önemli bir yerdedir. Enuma Anu Enlil tabletlerinde de en karışık kehanetler Ay'a ait olanlardır. Burada Ay'ın her görüntüsü hakkında kehanet olduğu gibi, parlaklığı hatta etrafındaki hale ile ilgili de kehanetler vardır.

Bunların dışında Ay ve diğer gezegenlerin konumları hakkında da kehanetler vardır.

Bir örnek vermek gerekirse:

"*Ay ve Güneş ayın on dördünde beraber gözükürlerse, Tanrılar Akad için iyilik düşünecekler*"

Ay'ın Mezopotamya kültüründe bir önemi de Ay'a bağlı olarak zaman ölçümü yapılmış olmasıdır. Ay'a bağlı olarak aylar düzenlenmiş ve bu aylar dört bölüme ayrılmıştır. Buna göre her ayın 7, 14, 21 ve 28. günleri kutsal kabul edilmiştir. (Bir dönem her ayın 19. günü de kutsal sayılmıştır.) Yahudi takviminin kutsal Şabat günü de bu inancın bir kalıntısıdır. Aslında eski İbrani kavimleri Ay kültüne yabancı değildir, Sina dağının adı Sin'den gelmektedir. İbrahim'in kenti olarak bilinen Ur ve Harran da Ay kültünün merkezleridir.

Şamaş/Güneş

Şamaş

Güneş ile simgelenen Şamaş en önemli Tanrılardan biridir. Hem yaşayanlara hem de ölülere hükmeder. Birçok ritüelde yargıç rolündedir ve Tanrılar mahkemesinin başındadır. Ay'ın daha önemli bir rolü olmasından ötürü, Güneş hakkındaki mitler Ay kadar fazla değildir.

Birçok kabartmada, Ay ve Venüs ile birlikte Güneş/Şamaş figürüne de rastlanır.

Kral kabartmalarında Şamaş, eşit kollu haç ile gösterilir.

Güneşle ilgili kehanetlerin içinde en ilginç olanlardan biri Güneş'in gece yarısı gözükmesinin yaratacağı yıkıcı etki hakkında olandır. Bu ilk bakışta saçma gözüküyor olsa da, o dönemde Satürn Gece Güneşi olarak anıldığı ve Güneş ile ilişkilendirildiği için, sözü geçen "Güneş" in Satürn olduğu düşünülmekte ve kehanet böylece anlam kazanmaktadır. Başka kehanetlerde de Satürn'ün Güneş yerine konulduğu gözükmektedir.

O dönem için önemli olaylardan biri de Güneş tutulmalarıdır. Babilliler, güneş tutulmalarını Tanrıya yapılan bir saldırı olarak algılamışlar ve buna bağlı ritüeller uygulamışlardır. Tutulmaların kehanet amaçlı yorumlandıkları da olmuştur.

İştar/Venüs

İştar

Daha önce Sümer'de gördüğümüz gibi, Venüs gezegeni ile temsil edilen İştar panteonda önemli bir yer tutar.

Bazı tabletlerde İştar'a hem kadın hem de erkek özellikleri verildiği görülür. Örneğin Venüs, Akşam Yıldızı olarak anıldığı zaman dişi, Sabah Yıldızı olarak anıldığı zaman erkektir. Bunun, gündüzün gece görünen gezegenlerin döllemesiyle olduğu inancıyla ilgilisi olabilir.

Aslında Sami kabilelerinin Venüs gezegeniyle alakalı Tanrıçaları değil Tanrıları vardır. Attar ismindeki bu Tanrı, Sami kavimleri Sümer ülkesine yerleşmesiyle kaybolmuş ve yerini Tanrıça İştar'a bırakmıştır. Attar ismi ise İştar'a verilen başka bir isim olan Astarte'de devam etmiştir. Bu isim, günümüzde de astr- kökü ile astronomi, astroloji gibi sözcüklerde yaşamaktadır.

İştar'ın sekiz köşeli yıldız sembolüne birçok kabartmada rastlanır. Bu bağlamda sekiz sayısı da İştar ile bağlantılıdır. Orta Çağa tarihlenen Meryem'e adanmış sekiz köşeli kiliselerle İştar arasında bir bağlantı da kurulabilir.

Venüs adına yapılmış birçok kehanet vardır. Örnek vermek gerekirse, Venüs, Yengeç burcuna yaklaştıkça, barış olacağı ve Tanrıların daha cömert olacağına dair bir kehanet vardır. Bunun dışında Venüs ile tarımsal ürünler arasında ilişki kuran kehanetler de vardır.

Marduk/Jüpiter

Marduk

Jüpiter ile ilişkili olan Tanrı Marduk, Yunan ve Roma mitolojilerinde olduğu gibi Tanrıların başıdır.

Babil'in en önemli Tanrılarından olan Marduk, Bahar/Nisannu festivali gibi festivallerde de en önemli Tanrıdır.

Jüpiter ile ilgili de birçok kehanet vardır. Bunların pek çoğu Marduk'un Tanrıların başı olma özelliğiyle ilgilidir. Jüpiter, Venüs ile birlikte görülürse rahibin dualarının kabul olduğuna dair bir kehanet örnek olarak gösterilebilir.

Jüpiter, kehanetlerde genelde iyi etkilidir ancak bazı kehanetlerde, özellikle de Ay ile kavuşum yapması durumunda, kötü etkili olabildiği görülmektedir. Ayrıca Jüpiter Mars kavuşumu da kötü etkilidir ve bir tablete göre kralın öleceğine işarettir.

Ninurta/Satürn

Satürn gezegeniyle alakalı olan Ninurta aynı zamanda Mars'ın temsil ettiği Nergal'in kardeşidir.

Günümüz astrolojisinde öğretici, kısıtlayıcı, hatta kötü etkileri olan Satürn eski Mezopotamya'da kahraman olarak bilinmiştir. Ninurta ve Nergal savaşçı kardeşlerdir.

Ninurta'nın sembolü kartaldır fakat değişik ifadeleri vardır. Sütun üzerinde kartal, silahları olan kartal ya da silahlı adam olarak sembolize edilir.

Ninurta

Sadece Satürn'e ait kehanetlerin olduğu tablet bulunamamıştır ancak Güneş ile alakasından dolayı Güneş ile ilgili kehanetlerde rastlanmıştır.

Bir tablette Satürn'un "Akad Yıldızı" olarak geçtiği görülmüştür.

Nergal/Mars

Mars gezegeni eski Mezopotamya'da Nergal olarak bilinmektedir. İlk bilinen adı, Sümer'de Lagalmeslam'dır ve yeraltıyla alakalıdır.

Nergal'in bu özelliği, Mars ile ilgili kehanetlerde, ölüm ve hastalıkların ön plana çıkması şeklinde görülmektedir. Bu olumsuz etkiler bazı kehanetlerde insanlar için olduğu kadar sığırlar için de geçerlidir.

Nergal'in savaş ile ilgili özellikleri, batı mitolojilerinde Ares ve Mars'da yaşamıştır.

Nergal

Nabu/Merkür

Merkür gezegeni Mezopotamya'da Nabu olarak bilinmektedir. Nabu aynı zamanda Marduk'un oğludur.

Nabu kültü hakkında çok şey bilinmemektedir. Geç zamanlarda panteona girmiş ve Nisata/Nadaba'nın yerini almıştır.

Yunan mitolojisindeki Hermes gibi Tanrıların habercisidir, ayrıca yazıcılıkla da alakalıdır. Bazı yerlerde yazı masası ile gösterilmiştir.

Nabu bazı tabletlerde yağmurla ve ürünle alakalı olarak da gösterilmiştir.

Nabu

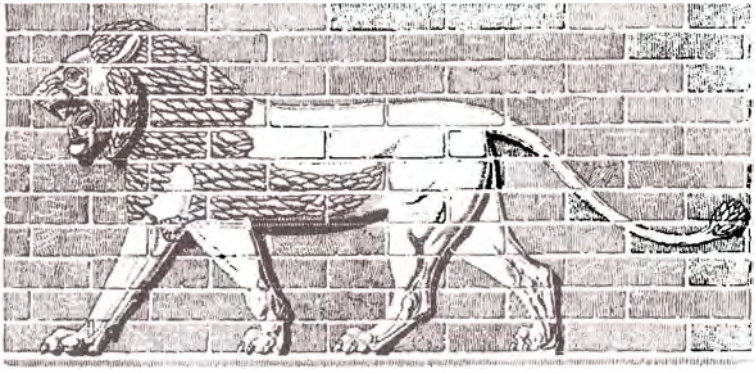

KALDELİLER

Babil'de Adad-Nirari'nin ölümünden sonra MÖ 783 yılında, Asur gücü zayıflamaya başlamış, bu politik boşluktan faydalananlar Kaldeliler olmuştur.

Kaldeliler'e ilk olarak MÖ 9. yüzyıldan kalan yıllıklarda rastlanmaktadır.

Kaldeliler o dönemde Dicle ve Fırat'ın aşağısında, sulak göller bölgesinde yaşamıştır. O zamanlar kabile düzeni vardır ve başlarında kendini "kral" olarak adlandıran bir "şeyh" bulunmaktadır. Kabilelerin hâkimiyet alanları, tam olarak belirlenmediği için başlarındaki şeyhe göre şekillenmiştir.

Kaldeliler, Babil'de konuşulan dilden farklı bir dil konuşmamış ancak bir görüşe göre Aramice'nin farklı bir lehçesini kullanmıştır.

Babil'in ilk Kaldeli kralları hakkında fazla bilgimiz yoktur. MÖ 747'de Nabu-Nasır'ın tahta çıkmasıyla düzenli astronomik gözlemler yapılmış ve buna bağlı olarak düzenli bir tarih yazıcılığı gelişmiştir.

MÖ 746'da başlayan bir ayaklanmayla kral ailesi öldürülmüş, tahta Asurlu komutan Tiglath-Pileser geçmiştir. Bu kral ile eski askeri güce yeniden erişilmiş, ancak Kalde muhalefeti devam etmiştir.

Kalde sorunu bundan sonraki dönemlerde de çözülmemiş

ve Kaldeliler Asur'a karşı her zaman muhalif olarak kalmışlardır.

Kaldeliler kehanet ve büyü gibi kutsal bilimleri ellerinde tutan halk olarak ün yapmışlar, dönemlerinde matematik ve astronomide en ileri halklardan biri olmuşlardır. Kaldelilerin bu ilerlemelerinde Sümerlerin payı unutulmamalıdır.

KALDE İNANÇLAR

Kaldc inançları, diğer kültürlerde olduğu gibi, evreni madde ve ruh olarak ayıran bir sisteme sahiptir. Buna göre, görülmeyen birçok varlığın olmasının yanı sıra, metafizik inançlar da etkili olmuştur.

Bu inançlardan biri eşyaların "isimlendirilmesi" üzerinedir. Yaratılışın ilk anlarında hiç bir şeyin adı yoktur, adlar sonra konmuştur. Bir "şey" ancak isimlendirildikten sonra anlam kazanır.

Ebced hesabının ya da yüce varlıkların isimlerinin saklanmasının kökcnindc bu inancın yattığı düşünülebilir. Bu bağlamda, şehir kapılarına ya da surlarına isim verilmesi isimlendirmenin "büyülü" yönüyle alakalı olabilir.

Kalde inançlarında, isimler gibi, dilekler dc "büyülü"dür. Birine iyi bir şey söylemek ya da dilemek o kişinin hayrınadır.

Kuşkusuz, Kaldelilerin en büyük ünü kehanet sanatı üzerinedir. Bu ün tarihin bütün dönemlerinde ilgi çekmiştir. Sicilyalı Diodoros şöyle yazmıştır:

"*Kaldeliler Babil halkının en eskileridir. Devlet içinde bir ruhban sınıfı yaratmışlardır. Tanrı kültünü uygulamak için eğitilen Kaldeliler, günlerini felsefi konular üzerine düşünmekle*

geçirirler. Kaldelilerin astroloji alanında büyük ünleri vardır. Çoğunlukla kehanetle uğraşırlar ve gelecekten haber verirler. Kötülüğü engellemeye ve iyiliği tesis etmeye çalışırlar; bunu gerek arınma, gerek kurbanla gerekse de büyülerle yaparlar. Ayrıca rüyaları yorumlarlar ve olağanüstü olaylara açıklama getirirler."

Kalde'de kâhinler, Tufan öncesi bir kralın adı ile *Enmeduranki oğulları* diye adlandırılmaktadır. Kaldelilerin gelecekten haber vermek için birçok yöntemleri vardır. Kâhinlere devlet işleri için de başvurulmuştur.

ASURLULAR

Asur tarihi denince yaklaşık MÖ 2000 yıllarından MÖ 612 yılına kadar süren, ancak kendi içinde farklı bölümlere ayrılan bir tarihi kastetmiş oluruz.

Asur tarihi ile ilgili kaynaklarımızın çok yeterli olduğunu söyleyemeyiz ama yine de son yapılan keşifler tarihi bir nebze olsun aydınlatmıştır. Belki de Asur tarihi ve kültürü açısından sona ulaşmış da olabiliriz. Işid'in Asur şehirlerinde yaptığı tahribatın sonuçları belki çok uzun yıllar sonunda belli olacaktır. Tarihi eserlerin belirli bir plan içerisinde yok edilmesinin etkisi Dünya var oldukça devam edecektir.

Bildiğimiz Asur tarihine gelirsek, genellikle:

Eski Asur Çağı (MÖ 2000 – MÖ 1600)

Orta Asur Çağı (MÖ 1500- MÖ 1000)

Yeni Asur Çağı (MÖ 1000 – MÖ 612)

olarak bölümlere ayrılır. Bazı tarihçiler MÖ 750-612 arasındaki dönemi "İmparatorluk Çağı" diye adlandırır.

Asur dönemi Mezopotamya tarihi içinde uzun süreli bir askeri güç olarak büyük önem taşır. Çevre ülkelerinin tarihinde önemli bir rol oynayan Asur günümüzde "Suriye", "Süryani" gibi isimlerde yaşamaktadır. Asur tarihi aynı zamanda Kuzey

Mezopotamya'nın da tarihi olarak görülmelidir.

Asur'un en eski dönemleri hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Asur kaynaklarında *Subur*, Akad kaynaklarında *Subartu* olarak geçen bu halk Sümer devrinden beri göçebe kabilelerden oluşmuştur.

Asur toprakları çok uzun yıllar sürekli iskân edildiğinden bu döneme ait yapı kalıntıları büyük ölçüde tahrip olmuştur. Asur şehrine ait MÖ 24.yüzyıla tarihlenebilecek yapı kalıntısının bulunması bu şehirde çok eski dönemlerden beri oturulduğunu gösterir. Bu binalardan birinde İştar kültüne ait tapım olduğu tahmin edilmektedir.

Kazılar ayrıca, Asur/Assur şehri için bu ismin ilk olarak Akad krallığı zamanında kullanıldığını da göstermiştir. MÖ 23. yüzyıla tarihlenen Akad krallarına ait belgeler buradaki Akad varlığını göstermekte ancak şehrin statüsünü belirtmemektedir.

Ayrıca yine bu döneme tarihlenen bir belgede İtiti adındaki birinin, elde ettiği ganimetleri İştar'a adadığı yazar.

Bir dönem Ur Krallığının egemenliğinde kalan şehir MÖ 3. binyıl sonunda bağımsızlığına kavuşmuştur.

Asur'un ilk kralları, kral listesinde "çadırda yaşıyorlar" şeklinde tanımlandıkları için, bu kralların kabile beyleri olduklarını düşünebiliriz; bu bağlamda Asur ancak MÖ 2000 yılı civarında tam olarak varlık gösterebilmiştir.

Bu dönemle ilgili en önemli belgeler Kültepe/Kaniş'de bulunmuştur. MÖ 2000 yıllarında Anadolu'da (bugünkü Kayseri yakınlarında) önemli bir ticaret merkezi olan Kaniş'te bulunan Asurlu tüccarların bıraktıkları belgeler umulmadık bir şekilde bu döneme ışık tutar. Asur'un diğer ülkelere yaptığı ticareti, zenginleşmesini ve büyümesini gösterir.

Eski Asur Çağı ile ilgili olarak ticari hayat dışında bilebildiğimiz en önemli dönem MÖ 1830 yılında tahta çıkmış olan Şamşi-Adad dönemidir. Kral listesinde Samşi-Adad'ın Babil'e gittiği, buradan sonra Kazallu şehrini aldığı ve Asur'daki II. Eri-

şum'u tahttan indirerek Asur kralı olduğu yazılıdır.

Bu tarihte Kültepe'nin boşaldığını ve Asurlu tüccarların aniden ülkelerine döndüklerini de biliyoruz.

"Büyük Kral" unvanı alan Şamşi-Adad, iki oğluna da kral unvanı vererek devleti beraber yönetmeyi tercih etmiştir. Şamsi-Adad, Asur şehriyle de ilgilenmiş ve Şehir Tanrısı Asur'un tapınağını düzenlemiştir.

Tabii Tanrı Asur'un büyük saygı görmesinin yanında diğer Tanrıların da kültlerinin olduğunu unutmamak gerek. Bu çeşitlilik hem şehirdeki daha eski kültlerden hem de gelen tüccarların getirdiği inançlardan gelmektedir.

Yayılmacı bir politika izleyen Şamsi-Adad'ın ölümünden sonra krallığı çökmüş, güç dengesi Hammurabi lehine değişmiştir.

Bundan sonra uzunca bir süre önemsiz bir şehir olarak varlığını sürdüren Asur MÖ 14. yüzyıl ortalarına kadar Mitanni işgali altında kalır. MÖ 15. yüzyıl başlarında Hitit Devleti'nin zayıflamasından faydalanarak bir güç olan Hurri-Mitanni Devleti, Kuzey Suriye için büyük bir tehdit olur. Bu dönemde Asur'un yağmalandığı ve ganimetlerin Mitanni başkentine götürüldüğü bilinmektedir. Ancak bu dönem uzun sürmeyecek ve Asur, Mitanni Devleti'ni kendine bağlı bir devlet haline getirecektir.

Bu dönemden sonra tarihi vesikalarda, kendine kral unvanı veren Asur-Uballit'in adını görürüz. Bu dönemde Asur yeniden canlanmaya başlamış ve Hitit, Mısır ve Babil gibi büyük güçlerin arasında varlık göstermeye başlamıştır. Bu dönem hakkında Memiş (2007) ilginç bir saptamada bulunur:

"Asur'un emperyalist etkisi coğrafî açıdan hâlâ sınırlı olsa da burada bile ertesi yüzyılda Asurlu bir devletin şekillenmesine yol açacak bir gelişme belirmeye başlamıştı. 'Asur(un) ülkesi' kavramının artık 'Asur ülkesinin kralı' unvanında yer alması dikkate değerdir. Dar alanlı bir belde devletinden geniş

alanlı bir devlete geçiş böylece dilsel alanda gerçekleşmişti bile."

Asur, MÖ 1310-1275 yılları arasında hüküm süren I. Adad-Nirari zamanında genişlemesini sürdürmüş, I. Salmanassar zamanında (MÖ 1274-1245) Hurri-Mitanni Devleti de Asur'a bağlanmıştır.

Daha sonra tahta çıkan I.Tukulti-Ninurta zamanında (MÖ 1244-1208), Ege göçleri olmuş, Hitit İmparatorluğu, Hurri-Mitanni Devleti ve Mezopotamya'daki Kaşlar gibi büyük güçler tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu felakete nispeten uzakta olan Asur bu kez Arami tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve tahta çıkan I.Tilgat-Pileser'in (MÖ 1114-1074) gayretlerine rağmen yeni bir çöküşe girmiştir.

Arami toplulukları Asur'un başından beri çölde yaşayan saldırgan gruplardır. Bunlar zamanla güç kazanmış ve Asur topraklarını tehdit eder hale gelmiştir. Cancik-Kirschbaum (2004) bu konuda ilginç bir görüş aktarır:

"*Daha önce yapılan araştırmalar, büyük teritoryal devletlerin çöküşünden çöl halkları denen toplulukların saldırılarının yanı sıra göçebe ve yarı göçebe kabilelerin akın akın ilerlemelerinin de sorumlu olduğunu düşünmektedir. Bugün ise tam tersine, kabile topluluklarının güçlenmesi, siyasi açıdan üstün olan devletlerin kaybolmasının bir belirtisi ve sonucu olarak görülmektedir.*"

Durum ne olursa olsun, Arami topluluklarının işgali Asur'a karanlık bir dönem yaşatmıştır.

MÖ 1050 civarlarından MÖ 750'lere kadar Asur için yepyeni bir dönem olmuş ve Asur İmparatorluğu yeniden güç kazanmıştır.

Bu döneme baktığımızda, Anadolu'da Lidya, Frig ve Urartu egemenliğini görürüz. Öte yandan Geç Hitit devletleri varlıklarını sürdürmekte, Mezopotamya'da Arami etkisi sürmektedir.

Uzun bir karanlık dönemden sonra başa geçen II.Tutulki-Ninurta (MÖ 890-884) bu dönemin başına damgasını vurmuş,

Asur'un gücünü yeniden yükseltmeyi başarmıştır. Asur yeniden toprak ve güç kazanmaya başlamıştır.

Asur, Asur-Nasir-Pal (MÖ 884-859) ve III. Salmanassar (MÖ 859-824) devirlerinde toprak kazanıp büyümüş olsa da sonrasında taht kavgaları, ayaklanmalar, soyluların başkaldırıları gibi nedenlerden tam olarak bir imparatorluk haline gelememiştir.

Bütün bu sorunlar, tahta III. Tiglat-Pileser'in çıkmasıyla son bulur. MÖ 745-727 yılları arasında tahtta bulunan III. Tilgat-Pileser'in zamanında hem aristokrasi ezilmiş hem de Asur genişlemiştir, artık Asur bir imparatorluk olacaktır.

Sanherib (MÖ 705-680) zamanına geldiğimizde, kendinden önce hükmeden II. Sargon'dan miras kalan büyük bir imparatorluk ile karşılaşırız. Sanherib bu politikaya devam ederken başkenti de Ninive'ye (Ninova) taşımıştır.

Sanherib, Babil'i yerle bir etmiş ve Babil kültlerini Asur kültleriyle, özellikle Marduk'u Asur Tanrısı ile birleştirmeye çalışmıştır. Enuma-Eliş'in Asur versiyonunda Marduk yerine Asur isminin geçmesi de bu nedendendir.

Asur son parlak dönemini Asurbanipal zamanında (MÖ 668-627) yaşamıştır. Bu dönemde Elam'ı da imparatorluk içine katan Asurbanipal, sınırları Basra Körfezi'nden Mısır'a kadar olan imparatorluğa en parlak dönemi yaşatırken çöküş bir anda gelmiş ve Asur, Asurbanipal'in ölümünden sonra kısa bir sürede, Keldani ve Med saldırılarına dayanamayarak tarih sahnesinden çekilmiştir (MÖ 612).

Asur'un tarih sahnesinden çekilmesi sadece siyasi anlamda olmuştur. Asur kültürü Kuzey Mezopotamya'da günümüze kadar gelecek şekilde yerleşmiş olduğundan her zaman yaşamıştır. Asur etkisi bölgede bugün hâlâ hissedilmektedir.

ASUR PAGANİZMİ

Asur paganizmi, Mezopotamya içinde değişik bir karakter taşımakla birlikte, kendinden önceki Mezopotamya kültürlerinden çok farklı değildir. Eski Mezopotamya kültlerinin birçoğu, isim ya da karakter değiştirerek Asur paganizmi içinde var olmuşlardır.

Asur, Babil monarşisinin temel yapısını aldığından Tanrıların genel karakteri de buna uygundur. Babil'de olduğu gibi, bütün erk tek bir kişinin elinde toplandığından, Tanrı kavramı ön plana çıkmış ve erkin kaynağı haline gelmiştir. Eski âdetlerin kalıntısı olarak, Tanrıça İştar'ın erk kaynağı olarak görüldüğü metinler olsa da erk erildir ve Tanrı'dandır.

Asur Kralı, Tanrı'nın başrahibi olarak, Babil'de olduğu gibi "çobandır". Bu aynı zamanda Büyük Tanrı'nın çoban motifi ile algılanmasıdır.

Bu çoban motifinin Babil ve Asur'daki açılımını Bordreuil, Chatonnet, Michel (2015) şöyle yapar:

"*II. binyıl başında, Yakındoğu devletlerinin tahtlarına, kültürlerinde hayvancılık ve yarı göçebeliğin çok önemli olduğu ekonomik ve siyasal koşullarda yetişmiş olan Amurru ve Suriye kökenli krallar geçerken, çoban kral imgesi hem başka değerler kazandı hem de yeni anlamlarla zenginleşti. Artık manzume-*

lerdeki çoban imgesi marjinallikle, kent tapınağındaki yerleşik panteona karşı çıkan ve bozkırda öldürülen Tanrıça İştar'ın sevgilisi Dumuzi'nin aşkları ve ölümüyle ilgili destan çerçevesindeki kahramanlara özgü toplum dışı yaşamla bağdaştırılmıyordu. Tam tersine, yarı göçebeler kral listelerinde babalarının eskiden bozkırlarda çadır altında yaşadıklarını anımsatan Asur ve Babil kralları için saygıdeğer atalar olmuştu.

Asur ülkesi ve Hanedanların soyluluğu ve meşruluğu da bu efsanevi geçmişin anısı üzerine inşa edilmiş ve genellikle 'kenu', 'adil, meşru' sıfatıyla kullanılan 'çoban', 're' unvanı aynı anda hem krallığın savaşçı, özgür ve kahramanca özelliklerini hem de kralın – yaşamını sürdürmek ve refahı için ona bağımlı olan- halkına karşı sorumluluğunu çağrıştırıyordu."

Tanrı Asur ve Kral Yaşam Ağacı ile

Asur aynı zamanda krala kararlarını aldırtan ve ona bunun karşılığında zafer getiren de Tanrı'dır. Asur kralı için zafer kadar anlaşma da önemlidir. Anlaşmada Tanrı adları da zikredilir. Anlaşmaya karşı gelen Tanrı'ya karşı gelmiş olur ve Asur kralı onu Tanrı adına cezalandırmış olur.

Asur kralı I. Adad-Nirari Mitanni ülkesine karşı zafer kazandıktan sonra, Tanrı Asur'un bu zaferdeki payını ortaya koyarak, şöyle yazdırmıştır:

"*Hanigalbat (Mitanni) ülkesinin kralı Şattuara bana karşı düşmanca ve saldırgan tavırlara büründüğünde, onu Asur Tanrısının, efendimin [...] emri ile yakaladım ve onu Asur şehrine götürdüm, orada ona bir yemin ettirdim ve ondan sonra ülkesine dönmesine izin verdim. Seneden seneye, yaşadığı müddetçe, Asur şehrinde, ondan haraç aldım. Ama oğlu Vasaşatta sonra hiddetlenmiş ve bana karşı düşmanca ve saldırgan tavırlara bürünmüştü. [...] Asur Tanrısının, efendimin, güçlü silahları ile Vasaşatta'nın büyük sarayı Taidu'yu ve [...] Vaşukanni'yi ele geçirdim*"

Kralın yaptığı her eylem Tanrı'nın iradesiyle yapıldığından kutsaldır. Özellikle bina yapmak ve şehir kurmak bu eylemler içinde en önemlilerindendir. Kral I.Tukulti-Ninurta, yeni bir şehir kurmak istediği zaman bunu Tanrı'nın emri olarak ortaya koymuştur. Günümüzden hiç farklı olmayan şekilde ortaya koyduğu bu iradeyi şöyle ifade etmiştir:

"*O zamanlar, Tanrı Asur benden, efendim benden, benim şehrimin (Asur) öte kıyısında Tanrıların merkezi olan bir din şehri ve orada ona bir tapınak inşa etmemi istemişti. . Beni seven Tanrı Asur'un emri üzerine, Asur şehrimin karşı tarafına da [...] otlak bölgeler ve işlenmemiş araziler üzerine, ne evin ne konutun bulunduğu, tepelerin ve toprağın üst üste yığılmadığı, kiremitlerin döşenmediği, karşı kıyıda bir yere Tanrı Asur şeh-*

rini inşa ettim"

Yeni bir şehrin kurulması her zaman tanrısal irade ve isteğe dayandığı için tamamen dinî bir eylemdir. II. Sargon'un yeni başkenti kurmasını da Tanrı istemiştir. Bunu Cancik-Kirschbaum (2004) şöyle anlatır:

"Yeni başkentin, MÖ 706 senesindeki açılışı için eski ibadet şehri olan Asur'dan büyük tanrıların kutsal heykelleri de getirilmişti. Tâbi kılınmış olan ve dost hükümdarlar kurye ve değerli hediyeler göndermişti ve Asur'da rütbeye, isme ve nüfuza sahip olan ve sahip olmak isteyen herkes bu şenliklerin doruk noktasını oluşturan ziyafete katılmışlardı. Kral yeni kurulan şehri kâinatın bir sureti olarak tasarlamış olduğunu birçok yazıtta bildirmiştir. Çeşitli kapılar ve duvarlar "kralın hükümdarlığının devam etmesini sağlayan Tanrı Asur" gibi isimlere sahipti. Kral sarayı, en önemli tanrıların tapınakları ve bu tanrıların oturdukları kabul edilen konutlar şehrin asıl seviyesinden çok daha fazla yüksekte bulunan suni bir platform üzerine kurulmuştu."

Asur'daki Tanrı algısına kısaca baktıktan sonra hükümdara erki veren Tanrı'ya da bakabiliriz.

Asur paganizminin merkezinde Tanrı Asur vardır. Tanrı Asur önce küçük bir şehre, sonrasında da bütün devlete adını vermiştir.

Asur anlaşıldığına göre yerel bir tanrıdır. Bazı araştırmacılar tarafından, Asur şehrinin kuzeyinde bulunan ve o dönemler Ebih diye adlandırılan sıradağların Tanrısı olarak da kabul edilmiştir. Ancak zamanla başta Enlil olmak üzere, diğer Mezopotamya Tanrılarının özelliklerini de almıştır.

Tanrı Asur, Asur şehrinin tanrısı olduğundan, diğer Mezopotamya tanrılarının aksine başka bir şehirde kültü olmayan bir tanrıdır. Bir başka deyişle, Asur tapımı Asur şehrinin dışına çıkmamış, başka yerde adına tapınak inşa edilememiştir.

Asur efsanelerinde Marduk'un yerini alan Asur, *Ab İlani* (Tanrıların Babası) unvanını da almıştır. Burada bir tür tektanrıcılığa giden yol gözükse de Asur inançlarında mutlak bir tektanrıcılık hiçbir zaman olmamıştır.

Asur tarihinin ileri zamanlarında, Şamaş da Asur gibi, en büyük Tanrı konumunda ortaya çıkmıştır.

Asur inançlarında Sümer'deki Annunaki gibi birçok Tanrı ve Tanrıça olmakla birlikte, bunların birçoğu yerel Tanrı ve Tanrıçalarla birleşmiş, silindir mühürlerde karşımıza çıkmıştır.

Asur paganizminde İştar da her zaman önemli olmuştur. Asur'un ilk dönemlerinde önemli bir İştar kültü olduğu bilinmektedir, daha sonraki dönemlerde de krallar İştar tapınağı yaptırmışlardır.

İştar aynı zamanda Ana Tanrıça özelliğini de korumuştur. Tanra Asur'un, Enlil'in eşi Ninlil gibi Mullissu adında bir eşi olmasına rağmen İştar her zaman ön planda olmuştur.

Örneğin, MÖ 681 yılında tahta çıkan Asarhaddon'a bu tahtı İştar vermiş ve "*Sonsuz yıllara kadar benim kralım Asarhaddon'u kutsayacağım. Uzun zamanlara, sonsuz yıllara kadar tahtını göğün altına kurdum, onu altın bir çivi ile göğe bağladım. Elmasların ışığı ile Asur kralı Asurhaddon'u ışıklandırdım*" demiştir. (Narçın, 2013)

Asarhaddon, küçük kardeş olduğu halde veliaht oluşunu Tanrılara borçlu olduğunu söylemektedir, bunu söylerken diğer Tanrılarla beraber, iki şehrin tapımıyla ilgili İştar'ın adı da geçmektedir. Metin ayrıca daha başka tanrılar hakkında da bilgi verir.

"*Ağabeylerimden küçük olduğum halde, babam, doğmamam sebep olan Assur, Sin, Şamaş, Bel ve Nabu, Ninive'nin İştar'ı ve Arbela'nın İştar'ı emri doğrultusunda başımı yükseltti ve konuştu: "Bu benim halefim olsun". Sonra bir kurban verme*

Tanrı Asur

töreninde Şamaş'a ve Adad'a danıştığında, ona şu şekilde kesin bir evetle cevap verdiler. "O senin halefin". Babam bu değerli sözlerini dikkatc alıp, Asur ülkesinin insanlarını, büyük küçük herkesi, babamın sülalesinin tohumu olan ağabeylerimi bir araya toplayıp, onlara, Assur, Sin, Şamaş, Nabu ve Marduk, gökte ve yerde var olan Asur ülkesinin bütün Tanrıları üzerinc veliaht olarak statümü koruyacaklarına ant içirdi."

İştar'a, krallar dâhil olmak üzere, yapılan birçok adak günümüze kadar ulaşmıştır.

Asur'da Tanrı ve Tanrıçaları sınırlı görmemek gerek. Her ne kadar Asur ve İştar ön plana çıksa da Asur topraklarında Mezopotamya'nın kalan yerleri kadar dinsel çeşitlilik olmuştur.

Asur'da önem kazanmış bir başka Tanrı Babil'de rastladığımız Nabu'dur. Sanatçıların ve yazının tanrısı olan Nabu adına bir tapınak da yapılmış, büyük saygı gösterilmiştir. Bu bağlamda Nabu'ya adanmış bir kütüphane de vardır.

Asur'un ikonografisi diğer Mezopotamya tanrılarından farklı olmamıştır. Silindir mühürlerde sık rastlanan "Hayat

Ağacı" ile ilgili figürler, Asur'un ikonografisinde de vardır.

Aynı şekilde, Tapınak kavramı diğer Mezopotamya ülkelerinde olduğu gibi Asur'da da vardır. Asur şehrinde bildiğimiz en eski yapılardan biri de İştar Tapınağı'dır.

Tanrı Asur'un da bir tapınağı vardır ve adı *Eşarra* yani "Evren'in Evi"dir.

Asur döneminde tapınakların, o senenin mahsulünden (tıpkı Krallık Sarayı gibi) vergi aldığı bilinmektedir.

Sümer'den, belki de öncesinden başlayan mevsimsel mitler, Babil'den sonra Asur paganizmi içinde de devam etmiştir. MÖ 705 yılında, II. Sargon'un ölümünden sonra tahta çıkan Sanherib (Sinaheeriba) Babil'i yıkmış ama Babil ritüellerini Asur'a getirmiştir. Bu dönemde, özellikle Asur Yeni Yıl ritüelleri Babil ritüellerine benzer şekilde yapılmaya başlanmıştır.

Gaster (2000), mevsimsel ritüellerin yapısını açıklarken Asur'dan da örnek verir:

"*Bu türden mevsimsel mitler örtük ya da belirtik olabilir. Örtük olması halinde, ritüelin yalnızca sürerlik anlamı kesin kabul edilir, açık diyalog ya da anlatı olmaksızın, ritüeli gerçekleştirenlerin aynı zamanda ideal bir durumu oynadıkları ve ideal, devamlı bir karakter kazandıkları örtük olarak varsayılırdı. Bunun ilkel aşama, dolayısıyla dramanın en erken biçimi olabileceğini sanıyoruz. Bu, bir dereceye kadar, Asur'un eski başkenti Asur'da bulunmuş olan dinsel gizleri açıklayan metinlerde belirtilen durumda söyleniyor. Bu metinler, Yeni Yıl (Akitu) Şenliği'nin ritüeli üzerinde devamlı bir yorum sağlıyor bize: burada her ayrıntı, topokozmik bir Tanrı'nın çektiği acı ve yeniden dirilişinde, bir olayla ya da bundan sonra dirilmiş bir kurtarıcı olarak, korkunç bir ejderhaya benzer düşmana karşı kazandığı zaferle ilişkilendiriliyor. Örneğin, [...] topokozmik tutulma dönemi süresince, kentin kadınları şaşkın şaşkın dolaşırken, orayı terk etmiş olan Tanrı'nın peşinde şaşkın şaşkın dolaşan tanrı-*

çaları tasvir ediyor kabul ediliyorlar. Aynı şekilde koşullar yapıldığında –karakteristik bir mevsimsel bir ayindir bunlar- bunların Yaratığa karşı Kurtarıcı Tanrı'nın ivedi gönderilişini temsil ettiği kabul ediliyor. Bir hayvan törenle sağıldığındaysa –tanıdık bir sütçü büyüsüdür bu- o Tanrı'nın kutsal bir ana ya da çocuk bakıcısı tarafından emzirilmesi olarak yorumlanıyor bu. Bütün bu durumlarda verilmek istenen şey, gerçekte bir kişileştirme değil, karşılıklı uygunluktur; kutsal eylem ile ona eşlik eden mit gerçekte birbirine koşut hep aynı şeyin, anlık ve sürerli düzlemdeki anlatımlarıdır."

Gaster'in (2000) burada anlatmak istediğinden yola çıkarsak, sürekli olarak belirttiğimiz ritüel-mit ilişkisi Asur'da da devam etmiş, Akitu törenlerinde görünür olmuştur. Buradan bu ilişkiyi ortaya koyabileceğimiz gibi, Asur'daki Mezopotamya sürekliliğini de görürüz. Özellikle "Yeniden Yaşama Dönen, Dirilen Tanrı" motifi ile "Kurtarıcı Tanrı" motifi bütün coğrafyayı etkileyecek, Yahudilik ve Hristiyanlıkta yer alacaktır.

Asur paganizmi içinde kehanetle ilgili olan bir Mitanni belgesi de ilginçtir. I. Ada-Nidari zamanındaki (MÖ 1310-1275) Asur baskısı yüzünden Hitit kralına sitemde bulunan Mitanni kralı I. Şattura şöyle yazmaktadır:

"*Ama bir adamın karşısında iki karşı taraf varsa ve taraflardan biri hak talep ediyorsa ve ikinci taraf hak talep etmiyorsa, bu durumda Asur kralı bir kehanet merkezine danışmıştır ve Hava Tanrısı'nın (cevabına) uygun olarak hareket etmiştir*" (Cancik-Kirschbaum, 2004)

Gök olayları da Asur paganizminde büyük önem taşımıştır. Asur'un son devirlerinde kayda geçmiş bir âdeti Cancik-Kirschbaum (2004) şöyle anlatır:

"*Güneş ya da daha doğrusu Güneş Tanrısı adaletin cisim kazanmış hali, kralın güçlü koruyucusu ve düzenin koruyucusu*

sayılmaktaydı. Asur krallarının unvanları içerisinde 'Tüm Halkların güneşi' gibi süslü unvanlara sık sık rastlanmaktadır. Güneş'in kararması, adaletin, kaosun hükmünü temsil etmekteydi ve sadece bu da değil, 'Gündüz Yıldızı" kararması ezelden beri hükümdarın öleceğini bildirmekteydi. Fakat bu felaketten kaçmanın yolları da bulunmuştu. Bir güneş tutulması beklendiğinde halktan yedek bir kral seçiliyordu, kral kıyafetleri giydiriliyor ve takılar takılıyordu ve gerçek kral yerine tahta çıkarılıyordu. Gerçek kral – yüz güne kadar- kimliğini gizlemeye yarayan 'çiftçi' takma ismi altında rahatsız edilmeden, tehlike geçene kadar ücra bir yerde yaşıyordu. Yedek kralın Güneş tutulmasından sonraki kaderi belli değildi; muhtemelen öldürülüyordu. Esasen her güneş tutulması kralı tehdit etmiyordu; yorumunu sadece uzmanların anladığı karışık bir kurallar dizisi bunu yönlendiriyordu. Böylece âlimlerin başına kolay manipüle edilen bir hükümdar bulunduğunda onların eline nasıl bir güç verildiğini görmemek mümkün değildir."

Atalar ya da Ölüler Kültü de varlığını Asur döneminde sürdürmüştür. Bordreuil, Chatonnet, Michel (2015) bunu söyle anlatır:

"*Yaşlılar, kendinden sonraki kuşaklar tarafından saygı görür*

ve onurlandırılırlardı. Ana babalar öldükleri zaman, kültlerinden sorumlu büyük erkek çocuğa miras kalan evin zemininin altına gömülürler ve dolayısıyla ölüler kültü törenleri – dualar ve düzenli yemekler – bu evde yapılırdı. Asur'da yalnız kalan tüccar eşleri (MÖ XIX. yy), gerekli kült törenlerinin yapılmaması nedeniyle, ataların ruhlarının onları korkutmaya gelip hasta ettiklerinden yakınmışlardı. Ölü ata bazen yarı tanrısal bir statü ediniyor ve aile tanrısı olabiliyordu. Kadınlar, başka tanrıların kendilerini gözetmesi için aracı olmasını bekledikleri aile tanrısına dua ederlerdi."

KAYNAKÇA

Gılgamış Destanı (çev. Muzaffer Ramazanoğlu), Cumhuriyet, İstanbul, 1998

ALTUNAY Erhan, *Paganizm 1, Kadim Bilgeliğe Giriş*, Hermes Yayınları, İstanbul, 2014

ANDRE-SALVINI Beatrice, Babylon, *Beyond Babylon, Art, Trade and Diplomacy in the Second Millenium B.C.*, Yale University Press, London, 2008

BAIGNENT Michael, *From the Omens of Babylon: Astrology and Ancient Mesopotamia*, Arcana, London, 1994

BLACK Jeremy, GREEN Anthony, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü* (çevirmen belirtilmemiş), Aram Yayıncılık, İstanbul, 2003

BORDREUIL Pierre, BIRQUEL-CHATONNET Françoise, MICHEL Cecile, *Tarihin Başlangıçları, Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2015

BOTTERO Jean, *Gılgamış Destanı, Ölmek İstemeyen Büyük İnsan* (çev. Orhan Suda), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011

BOTTERO Jean, *Kültürümüzün Şafağı Babil* (çev. Ali Berkay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012

BOTTERO Jean, *Mezopotamya, Yazı, Akıl ve Tanrılar* (çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003

BRATTON Fred Gladstone, *Yakın Doğu Mitolojisi* (çev. Nejat Muallimoğlu), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995

CANCIK-KIRSCHBAUM Eva, *Asurlular, Tarih, Toplum, Kültür* (çev. Aslı Yarbaş), İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2004

CONTENAU Georges, *Les Civilisations Anciennes du Proche Orient*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968

CRAWFORD Harriet, *Sumer and the Sumerians*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991 (Türkçesi: *Sümer ve Sümerliler* (çev. Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010)

ÇIĞ Muazzez, KIZILYAY Hatice, *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Sümer Edebi Tablet ve Parçaları I*, Türk Tarih Kurumu Ya-

yınları, Ankara, 1969

ÇIĞ Muazzez, KIZILYAY Hatice, *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Sümer Edebi Tablet ve Parçaları II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976

ÇIĞ Muazzez, KIZILYAY Hatice, *Yeni Sümer Çağına ait Nippur Hukuki ve İdari Belgeleri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1965

ÇIĞ Muazzez İlmiye, *Bereket Kültü ve Mabed Fahişeliği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009

ÇIĞ Muazzez İlmiye, *Gilgameş, Tarihte ilk Kral Kahraman*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000

ÇIĞ Muazzez İlmiye, *İnanna'nın Aşkı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998

ÇIĞ Muazzez İlmiye, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995

ÇIĞ Muazzez İlmiye, *Sumerli Lıdingirra*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996

DEMİRCİ Kürşat, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş, Tanrılar, Ritüel ve Tapınak*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013

ELIADE Mircea, *Cosmogonie et Alchimie Babyloniennes*, Editions Gallimard, Paris, 1991

ELİADE Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Taş devrinden Eleusis Mysteria'larına* (çev.Ali Berktay), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003

ERGÜVEN Abdullah Rıza, *Hulıuppu Ağacı, Sümer Kültürünün Kur'an, İncil ve Tevrat'taki Yeri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999

FUZEAU-BRAESCH Suzel, *Astroloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995

GASTER Theodor H., *Thespis, Eski Yakındoğu'da Ritüel, Mit ve Drama* (çev. Mehmet H. Doğan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000

GÜNALTAY Şemseddin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Elâm ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987

HEIDEL Alexander, *Enûma Eliş, Babil Yaratılış Destanı*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000

HISLOP Alexander, *The Two Babylons or The Papal Worship*

Proved To Be the Worship of Nimrod and his Wife, Loizeaux Brothers, New Jersey, 1959

HOOKE S. H., *Middle Eastern Mythology*, Pelikan Books, Middlesex, 1963

JACKSON Danny P., *Gılgamış Destanı*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2013

KINAL Füruzan, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara,1983

KÖROĞLU Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

KRAMER Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi* (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999

KRAMER Samuel Noah, *Sümerler, Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri* (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002

KRAMER Samuel Noah, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki* (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000

KRAMER Samuel Noah, *Tarih Sumer'de Başlar* (çev. Muazzez İlmiye Çığ), Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1990

LENORMAND François, *Chaldean Magic, Its Origin and Development*, Samuel Weiser Inc, York Beach, Maine, 1999

LISSEN Marc J. H., *The Cults of Uruk and Babylon: The Temple Ritual Texts As Evidence for Hellenist Cult Practice*, Styx/Koninklijke Brill NV, Leiden, 2004

MARGUERON Jean-Claude, Mari, *Beyond Babylon, Art, Trade and Diplomacy in the Second Millenium B.C.*, Yale University Press, London, 2008

McCALL Henrietta, *Mesopotamian Myths*, British Museum Press, London, 1990 (Türkçesi: *Mezopotamya Mitleri* (çev. Bircan Baykara), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011)

MEMİŞ Ekrem, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2007

NARÇIN Ali, *Babil, Babil'in Çocukları*, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul, 2013

NARÇIN Ali, *Sümer, Yazının Mucitleri*, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul, 2013

NISSEN Hans J, *Ana Hatlarıyla Mezopotamya* (çev.Z. Zühre İlkgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004

OATES Joan, *Babylon*, Thames and Hudson, London, 1996

PARROT André, *Sumer*, Gallimard, Paris, 2006

POSTGATE J.N., *Early Mesopotamia, Society and Economy at the Dawn of History*, Routledge, London, 1996

RAGOZIN Zénaïde, *The Story of Chaldea, From the Eariest Times to the Rise of Assyria*, G.P.Putnam's Sons, New York, 1889

ROAF Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakın Doğu* (çev. Zülal Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996

ROUX Georges, *Ancien Iraq*, Pelikan Books, Middlesex, 1972

RUTTEN Marguerite, *Les Arts du Moyen Orient Ancien*, Presses Universitaires de France, Paris, 1962

RUTTEN Marguerite, *Babylone*, Presses Universitaires de France, Paris, 1958

RUTTEN Marguerite, *La Science des Chaldéens*, Presses Universitaires de France, Paris, 1960

SANDARS N.K., *Gılgamış Destanı* (çev.Sevin Kutlu, Teoman Duralı), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973

SAYILI Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982

SEVER Hüseyin, Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi XXXI Sayı 1-2*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987

SMITH George, *The Caldean Account of Genesis*, Wizards Book Shelf, Minneapolis, 1977

TOSUN Mebrure, YALVAÇ Kadriye, *Sümer Dili ve Grameri, 1.Cilt Sümerce'den Örnekler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981

WOOLLEY Leonard, *Les Sumériens* (trad. E.Lévy), Payot, Paris, 1930

ESKİ MISIR

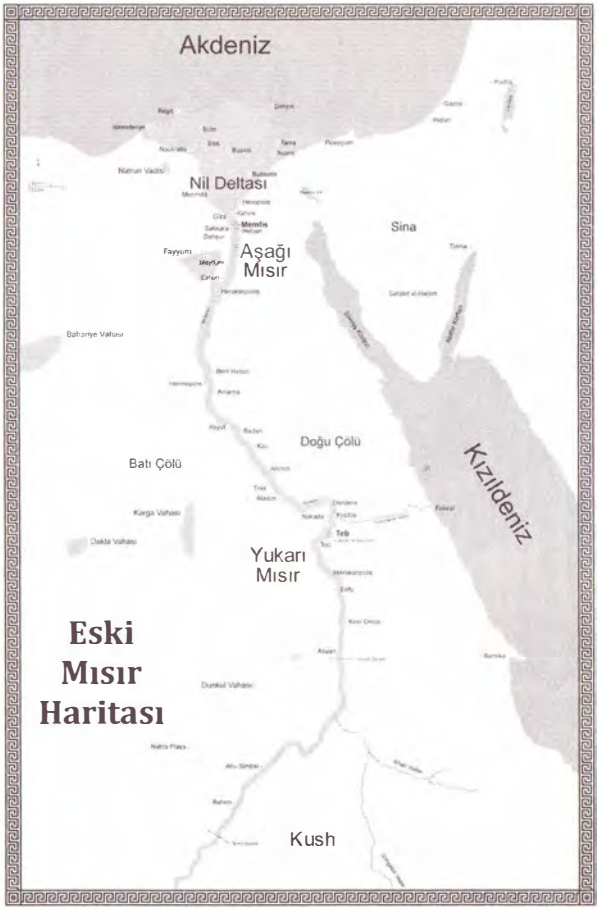
Akdeniz
Nil Deltası
Aşağı Mısır
Sina
Doğu Çölü
Batı Çölü
Kızıldeniz
Yukarı Mısır
Kush
Eski Mısır Haritası

GİRİŞ

Paganlar ve paganizmle ilgilenenler için Eski Mısır'ın çok önemli bir yeri vardır.

Eski Mısır, Roma Paganizmi ve Batı ezoterizmi dâhil birçok kültüre kaynaklık etmiş ve birçoğunu etkilemiştir.

Batı'nın ezoterik birçok örgütü, Eski Mısır Tanrıları ve Tanrıçalarıyla ilgili ritüeller üretmekte ve çalışmalarında Mısır sembollerini kullanmaktadır. Bunun yanında "sapkın inançlı" gruplar da çoğu zaman Mısır'a ait inançları benimsemiştir.

Tevrat'ın Eski Mısır'dan söz etmesi, kehanetlerin bir bölümünün bu bölgede gerçekleşeceğini söylemesi, Mısır'ı bu gruplar için cazip hale getirir. Kuşkusuz bu topraklar günümüzde de büyük oyunlara sahne olmaktadır.

Mısır panteonu oldukça ilgi çekicidir ve üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak yeteri kadar anlaşılabilmiş midir? Heredot'tan günümüze gelen çizgide birçok araştırmacının çalışmaları ve elimize geçen bilgiler için söylenebilecek tek şey, Mısır'ı anlamaktan oldukça uzak olduklarıdır.

Özellikle 20. yüzyılda çıkan birçok kitap, Mısır'ı hiç olmadık bir biçimde, adeta bir bilim kurgu romanı havasında incelediğinden, bu konudaki bilgi kirliliği de had safhadadır.

Mısır paganizmi arkaik ve birçok unsuru barındıran yapısından dolayı pagan inançlarını anlamak konusunda bir anahtar görevi de görmektedir. Bu bağlamda Eski Mısır panteonu günümüzde de güncelliğini korumaktadır.

Bugün hâlâ "Mısır Gizemi" hakkında kitaplar yazılmakta, belgeseller çekilmekte, İnternet siteleri oluşturulmakta ve bu konular hiç eskimeden tartışılmaktadır. Bu tür tartışmaların büyük bir bölümünün nedeni, Mısır paganizminin tam olarak anlaşılamamasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan, Mısır kültürünün çok geniş bir tarih ve coğrafyaya yayılması nedeniyle tek bir dini ya da inanç yapısı yoktur. İnanç pratikleri ve Tanrı/Tanrıça'lar zaman ve mekâna göre farklılık gösterir. Ancak bu panteonun kadim yapısı ve arketipik özellikleri, özel bir ilgi ve kavrayışı da gerektirir. Bu gerçekleşmediği takdirde, konu her tür yanlış anlaşılmaya açıktır.

Bu nedenle Mısır paganizminin, paganizmle ilgilenenler için çok iyi anlaşılması ve bilinmesi gerekir.

Mısır paganizmini anlamak için göz önünde bulundurulması gereken en önemli nokta, Mısır Uygarlığının yaklaşık 3000 yıllık bir zamanda, birçok şehir devletinden oluşan bir coğrafyaya yayıldığını unutmamak gerektiğidir. Bu bağlamda tam olarak homojen bir Mısır paganizminden bahsetmek olanaksızdır; ancak tarihsel ve coğrafi sistemler çok iyi bilinerek Mısır dininin ileri zamanlarında olduğu gibi seçmeci bir yapı uygulanabilir.

İlerleyen satırlarda bu konuda bir giriş yapmayı amaçladık. Meraklı okuyucu Kaynakça yardımıyla kendini geliştirebilir.

ESKİ MISIR TARİHİNE GİRİŞ

Mısır Uygarlığı en eski zamanlardan beri insanların ilgisini çekmiş ve günümüze kadar, binlerce kitabın yazılmasına neden olmuştur.

Antik Çağ'da Herodot'un da aralarında olduğu birçok yazar Mısır'a gelmiş ve burası hakkında yazmıştır. Özellikle Rönesans'tan itibaren Batı'nın ilgisi gizemli bölgeye daha fazla çekilmiş ve Mısır, araştırmacıların, bilim adamlarının, dolandırıcıların ve tarihi eser kaçakçılarının uğrak yeri olmuştur.

Antik Çağ'daki yazarlar dışında, Mısır hakkında ilk derli toplu araştırmalar, Rönesans'tan sonra akın eden gezginler tarafından yapılmıştır. Fakat bu gezginlerin buraya gidiş amaçları, bilimsel araştırma yapmaktan ziyade, piramitler, tapınaklar ve dikilitaşlarla çevrili Firavunlar ülkesinde eski eser toplamaktır.

17. yüzyıldan itibaren çeşitli tarikatlardan Hristiyan misyonerleri Mısır'a yerleşmeye ve Hristiyanlık öğretisini yaymaya başlamıştır. O dönemde buraya gelen Dominiken rahiplerinden biri olan Peder Vansleb de bunlardan biridir. Ancak Vansleb'in bir başka amacı daha vardır çünkü Kral 14. Louis'nin başbakanı Jean Baptiste Colbert, ondan Mısır'da bulabileceği, eski eser, sikke ve cl yazması gibi parçaları getirmesini istemiştir. Vansleb bu görevi tam yerine getirememiş ve dönüşünde Colbert'ten yüz bulamamıştır ancak Avrupa'nın Mısır'daki tarihi eser yağmasının ilk isimlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

Bölge daha sonra, Mısır'a diplomatik görevle gelen Benoît de Maillet tarafından incelenerek 1735 yılında yayımlanan bir kitapla Batı'ya tanıtılmış, ilk haritası da 1720'lerde buraya misyonerlik çalışmaları için gelen bir Cizvit olan Claude Sicard tarafından yapılmıştır.

Mısır'ın Batı tarafından büyük ilgi toplaması asıl 1798'de, Napoléon'un askerlerinin İskenderiye'ye çıkmalarıyla başlar. İskenderiye'ye gelen Fransızlar arasında Baron Dominique Vivant Denon da vardır. Fransız İhtilali'nden kurtulabilmiş olan Baron ilerlemiş yaşına rağmen (o zaman elli yaşındadır) bu sefere katılmıştır.

Vivant Denon 1799'da döndüğünde gördüğü her şeyi Napoléon'a anlatır ve kitap olarak bastırır. Mısır hakkında anlatılanlardan çok etkilenen Napoléon, Denon'un bıraktığı çalışmaları sürdürmesi ve daha fazla bilgi toplaması amacıyla iki araştırma grubu gönderir. Denon'un Ejiptoloji için yaptıkları bununla kalmaz, ayrıca, bugünkü Louvre Müzesi'nin ilk hali olan Napoléon Müzesi'ni de kurar.

Artık Avrupa'da Mısır büyük bir merak konusu olmuş, birçok kişi için de tutkuya dönüşmüştür. Fakat bu büyük merak,

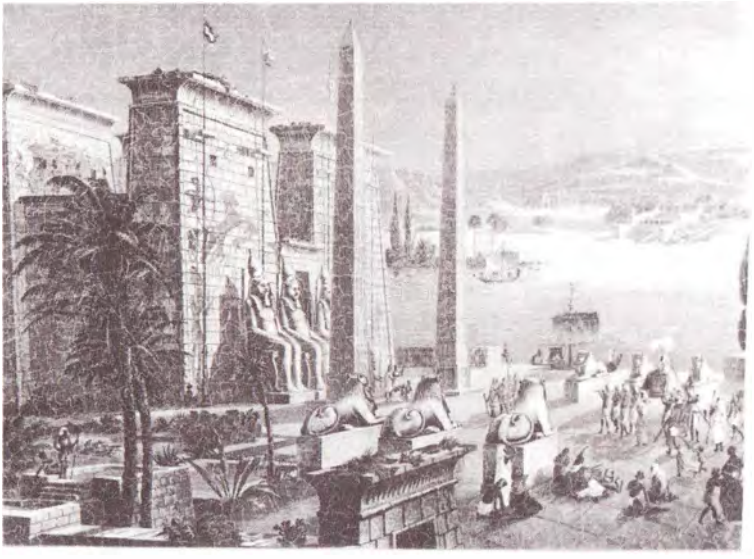

Mısır'daki tarihi eser yağmasını da beraberinde getirir. Aslında oralar daha MÖ 2. binyıllardan beri yağmalanmaya başlamış ve antik çağlar boyunca devam etmiştir ama en büyük zarar 19. yüzyılın başından itibaren verilmiştir.

Avrupa'dan yüzlerce kişi tarihi eser yağması için Mısır'a gitmiş, Mehmet Ali Paşa da tuhaf bir şekilde bunu desteklemiştir. Mehmet Ali Paşa'nın kendini Mısır'ın tek hâkimi görerek, çeşitli teknik çalışmalar ve diplomatik görevlerle gelen Avrupalılara ferman çıkarması ve onlar için ücret karşılığında gerekli insan gücünü sağlaması bu talanı daha da büyük boyutlara ulaştırmıştır.

Artık Mısır kökenli eserler de Avrupa'daki birçok özel koleksiyonda görülmeye başlamış, buna paralel olarak oraya giden maceraperestlerin sayısı da yükselmiştir. Avrupa Müzeleri ve özel koleksiyonlarındaki Mısır kökenli eserlerin çokluğu, bu talanın hangi boyutlarda olduğu hakkında fikir vermektedir.

Buna karşılık, bu dönemden itibaren önemli bilimsel çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır.

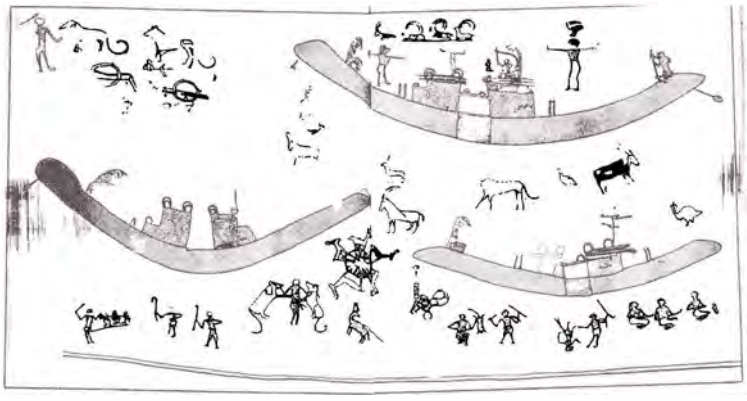

MISIR TARİHİNİN İLK DÖNEMLERİ

Mısır Arkeolojisi diğer Kuzey Afrika ülkelerinin arkeolojisinden çok büyük farklılık gösterir. Bu farklılığın kökeninde Nil'in büyük etkisi vardır. Bu etki kendini tarihsel gelişim içinde de gösterir.

Mısır tarihi, diğer ülkelerin tarihinden farklı olarak bir süreklilik gösterir. Bu da bu uygarlığın Nil Vadisinde doğup gelişmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Herodotos Mısır için "Nil'in armağanı" demiştir. Bunda da haksız değildir. Her baharla birlikte Nil'in taşması, belli bir toprak şeridinin su altında kalması, Nil çekildiğinde kalan toprağın tarım için en elverişli toprak olması ve her sene yenilenmesi, Mısır'ın uygarlığına ve zenginliğine büyük katkıda bulunan eşsiz bir durumdur.

Hapi adıyla tanrılaştırılan bu taşkının Mısır'ın kızıl çöl toprağıyla yarattığı tezat aynı zamanda düalite görüşünü de desteklemiştir.

Mısır'a verilen "Kam Ülkesi" adı *Kam* diye adlandırılan bu kara topraktan gelmektedir. Simya, Mısır kökenli kabul edildiğinden Simya ve Kimya sözcüklerinin kökeninde de bu kara toprak vardır.

Mısır, coğrafi konumu nedeniyle çok eski tarihlerden bu yana her tür etkiye açık olmuştur. Kuzeyinde uzanan Akdeniz, Mısır'ın, Küçük Asya, Girit ve Suriye'deki uygarlıklarla yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Güneyde Eritrae dağları boyunca uzanan bölgenin de Mısır tarihine büyük etkisi olmuştur. Bölgenin doğusunda geniş Libya çölü, batısında Kızıldeniz'e kadar uzanan verimli topraklar yer alır. Nil'in yukarı havzasında yükselen dağlar Mısır'ın doğal sınırını oluşturur. Mısır bu konumu nedeniyle zaman zaman istilalara maruz kalmıştır. Bu istilacılardan en önemlileri kuzeydoğudan, Küçük Asya'dan ve Girit'ten gelenler olmuştur. İleri bir uygarlığın öncüleri olan bu istilacıların Mısır'da bıraktığı izler arkaik döneme kadar uzanır.

Mısır Coğrafyası incelenirken Aşağı ve Yukarı Mısır diye ayırmak âdet olmuştur. Aslında bu isabetli bir ayrımdır, çünkü iki bölge gerek doğal koşullar gerekse uygarlık olarak farklılık göstermektedir. Aşağı Mısır diye anılan ve kuzeyde Akdeniz kıyısında kalan bölge daha çok Akdeniz iklimi ve kültürünün tesirinde, Yukarı Mısır diye adlandırılan ve Güney'de kalan bölge ise daha çok çöl iklimi ve kültürünün etkisinde kalmıştır.

Mısır'da ilk yerleşimler Nil'in yukarı havzasında toplanmıştır. Buzullar döneminde Nil Vadisi su altında olup bu sular Paleolitik dönem sonlarında çekilmeye başlamıştır. Delta bu dönemde daha tam olarak oluşmamıştır. Bu ilk uygarlıklar Mısır'ın bataklıklarını temizleyerek bölgeyi yaşanabilir hale getirmiştir.

Bilim dünyası uzun süreler Mısır'da Paleolitik dönemin, Avrupa ve Asya Paleolitik kültürlerinde olduğu gibi tam olarak yaşanmadığını düşünmüş ve Paleolitik ile Neolitik arasında bir atlama olduğunu savunmuştur. Oysa yapılan son araştırmalar Nil Vadisi'nde Paleolitik dönemin diğer kültürlerde olduğu gibi sürekli ve aşamalı olarak yaşandığını gösterir.

Bu döneme ait ilk Neolitik kültür merkezi, MÖ 5000 yıllarında Armant ile Abydos arasında kalan Nagada'da ortaya çıkmış ve Yukarı Mısır'a yayılmıştır. Nagada kültürü üç dö-

nemde incelenir. İlk dönemde, Kharga ile ticari ilişkiler gelişir ve ticaret Kızıldeniz'e kadar yayılır. İkinci dönemde, Yukarı Mısır'da siyasi birlik gerçekleşmeye başlar. Üçüncü dönemde ise artık ticari etkinlikler kuzeye de yayılır ve Yukarı Mısır ile Aşağı Mısır arasında kültürel etkileşim başlar.

Bilim dünyasının bu yüzyılın ilk yarısında sorduğu en önemli soru Mısır'da Neolitik dönemin nasıl başladığı konusudur. Aslında Neolitik dönem iklimin değişmesine ve Nil'in sularının daha da çekilmesine paralel olarak başlamış ve insan topluluklarının bütün vadi boyunca yerleştikleri bir dönem olmuştur. Neolitik dönemin başlangıcında ilgi çekici bir nokta da Neolitik toplulukların ırk özellikleri olarak, Paleolitik topluluklardan farklı olmalarıdır. Bu toplulukların Asya kökenli olmaları çok yüksek olasılıktır. Bu noktadan gelişen görüşler, Mısır'da Neolitik dönemin buraya göç eden Asya kökenli topluluklar tarafından başlatıldığını savunmaktadır.

Kökeni her ne olursa olsun, tarıma dayalı bu topluluğun, Mısır uygarlığının oluşumunda yer aldığını kabul etmemiz gerekir.

Köylerde yaşayan topluluklar ilk olarak Yunanca *nomos* adı verilen merkezleri meydana getirmiş, Nomoslar Aşağı ve Yukarı Mısır olmak üzere iki büyük birlik teşkil etmiştir. Aşağı Mısır'ın merkezleri Say ve Buto kentleri, Yukarı Mısır'ın ise Hierakonpolis ve Nekheb kentleridir. Aşağı Mısır krallığı kırmızı taç ve koruyucu Tanrı kobra yılanıyla, yukarı Mısır ise bir koruyucu Tanrıça olan dişi akbaba ve beyaz taç ile temsil edilmiştir.

Misır'da Eneolitik dönemle metallerin kullanılışı yine dış etkilere bağlanır. Asya kökenli, metal kullanmasını bilen halkların gelişiyle maden kullanımı bir anda başlamıştır. Bu döneme ait seramiklerin yayılımı ve Asya kökenli *lapis lazuli* taşının kullanımı da bu görüşü destekler. Bu görüşe göre ülkede büyük bir istila izi olmamasının ve metal kullanımının yanında eski

tekniklerin de devam etmesinin açıklanması zordur.

Eneolitik dönemin özelliklerinden biri de bu dönemde vadinin güneyi ile kuzeyi ya da Yukarı ve Aşağı Mısır bölgesi arasında ilk birleşme adımlarının atılması ve ortak kültür özelliklerinin görülmesidir.

Menes

Bu dönemin karakteristik yerleşim yerlerinden biri de Badaryan/Badari'dir. Badari'de de nekropol, diğer Neolitik dönem yerleşimlerde olduğu gibi yerleşim yerinden uzaktadır. Mezarlarda, ölüler Hocker pozisyonunda yatar ve yanlarında çeşitli eşyalar vardır. Bu da burada yaşayanların ölümden sonra hayat hakkında inanışları olduğunu gösterir. Ayrıca ilk olarak bu mezarlarda kadın figürlerine de rastlanmıştır. Daha geç dönemlerde burada daha zengin eşyalara ve gösterişli mezarlara da rastlanmıştır.

MÖ 3000'lerc gelindiğinde birçok teknik ilerlemc sağlanmış ve sözlü bir gelenek oluşmuştur. Bu yıllar önemli bir siyasi olaya da tanıklık etmiş, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmiştir.

Mısır bu birleşmeyle beraber aslında çok daha gelişmiş bir monarşi düzenine geçmiştir. Burada asıl dikkat çekici yön, birleşmeden çok, bir anda nasıl bu kadar ileri bir kültüre geçildiğidir. Bilim adamları, bunu dışarıdan gelen bir başka halka mâl etmektedir. Bu da, istilalarla ya da savaşla değil, yumuşak bir şekilde, her iki halkın uyumuyla olmuştur.

Daha önceki dönemlerde Yukarı Mısır'ın kuzeyliler tarafından istila edilip böyle bir birleşmenin kısa bir süre için de olsa sağlandığına dair kanıtlarımız olmakla beraber, asıl birleşmenin efsanevi kral Menes tarafından sağlandığı kabul edile-

gelmiştir. Tabii burada dikkat edilmesi gereken bir husus, ele geçen son buluntulardan anlaşıldığı gibi, bu dönem öncesinde de özellikleri, hareket şekilleri ve unvanları belirlenmiş bir yönetici sınıfın olduğudur.

Arkeolojik bulgular da o dönemde Yukarı ve Aşağı Mısır arasındaki birleşmenin meydana geldiğini göstermekte, fakat bunu yapanın Menes değil Narmer adında bir kral olduğunu söylemektedir.

MÖ 4. binyılda, özellikle yukarı Mısır'ın kuzeyinde, farklı bir ırkın hüküm sürdüğünü ve bu halkın "Horus'un Takipçileri"[1] ya da "Horus'a Tapanlar" olarak adlandırıldığını biliyoruz. Bu bölgede çıkan kafatasları da bu halkın varlığını kanıtlamaktadır.

Yukarı Mısır'ın eski siyasi ve dinsel başkenti olan Hierakonpolis'de çıkan iki büyük tören levhası bize bu dönem hakkında oldukça önemli ipuçları verir. Kireç taşından yapılmış bu levhalar farklı krallara ait olmakla birlikte, her ikisi de Kuzey'in fethini konu etmektedir.

Bunlardan birincisi "Akrep Kral" diye adlandırılan krala aittir. Levhanın en üst kısmında asılmış ölü kuşlar Kuzey'in yenilen nomoslarını ifade eder. Levhanın ortasında Yukarı Mısır'ın beyaz tacını takmış ve kanal açma faaliyetlerinde bulunan kralı gözükür. Levhanın en altında ise, huzur içinde tarımla uğraşan insanlar görülür. Bu levha anlaşıldığı kadarıyla zaferi, yenideı yapılanmayı ve barışı göstermektedir.

İkinci levhada, yukarıda da sözünü ettiğimiz kral Narmer konu edilir. Bu levhada Narmer hem Yukarı hem de Aşağı Mısır'ın tacını giymiş bir şekilde, kafaları kesilmiş kuzeyli düşmanlarıyla birlikte resmedilmiştir. Levhanın öteki yanında Narmer Kuzey'in kırmızı tacını takmıştır ve önünde diz çökmüş bir tutsak vardır. Bu kimilerine göre bir erkek, kimilerine göre ise Narmer tarafından eş olarak alınan Kuzeyli bir pren-

[1] Horus'dan inançlar kısmında ayrıntısı ile söz edeceğiz.

sestir. Bazı araştırmacılar bunun kraliçe Nithotep olduğunu söyler. Arkeologlar tarafından bulunan Nithotep'in mezarı ve Narmer'in mezar anıtı, Bu kişilerin gerçekten var olduğunu desteklemektedir.

Bu buluntularla birlikte, Mısır'da asıl birliği sağlayan kralın Menes değil Narmer olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Hatta bazı bilginler Narmer ile Menes'in aynı kişi olduğunu da iddia etmiştir.

Elimizdeki kaynaklardan anladığımıza göre Narmer'den sonra tahta Hor-aha geçmiştir. Hor-aha da bazı bilginlerce Menes ile bir tutulmuştur. Kraliçe Nithotep'in mezarından çıkan fildişi bir levhada *Kuzeyin ve Güneyin Kabulü* konulu bir sahne vardır ve burada Hor-aha'nın adı da okunmaktadır. Hor-aha'nın yaptığı en önemli işler arasında, Mısır'ın yeni başkentini kurmak vardır, burası Menfis olarak bildiğimiz şehirdir.

1. Hanedan'ın hükümdarlığının Hor-aha ile başladığı kabul edilir. MÖ 3000-2705 yılları arasında sürdüğü hesaplanan 1. ve 2. Hanedan Devri, krallar Tis kentinden oldukları için *Tinit Dönemi* diye de adlandırılır. Bu dönemde hiyeroglif kullanımı biraz daha yayılmış, inşaat tekniklerinde gelişmeler olmuştur. Döneme ait mezarlar Sakkara ve Abydos'da bulunmuştur.

Bu dönemde kralı, firavun olarak da adlandırabiliriz. Daha geç dönemlerde olduğu gibi, mutlak hükümdardır ve yaşayan Horus olarak insanlarla Tanrılar arasında bir bağı temsil etmiştir. İlk dönemlerde Kral yaşlanmamak ve hasta olmamak zorundadır. Bu durum kralın öldürülerek tahttan uzaklaştırılmasıyla sona erer. Daha sonralarda bu âdet yumuşayarak *Sed Bayramları*'na dönüşmüş, Kralın gençleşmesinin kutlandığı bu bayram büyük bir önem taşımıştır.

Hornung (2004) Sed Bayramları hakkında şöyle der:

"*Bu yenilenme töreni en başından beri Mısır krallığı fikriyle ilgilidir. Kralın uzun saltanatı boyunca azalan büyülü ya-*

ratıcılık güçleri, şenlikteki törenlerde gerçekleştirilen ayinlerle yenilenir. 'Eski' kralın heykeli gömülür ve gençleşmiş 'yeni' kral yeniden tahta çıkar. Nineçer[2] *heykeli, kralı bu şenliklerde giyilen tören giysisi olan ve üzerine sıkı sıkıya oturan cübbe içinde gösterilir.*"

Bu dönemi kapatırken paganizm ve ezoterizm için ilginç bir ayrıntı olarak iki kraldan söz etmek gerekir.

Bunlardan ilki yaklaşık MÖ 2715-2700 yılları arasında hüküm sürmüş olan Peribsen'dir. Bu kralla ilgili ilginç bir ayrıntıyı Hornung (2004) aktarır:

"*Kendilerini şahin biçimindeki Horus'un bedenlenmesi olarak gören eski krallardan farklı olarak, Peribsen, masal hayvanı Seth'in adını da adının önüne ekleyerek bu güçlü çöl tanrısının bedenlenmesi olduğunu duyurur. Abidos'ta bir kral mezarı yaptırarak 1. Hanedanın çoktandır vazgeçilmiş bu geleneğini yeniden canlandırır; Sakkara'da ona ait bir mezar şu ana kadar bulunmamışsa da, orada 4. Hanedana kadar uzanan bir ölüm kültü olduğu için Abidos'taki mezarın o ikinci mezarlardan biri olduğu düşünülebilir. Seth'in ve eski kült merkezi Abidos'un bu kadar öne çıkarılması, Peribsen'in iktidarının daha çok Yukarı Mısır'da güçlü olduğuna, aşağı Mısır'da ise bir Horus kralının hüküm sürdüğüne işaret eder.*"

İkinci kral ise MÖ 2690-2670 yılları arasında krallık yapmış olan Hasehemvi'dir. Hasehemvi Horus-Seth ünvanını almış ve bu iki uzlaşmaz gücü (*sehemvi*) sembolik olarak birleştirmiştir.

[2] MÖ 2760-2715 yılları arasında hüküm süren kral.

ESKİ KRALLIK DÖNEMİ
(3.- 6. Hanedanlar)

MÖ 2670-2155 yılları arasındaki bu dönem tarihçiler tarafından Eski İmparatorluk dönemi diye adlandırılır. Mısır tarihini Eski, Orta ve Yeni İmparatorluk diye bölümlere ayırmak Mısır tarihinin tam bilinmediği dönemlerde yapılmış olsa da, klasikleştiği için biz de bu şekilde kullanacağız.

İmhotep, Başrahip, Başhekim ve Mimar

Eski İmparatorluk dönemi 3. Hanedan ile başlar. Aslında Tinit Dönemi ile Eski İmparatorluğun başlangıcı arasında çok büyük bir fark yoktur. Fakat karakteristik olan başkentin Abydos civarından Menfis'e taşınmasıdır.

3. Hanedan'ın ilk kralı Zoser'dir. Zoser Sakkara'da ilk piramidi yaptıran kral olarak da bilinmektedir.

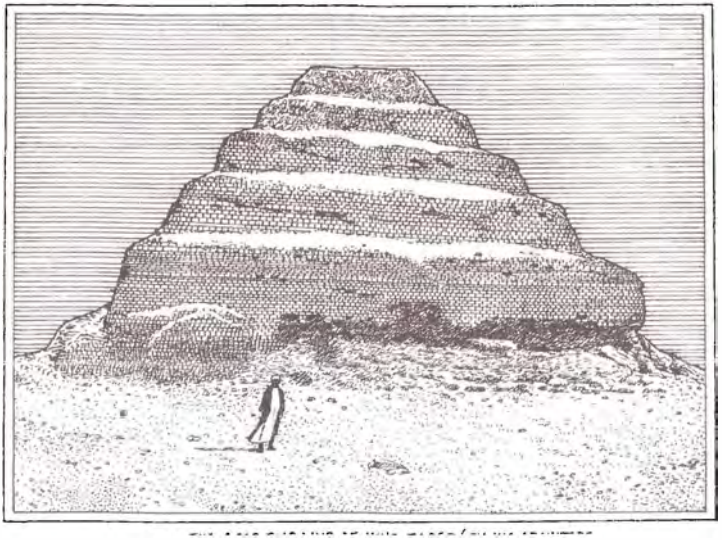

Sakkara'da Zoser'in Basamaklı Pitamidi

Zoser zamanında (MÖ 2654-2635), devlet organizasyonunda değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde firavunun bir de yardımcısı vardır. 19. yüzyıl tarihçileri bu yardımcıyı *vezir* diye adlandırmıştır.

Zoser'in bu yardımcısı daha sonradan Menfis Tanrısı Ptah'ın oğlu olarak efsaneleşecek olan İmhotep'dir. İmhotep ileride Asklepios'la bir tutulacak kadar önemli bir Şifa Tanrısı'na dönüşmüştür.

Hornung (2004), İmhotep hakkında şöyle yazmıştır:

"Yüksek unvanları onun kralın yakın bir akrabası olduğunu ve kral mezarının yapımını yönettiğini düşündürmektedir. Tarih ona büyük bir mimar, hekim ve bilge olarak saygı göstermekte, dünyanın en eski -ne yazık ki kayıp- bilgelik öğretisinin yazarı olduğuna inanılmaktadır. Unvanlarından biri de Heliopolis (Ayn Şems) Yüksek Rahibi'dir, ancak böylesi erken bir tarihte 'Heliopolis Rahiplik Okulu'nun olduğu anlamına gelmez, çünkü o dönemde bağımsız bir rahip kurumu henüz yoktu;

kendisine ait rahiplik işlevini memurlarına kısa süreliğine devreden kral, en yüksek rahiplik makamına atama yapma hakkını Geç Döneme kadar elinde bulundurmuştur."

3. Hanedan zamanında güneye akınlar yapılmış, Sakkara'da başka piramitler de inşa edilmiştir.

Snefru tarafından başlatılan 4. Hanedan, tüm hanedanlar içinde en çok ilgi çekenlerden biridir. Snefru zamanında piramit yapımlarına devam edilmiş, Prens Kanofer tarafından da "Eğik Piramit" ve "Kızıl Piramit" yaptırılmıştır.

Snefru dönemine ait ilginç bir ölü gömme âdeti de üst düzey memur ve prenslerin krallarla birlikte gömülmeye başlanmasıdır.

Zoser

Kefren

Snefru hakkında çok şey bilmememize rağmen, MÖ 2500'lü yıllarda, ondan sonra gelen üç firavunun adları çok ünlüdür: Keops, Kefren ve Mikerinos. Bu firavunlar daha çok Giza'da kendi isimlerini taşıyan piramitlerle ünlüdür. Bu hanedan hakkında, yaptıkları bir kaç sefer ve isimleri dışında fazla bilgimiz yoktur.

5. Hanedan'ın, eski bir Mısır efsanesine göre, Güneş Tanrı Ra'nın oğulları tarafından başlatıldığı söylenir. Nitekim bu dönemden sonra da firavunlar *Ra'nın Oğlu* unvanını almışlardır. Ayrıca bu dönemde Güneş kültü çok daha fazla yayılmış ve tapınaklar inşa edilmiştir. Bu dönemde askeri yayılmacılık daha çok Asya'ya doğru olmuştur.

Hornung (2004) bu dönemin dini yapısını şöyle anlatır:

"5. Hanedanın Güneş tapınakları, tanrısal babanın ölümlü oğlundan, yani kraldan önce geldiğini mimari olarak da vurgular. Şimdiye kadar bu tapınaklardan yalnızca ikisi, Userkaf ve Neuserre'ye ait olanlar kazılıp gün ışığına çıkarılabilmiştir; diğerlerinin yalnızca adları ve rahipleri bilinir; kazılan bu iki tapınak gibi diğerlerinin de bugünkü Abusir köyünün kuzeyindeki Memfis nekropolünün eskiden kullanılmayan bir kısmında oldukları tahmin edilmektedir. Piramitler gibi bu tapınaklar da bir vadi tapınağı, geçit yolu ve kült tapınağından oluşur; ancak kült tapınağının ardında bir piramit değil, yüksek ve eğimli bir kaidenin üzerinde bir sütun, Neferirkare döneminden itibaren de dev bir obelisk yükselir. Mısırlıların, piramit, sfenks ve sütunun yanı sıra sanat tarihine bir diğer armağanları da obelisktir. Obeliskin en azından Orta Krallıktan bu yana altınla kaplı olan ucuna gündoğumunda Güneş'in ilk ışıkları yansıyordu. Kült imgesi gökyüzünde sürekli olarak görülen bu Tanrı'ya, açık bir sunakta, kurbanlar veriliyordu. Burada gerçekleştirilen kült faaliyetlerinden, Tanrı'nın "oğlu" olarak kral da payını alıyordu; her kralın kendine bir tapınak yaptırması ve bu tapınakların yapımı çoktan durdurulduğunda bile tapınaklardaki kült gereklerinin yerine getirilmesi ancak böyle açıklanabilir."

Osiris efsanesi, ölüp dirilmesi ve Seth ile olan mitos bu dönemde yaygınlaşmaya başlamış ve Osiris ölüm kültleriyle birleşmiştir. Bu dönem dinsel önemin Güneş Tanrı'dan Osiris'e geçtiği bir dönemdir. Bu bağlamda ölüm kültleri de büyük önem kazanmış, ölü gömme ritüelleri gelişmiştir. Bu aynı zamanda eski büyülü formüllerinin yeniden önem kazanmasına da neden olmuştur.

6. Hanedan zamanında ise Mısır monarşisi doruğa çıkmıştır. Ancak bu aynı zamanda bir çöküşü de beraberinde getirmiş ve Mısır sosyal bakımdan çalkantılı bir döneme girmiştir. Bu olaylara paralel olarak Nubia, Fenike ve Filistin ile olan ilişkiler de zayıflamıştır.

BİRİNCİ ARA DÖNEM (MÖ 2155 - 1980)

İç karışıklıklarla geçen ve 7. Hanedan'dan 11. Hanedan'a kadar süren bu dönem tarihçiler tarafından Birinci Ara Dönem olarak adlandırılır.

Eski Krallık Döneminin sonlarına doğru, özellikle 6. Hanedan'ın son iki hükümdarı zamanında merkezi krallığın zayıflaması, beraberinde sosyal karışıklıkları da getirmiştir. Bu ara dönemde sosyal düzenin altüst olduğunu, birçok karışıklığın çıktığını ve bu karışıklığın kökeninde Merkezi idareyi tanımayan nomosların ve yöneticilerin olduğunu görürüz. O dönem metinlerinde bu karışıklığın nasıl algılandığına dair ipuçları vardır:

"*Fakirler şimdi mal sahibi oldular, bir çift sandalet bile yapamayanlar şimdi büyük servetlere sahipler. Zenginler inlerken, fakirler çok neşeli.*"

Mısır, bu karışıklıktan Teb şehrinin diğer şehirleri ele geçirmesiyle kurtulacaktır.

ORTA İMPARATORLUK DÖNEMİ (M.Ö. 1980-1785)

10. Hanedan'ın son dönemlerinde ve 11. Hanedan döneminde Teb'den çıkan hükümdarlar başkaldıran yerel hükümdarları yok ederek, Aşağı ve Yukarı Mısır'da birliği sağlamış ve İmparatorluğu yeniden tesis etmiştir.

Bu dönemin ilk kralı olan I. Mentuhotep, Menes gibi ülkeyi birleştiren kişi olarak anılır ve kendine Horus Sema-taui yani "İki Ülkeyi Birleştiren Horus" der. I. Mentuhotep devri ülkenin yeniden kurulduğu bir dönemdir. Sınır güvenliği sağlanır ve devlet teşkilatı yeniden kurulur.

12. Hanedan ile birlikte başkent, coğrafi olarak birçok yere uzak olan Teb şehrinden yine Memfis yakınlarına taşınır.

Bu yeni yerde Amon kültü ön plana çıkmakla birlikte Osiris kültü de önemini korumuş, Abidos'taki Osiris kültü de çok önem kazanmıştır. Fayum'un büyük imar hamlesi de yine bu dönemde olmuştur. Lisht, Daşkur ve Fayum'da mezar amaçlı piramitler ve büyük yerel yöneticilerin bu döneme ait gösterişli mezarları da yapılmıştır.

Bu dönem, çok parlak bir dönem olmamakla birlikte sınırlar daha da genişlemiş, ayrıca tarım ve sulama konusunda büyük çalışmalar yapılmıştır.

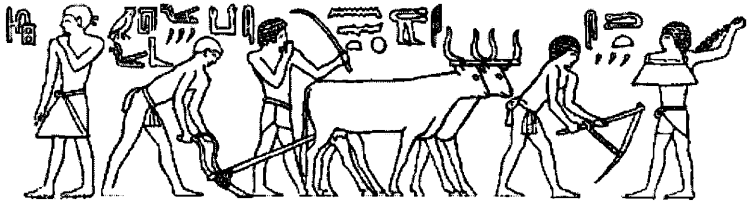

İKİNCİ ARA DÖNEM (MÖ 1781-1550)

13. Hanedan'dan 18. Hanedan'a kadar geçen süreyi kapsadığı söylenilen bu dönem, Mısır tarihinin Hiksos istilalarına sahne olmuş en karanlık dönemlerinden biridir. Bunların Suriye, Filistin ve Hurri ülkesinden gelen istilacılar olduğu düşünülmektedir. Başka bir görüş ise Hiksoslar'ın Asya'dan geldiği yönündedir.

Hornung (2004) Hiksoslar'ı şöyle tanımlar:

"*Mısırlılar bu hareketin liderlerine* hekau-kasut *(yabancı ülkelerin hükümdarları) derler; Orta Krallıkta Bedevi şeflerine de verilen bu adı antik yazarlar 'hiksos' olarak kullanırlar. Hiksoslar bir halk değildi, dinamik bir politika, yeni ve sütün silahlar ve savaş yöntemleriyle Suriye ve Filistin kabilelerinin liderliğini ele geçiren küçük bir yönetici sınıfıydı; büyük bir olasılıkla Batı Sami kökenli olan Hiksoslar daha sonra deltayı da istila eder ve MÖ 1630 yılında Avaris'te kendi hanedanını kurarlar. Bu Mısır'ın tamamen yabancılardan oluşan ilk hanedanıdır. Hiksos kralları tüm Mısır'a ve büyük bir olasılıkla Filistin'in sınır bölgelerine egemen olurlar, ancak bazı yerlerdeki, özellikle Teb'deki vasal krallıklara dokunmazlar. Manetho'nun 15. Hanedan olarak belirttiği 'büyük' Hiksoklar'ın ardından andığı 16. Hanedan olan 'küçük' Hiksoslar bu vasal krallar olsa gerek. Asıl Hiksos Hanedanı yalnızca altı kraldan oluşur, bunlar arasında özellikle Hian (y. 1600) dikkat çeker. Bu hükümdarın hem Bubatis'te hem de Teb'in güneyindeki Gebelen'de anıtları bulunduğuna bakılırsa, tüm Mısır'da en büyük hükümdar olarak saygı*

görmüştür.[...] Hiksos kralları, deltadaki kuzeybatılı Sami göçmenlerinden Seth kültünü alırlar, ancak taht isimlerini firavun geleneğine uyarak Güneş Tanrısı Ra'nın adıyla oluştururlar. Kendilerinden sonraki fatihler gibi onlar da geleneksel Mısır kültürünü benimserler. Getirdikleri yenilikle sayıca az olsa da politik açıdan önemlidir; atların çektiği savaş arabası, çeşitli parçalardan oluşan daha güçlü bir yay ve silah tekniğinde bir dizi gelişim."

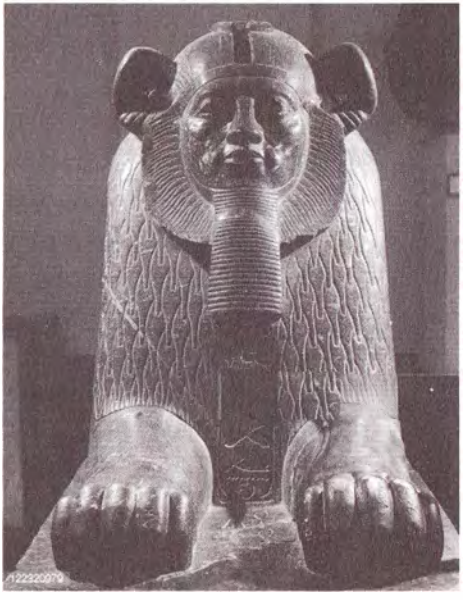

Hiksos Sfenksi

Hiksoslar Delta'yı istila ettikten sonra başkentlerini Avaris şehrinde kurmuştur. Hiksoslarla birlikte yerli Mısır hanedanının da hüküm sürdüğü düşünülür. Fakat bu hanedan zayıf olduğu için yönetim Hiksoslar'ın elinde kalmıştır. Daha da kuvvetlenen Hiksoslar, Mısır'ın zayıflığından da yararlanarak hemen hemen bütün ülkeyi işgal etmiştir.

Bu dönemde birçok kralın kısa sürelerle hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. 17. Hanedan'dan Kames'in Hiksoslar'a saldırdığını hatta Hiksoslar'ın Kames'e karşı güneydeki krallıklardan yardım istediğini o döneme ait metinlerden öğreniyoruz. Hiksoslar'ı Mısır'dan atmak ise Kames'in kardeşi Ahmosis tarafından başarılır. Ahmosis Hiksoslar'ın başşehri Avaris'i alır ve Hiksoslar'ı Filistin'e kadar sürer.

YENİ KRALLIK DÖNEMİ (MÖ 1540-1070)

Tarihçiler, Hiksoslar'ı Mısır'dan atan Ahmosis'in 18. Hanedan'ın kurucusu olarak da tarihe geçtiği bu döneme Yeni Krallık Dönemi adını vermiştir. Mısır bu dönemde son kez parlak bir dönem yaşayacaktır.

Ahmosis ile birlikte Mısır daha koyu bir teokrasinin içine girer. Bu dinsel taassup daha çok Amon kültüyle alakalıdır. Başkent Memfis'e taşınınca, oradaki "Saklı Tanrı" anlamına gelen Amon kültü büyük bir önem kazanmıştır. Bunun yanında özel kültler de gelişmiştir. Bunu Breewer ve Teeter (2011) şöyle anlatır:

"*Amon kültü, kralın kendisi ile yakından ilişkiliydi ve tanrının ululuğunun kralın statüsüne de yansıması söz konusuydu. Yeni Krallığa mensup krallar Karnak'taki Amon Tapınağı'nı süsleyip genişletmekle kalmadı, aynı zamanda Tanrı ile kral arasındaki ilişkiyi vurgulayarak kralın itibarını arttırmak için dini kültler ve festivaller de getirdiler. En belirgin örnek Hatşepsut'un hükümdarlığı döneminde Opet festivalinin düzenlenmeye başlamasıdır. Yılda bir kez düzenlenen Opet festivali, Karnak Tapınağı'ndan Luksor Tapınağı'na kadar Amon'un, eşi, Mut'un, çocukları Konsu'nun ve kralın kutsal resimlerinin taşındığı bir geçit töreniydi. Kralın yeniden kutsallaştırılması anlamına gelen festival, sadece Tanrı'nın değil, aynı zamanda kralın da yüceltilmesine hizmet ediyordu.*"

Ahmosis'in yerine geçen oğlu I. Amenofis de bunu devam ettirir ve birçok tapınak yaptırır.

Ahmosis

I.Amenofis öldüğünde geriye sadece kız çocuklar bıraktığı için yerine gayrı meşru oğlu I. Tutmosis geçer. Üvey kardeşi ile evlenen I. Tutmosis de öldüğünde erkek çocuk bırakamayınca taht yine gayri meşru bir oğula, II. Tutmosis'e geçer. II. Tutmosis'in ölümünde de aynı durum tekrarlanınca, tahta yine gayrı meşru oğlu III. Tutmosis'in geçmesine karar verilir. Fakat III. Tutmosis daha çok küçük olduğundan yönetimi II. Tutmosis'in kız kardeşi kraliçe Hatşepsut alır.

Hatşepsut zamanla bütün erki eline geçirir. Burada ilginç olan Amon rahiplerinin tutumlarıdır. III. Tutmosis'in tahta geçmesine karar veren rahipler daha sonra kraliçenin tarafını tutmuştur. Hatta Amon başrahibi, kraliçenin Amon'un kızı olduğunu söyleyecek kadar ileri gider. Bu olay da, ruhban sınıfının o dönemin siyaseti üzerinde, özellikle de yeni firavunun seçiminde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

III. Tutmosis tahta ancak Hatşepsut'un ölümünden sonra oturabilir. III. Tutmosis zamanı askeri bakımdan sönük geçen Hatşepsut'un saltanatının tersine, askeri başarılarla doludur. Özellikle Mitanni Devleti'ne karşı kazandığı zafer Mısır etkisinin daha da kuzeye yayılmasını sağlamıştır. III. Tutmosis aynı zamanda birçok tapınak da yaptırmış, kültlere büyük önem vermiştir.

III. Tutmosis'den sonra tahta sırasıyla II. Amenofis, IV. Tutmosis ve III. Amenofis geçmiştir. Bu dönemde Hitit tehlikesi daha da artmıştır.

IV. AMENOFİS

III. Amenofis'ten sonra tahta geçen ve MÖ 1372-1354 yılları arasında hüküm süren IV. Amenofis'e, Mısır dinsel yaşamındaki öneminden ötürü ayrı bir yer ayırmak daha doğru olur.

IV. Amenofis Mısır tarihinde "Sapkın Kral" ya da "Dinden sapan" olarak tanınır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Amon rahiplerinin Mısır siyaseti üzerinde etkisi gittikçe çoğalmış, tahta kimin çıkacağı bile onlar tarafından belirlenmiştir.

IV. Amenofis tahta çıktığında ise Amon rahiplerinin gücü doruğa ulaşmıştır. IV. Amenofis, bazı tarihçilerin iddiasına göre Amon rahiplerinin gücünü kırmak için Amon dinini reddederek, Güneş-Tanrı Aton dinini uygulamaya başlar. Bu amaçla Amon tapınaklarını kapattırır ve rahipleri sürdürür. Başkenti, Teb'den Tell-el-Amarna civarına taşır ve adını Akhet-Aton (Güneşin Ufku) koyar. IV. Amenofis, içinde Amon'un adı geçen kendi ismini de değiştirerek Akhnaton adını alır. IV. Amenofis bununla da kalmamış, Amon'un adını, geçtiği her yerden, hatta eski eserlerden dahi silmeye çalışmıştır.

Bu dini samimiyetle kabul edenlerden biri de IV. Amenofis'in eşi kraliçe Nefertiti'dir. Nefertiti'nin yeni dini başta nasıl karşıladığını bilmiyoruz fakat ölünceye kadar Aton dinine sadık kaldığını biliyoruz.

IV Amonofis(Akhnaton), Nefertiti ve Aton(Güneş Tanrısı)

IV. Amenofis'in bu tutumunu sadece politik nedenlere bağlamak doğru olmaz. Mısır'da klasik dinin yanında erginlenmeye[3] dayanan tek tanrılı bir din de sürmüştür. Bu din, bizim görüşümüze göre, çok daha eski bir geleneğe dayanmaktadır. Mısır'da Atum/Aton kültünün varlığı da eskiye dayandığından, IV. Amenofis'in bu kült etkisinde kaldığını ve bu yeni dini samimiyetle kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Aton Kültü daha önce Mısır'da bilinmekle beraber, IV. Amenofis'in getirdiği yenilik, Aton'a tapmak için heykele ihtiyaç olmamasıdır. İbadet açık havada Güneş'in altında yapılabilmiştir. Yeni din bu haliyle Asya dinlerine de benzemektedir.

[3] İnisiyasyon (Initiation)

Bazı tarihçiler IV. Amenofis'in bu işe Asya'ya yönelik emperyalist bir politikayla kalkışmış olduğunu söyleseler de, bu dışarıyla çok ilgilenmeyen bir firavun için çok zayıf bir olasılıktır.

IV. Amenofis (Ankhnaton)

IV. Amenofis döneminde Mısır'ın müttefiki Mitanni krallığı Hitit ve Asur saldırılarına dayanamamış, Hititler bölgede iyice güçlenmeye başlamıştır.

Daha IV. Amenofis dönemi bitmeden Aton kültü terk edilmeye başlanmış ve yeni din dayatması IV. Amenofis'in soyunun iyice güçsüzleşmesiyle sonuçlanmıştır. IV. Amenofis'in ölümüyle birlikte Amon rahipleri yeniden eski güçlerine kavuşmuş, IV. Amenofis'in dinini ortadan kaldırmıştır.

IV. Amenofis son yıllarında, büyük kızının kocası Semenkhkare ile birlikte hüküm sürmüş, fakat ikisi de yakın zamanlarda öldüklerinden taht yine bir damadına, Tutankaton'a kalmıştır.

IV. AMENOFİS'DEN SONRASI

Henüz çok küçük olan Tutankaton, Amarna'da Nefertiti'nin yanında kalmış, daha sonra Teb'e gelerek tahta oturmuştur. Tutankaton, içinde Aton geçen ismini değiştirmiş ve Tutankamon ismini almıştır.

Tutankamon çok genç yaşta, on sekiz yaşında ölmüştür[4]. Dul karısı Anakhesenamon bir Hitit prensi ile evlenmek istemiş, prens yolda öldürülmüştür.

IV. Amenofis'in eski bir memuru olan Ay, Tutankamon'dan sonra tahta, Anakhesenamon ile evlenerek geçmiştir. Ay'ın krallığı tartışmalıdır. Dört sene tahtta kalabilen Ay bazı tarihlerde kral olarak tanınmaz.

Daha sonra tahta geçen Hotremheb zamanında, Amon rahipleri tekrar eski güçlerine kavuşmuştur.

Yeni İmparatorluk zamanında dış sorunlar daha ağırlıkta olmuştur. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Kadeş Savaşı ve arkasından gelen barış antlaşmasıdır.

MÖ 2. binyıldan itibaren Anadolu'da bir güç oluşturan Hitit Devleti sınırlarını zamanla güneye doğru genişletmiştir. Mısır ve Hitit Devleti arasında kalan Mitanniler Mısır'dan yardım istemiş, bu da kaçınılmaz olarak Kuzey Suriye üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen iki devleti, Hititleri ve Mısır'ı karşı

[4] Tutankamon'u ünlü yapan mezarının hiç soyulmadan günümüze kadar gelmesidir. Bu mezardan çıkan buluntular bugün Kahire Müzesi'nde sergilenmektedir.

karşıya getirmiştir.

Kadeş Savaşı üzerine elimizdeki belgelerin büyük kısmı Mısır kaynaklıdır. Savaş, ünlü firavun II. Ramses (MÖ 1298-1235) zamanında olmuştur. Mısır için zafer olduğu tartışmalı olan bu savaştan sonra Ramses daha akılcı bir politika izlemiş ve bir Hitit prensesiyle evlenmiştir.

Ramses döneminin sonları, Hint-Avrupa kökenli büyük istilalara şahit olmuş, Hitit devletinin çöküşü bu dönemde olmuştur.

Ramses Klasik Mısır tarihinin son parlak hükümdarıdır denilebilir. Ramses'in uzun hanedanından sonra yerine oğlu Mineptah (1235-1224) geçmiş, ama tahta çıktığında zaten yaşlı olan bu kral Ramses kadar başarılı olamamış ve Mısır'ın çöküş dönemi başlamıştır.

Tutankamon

Bu dönemde Mısır, etrafındaki devletlere topraklarını kaptırmaya başlayacak, zamanla Pers ve Hellen idarelerine girecek, daha sonra da Roma'nın eline geçecektir. Tarihçiler "Üçüncü Orta Dönem" ve "Geç Dönem olarak sınıflandırdığı bu dönem genelde bir duraklama ve çöküş dönemidir. Mısır, Asur istilası ve Pers egemenliği arasında parlak bir dönem yaşamış olsa da bu kaçınılmaz sonu engelleyememiştir. Ancak Mısır kültürü bunu yaşatan gruplarca her zaman korunacaktır.

MISIR UYGARLIĞI

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mısır uygarlığı geniş bir tarihsel ve coğrafi düzleme yayıldığından tek bir uygarlıktan söz etmek olanaksızdır ancak siyasi birlik içinde oluşan uygarlıktan söz edebilmek olasıdır.

Mısır Uygarlığının Neolitik zamanlarına baktığımızda tarıma dayalı köyleri görürüz. Nil'in daha önce açıkladığımız özel durumu ve tarım için elverişli topraklar yaratması tarıma dayalı topluluklar için elverişli bir yaşam sunmuştur. Tarım buna bağlı olarak çok gelişmiştir. Tarım takvimine dayalı bir astronomi anlayışı da bu dönemlerden itibaren gelişmiş, çok daha karmaşık bir hâl almıştır. Bu köyler bölgenin fiziksel özelliklerinden dolayı Mezopotamya köylerine çok benzemez. Mısır uygarlığının ilk dönemlerinde, diğer uygarlıklarla karşılaştırarak şehir diyebileceğimiz yerleşim birimleri de yoktur.

Mısır tarihine baktığımızda bu tür oluşumları belli bir zamandan sonra görürüz. İki bin yıla yakın bir sürede sadece Memfis ve Teb gerçek anlamda büyük şehirler olmuş; diğer büyük şehirler tarih içinde oluşmuştur.

Yerleşim birimi olarak şehir ve köy arasında yer alan kasabalar da önemli bir yer tutmuştur. Kasabalar coğrafi nedenlerle ya da dinsel nedenlerle kurulmuştur.

Mısır'ın bu farklı yerleşim sistemini Breewer ve Teeter (2011) şöyle anlatır:

"*Ancak kentsel merkezler Mısır'da da bulunuyordu. Malların deniz yolarlı (örneğin Buto ve Mendes) veya kuru dere yatakları (wadi) vasıtasıyla (örneğin Koptos ve Abydos) Kızıldeniz'den gelen ticaret rotalarıyla Nil Vadisi'ne girdiği noktalarda, daha büyük şehirleşmenin yaşanması için uygun koşullar mevcuttu. Bazı açılardan aynı dönemin diğer toplumlarına ait diğer şehirlere benziyor olsalar da Mısır şehir ve kasabaları, Nil Vadisi'nin kültürel ve çevresel koşulları tarafından etkilenen bazı özgün nitelikler sergilemekteydiler. Bundan dolayı, eski Mısır'da gelişen siyasi sistem Mezopotamya'daki sistemden farklıydı; Mısır, ülkenin dört bir tarafına yayılmış çeşitli büyüklükte yerleşim yerleri ile nitelenen bir köy ya da bölge devleti haline geldi ve bu kentleşme türü de Mısır'a ayırt edici kimliğini sağlamış oldu.*"

Öte yandan devlet düzeni bu karmaşık yerleşim sistemine rağmen kişinin şehir, kasaba ya da köyde yaşamasının bir farklılık yaratmasına izin vermeyerek merkezi yönetime, vergi ve adalet sistemine aynı şekilde bağlanmasını sağlamıştır.

Merkezi yönetim olduğu için, kral kaçınılmaz olarak bütün erki elinde tutmuş, tüm zamanlarda kendini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görmüştür.

Kral'ın ülkedeki düzeni koruduğu gibi Maat'ı yani evrensel düzeni de koruması ona inanılmaz güç vermiş, tanrılarla bir tutulmasını getirmiştir. Kral, Horus'u, Osiris'i temsil etmiş, bazen Amon ya da Ra olmuştur. Horus'un ruhu krala girmekte, o ölünce bir sonrakine geçmektedir. Bu sefer de ölen kral Osiris

ile bir olmaktadır. Bu bağlamda kralın isimlerinin sonsuzlukla ilişkilendirilmesi çok da anlamsız değildir.

Aynı şekilde krallık kutsallaştırılmış, kral kıyafetleri, takma sakalı, asası, tacı, harman döveni, değneği hatta ankh gibi eşyalarıyla kendi sembolleri ile halktan ayrılmıştır.

Krallık babadan oğula geçtiği için aile içinde evlilik gibi bir zorunluluk yoktur. Varisin çok genç olması durumunda kraliyet ailesinden biri hatta kraliçe bile vekillik edebilir. Öte yandan kral, gücünün yerinde olduğunu ispat etmek zorundadır. Bu nedenle Heb Sed gibi şenliklerde koşarak ya da başka şekilde gücünün yerine olduğunu gösterir.

Bütün erk kralda toplanmakla birlikte, başta "vezir" olmak üzere sayısız saray memuru da bu görevleri üstlenebilmiştir. Birçok üst düzey görev babadan oğula geçmiş, bu zinciri ancak çok yetenekli olanlar kırabilmiştir.

Ordunun öneminden dolayı, Mısır tarihinin bazı dönemlerinde ordu komutanları da çok etkili olmuştur. Krallardan Horemheb ve I. Ramses ordu kökenlidir.

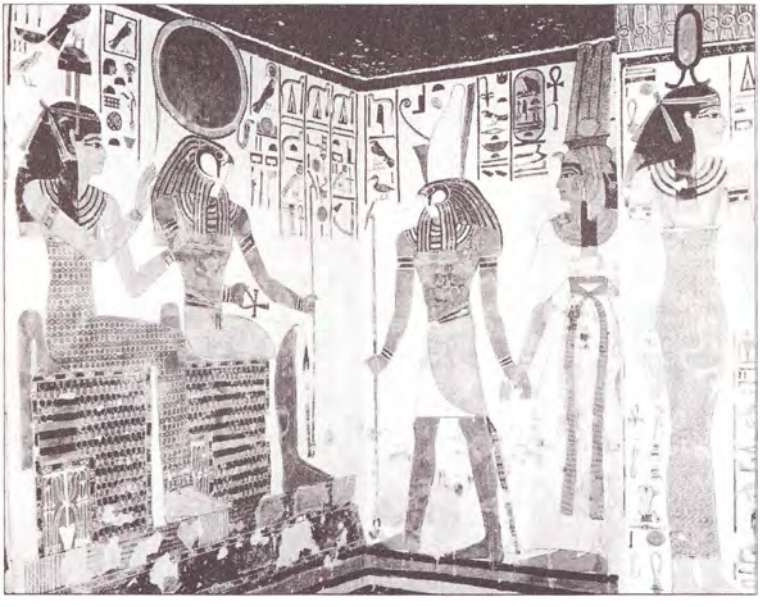

Pitagoras ve Mısır Rahipleri

18. Hanedan döneminden itibaren firavunun oturduğu ev de farklı bir isimle *praa* ismi ile anılmıştır. Firavun sözcüğü Yunanca bu isimden gelmektedir. Genelde biz firavun sözcüğünü kullansak da birçok tarihçi kral terimini tercih etmektedir.

Mısır topraklarının eyaletlere ayrılması idareyi daha da kolaylaştırmıştır. Devlet yapılanmasına benzer bir teşkilat yapısına sahip olan eyaletlerde yerel yöneticiler her şeyi merkezi idareyle yönetmiştir. Bu dönemde yazıcılık çok önemlidir. Yazıcılar merkezi yönetimin, yerel yönetimlerin ve hatta tapınakların tüm kayıtlarını sürekli olarak tutmuş, mal listelerinden hukuki belgelere ve anlaşmalara kadar her şeyin notunu almış, ayrıca özel mektuplaşmaları ve vasiyetnameleri de yazmıştır.

Hukuk sisteminin, sürekli çıkarılan yönetmelik ve düzenlemelere bağlı olarak çok gelişmiş olduğu söylenemez. Ancak bu uygulamaların çok sıkı takip edildiğini belirtmek gerekir.

Mısır'da aile düzeni bildiğimiz çekirdek aileye dayanır yani bildiğimiz anlamda bir evlilik kurumu da vardır. Ayrıca kadınların erkeklerle benzer haklara sahip olduğunu da eklemek gerekir.

Mısır dili "Hami" dilleri grubuna ait kabul edilmekle beraber Afrika-Asya kökeni üzerine de tartışmalar sürmektedir.

Mısır yazısı çok iyi bilindiği gibi hiyeroglif (kutsal yazı) adı verilen ve şekillerini genelde Doğa'dan (hayvan, bitki, yeryüzü şekilleri gibi) ve kullanılan araçlardan alan resimsel bir yazı şeklidir. Hiyeroglif bütün Mısır tarihi boyunca var olmuştur.

Yazı, Mısır'ın ilk zamanlarından beri kutsallık taşımıştır. Yazıya verilen *medu neter* yani tanrısal kelâm ismi de aslında isimlerin öneminden ve bunların görsel ifadesinden gelmektedir.

Mısır yazısı sadece hiyerogliflerden ibaret değildir, bunun yanında, "kitap yazısı" olarak adlandırılan hiyeratik yazı da kullanılmıştır. Eski Krallık döneminden beri kullanılan bu yazı biçimi, papirüslerde elimize geçmiştir. Hiyeroglifler, tapınaklarda, anıtlarda ve mezarlarda kullanılırken, hiyeratik yazı daha çok papirüs ya da benzer yazılı belgelerde kullanılmıştır. Ayrıca, daha geç dönemlerde hiyeratik yazıdan daha hızlı yazılabilen demotik yazı da kullanılmıştır. Mısır yazı sistemlerinde sesli harflerin kullanılmayışı transkripsiyonlarda zorluk çıkarmaktadır.

Mısır uygarlığında kuşkusuz ahlaki değerler de büyük yer tutmuştur. Tanrısal varlık, ölüm yolculuğu ve ölüm sonrası baskısı altında kalan halk, koyu ahlaki değerler de geliştirmiştir. Daha sonra da göreceğimiz gibi ölüm sonrası yargılanma da bu düşüncenin üzerinde rol oynamıştır. Mısır'ın Ölüler kitabından bir pasaj hem ahlaki öğeler hem de kültür açısından bir fikir verir:

"[Osiris'e] Gerçekten sana geldim. Sana hakikati getirdim. Senin için kötülüğü yok ettim. İnsanlara hiç kötülük etmedim. Aileme karşı hiç yanlış yapmadım ya da onlara eziyet etmedim. Doğruyu yapmak yerine yanlışı yapmadım. Değersiz bir adamla arkadaşlık etmedim. Kötülüğe yol açacak bir şey yapmadım. Kendimi haklı çıkartmaya çalışmadım. Adımı yüksek mevkilere yazdırmadım. Hizmetkârlara kötü muamelede bulunmadım. Zor durumda olan birini dolandırmadım. Tanrılar için nefret uyandırıcı ya da tabu olan bir şey yapmadım. Bir hizmetkârın efendisi tarafından kötü muamele görmesine neden olmadım. [Hiçbir insanın] acı çekmesine sebebiyet vermedim. Hiçbir insanın acı çekmesine izin vermedim. Kimseyi ağlatmadım. Cinayet işlemedim. Kimseye benim adıma cinayet işlemesi için emir vermedim. Kimseye acı çektirmedim. Tapınaklardan sunu çalmadım. Tanrıların ekmeğini çalmadım. Ruhlara sunulmuş ekmeklerden almadım. Zina yapmadım. Şehrimde bulunan tanrıya ait kutsal yerleri kirletecek hiçbir harekette bulunmadım. Ölçülerde eksiltme yapmadım. Toprağa ekleme yapmadım ya da aşırmadım. [Komşularımın] tarlalarına tecavüz etmedim. Teraziye ağırlık eklemedim. Terazinin göstergesini şaşırtmadım. Akması gerektiği zaman suyu durdurmadım. Akan sudan bir kanal açmadım. Yanması gereken bir ateşi söndürmedim. Tanrıların mülkünde bulunan sığırları kovmadım. Hiçbir tanrıyı, ortaya çıktığında, reddetmedim. Temizim, temizim, temizim, temizim…"

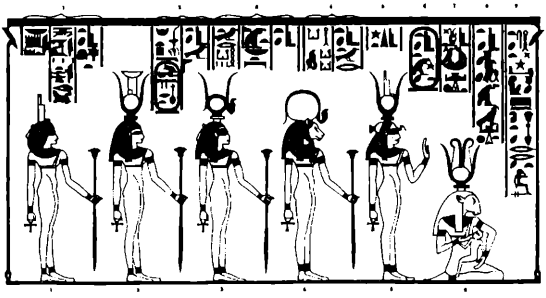

MISIR PAGANİZMİ VE İNANÇLARI

Eski Mısır inançları olarak Mısır tarihinden de gördüğümüz gibi binlercc yıllık süre içindeki inançları elc alıyoruz. Tabii ki bu inançlar yıllar içinde farklılık göstermiştir. Hatta bölgelere göre de farklılıklar olabilir.

Mısır inançlarını incelerken yapılan en büyük hata, üç bin yıl var olan bir uygarlığın sanki tüm zaman ve coğrafyada tek bir inancı olmuş gibi bir "Mısır dini" kavramını ortaya atmak ve hcr inançtan bir parça koyarak yapay bir din ortaya çıkarmaktır. Bu klasik 19. yüzyıl âdeti ne yazık ki birçok kaynakta karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan Mısır paganizmi içinde, cn eski zamanlardan beri değişmeyen ve ezoterik okullar ve rahip sınıfı tarafından korunan öğretiler de vardır. Çoğunluğu ezoterik içerikli olan bu öğretiler binyıllarca yaşamış ve günümüzc kadar gelmiştir. Mısır paganizmi incelenirken bu hususları dikkate almak gerekir.

Mısır düşüncesini batılı araştırmacıların çoğunun yaptığı gibi, kendi zamanımızdan görmek vc karşılaştırmak kesinlikle yanlış bir yaklaşımdır. O zamanki Mısır düşüncesini ancak paganizmi çok iyi anlayarak kavrayabiliriz.

Katıldığımız bir görüş olarak Schwarz (2001), "*Mısırlıların kaygısı aslında gözlemlenebilir dünyayı anlamak değil yaratılışa katılan sorumlu varlıklar olarak uyum içerisinde yaşamaktı*" demiş ve paganizmin temel uyum prensibini de ortaya koymuştur.

Abu Simbel Geçit

Mısır Uygarlığı dediğimiz zaman binyıllara ve büyük bir coğrafyaya yayılan bir uygarlıktan söz ediyoruz. Bu bağlamda, Mısır Tanrı ya da Tanrıçaları dediğimizde aynı özelliklere sahip birçok Tanrı ve Tanrıça görmekteyiz. Bu da geniş coğrafyaya yayılan bir uygarlığın farklı şehirlerinde farklı Tanrı ve Tanrıça tapımları olmasından ileri gelir.

Mısır paganizmi bu duruma ilginç bir çözüm getirmiştir.

Mısır dilinde *neter* (çoğulu *neteru*) "tanrısallık" anlamına gelir ve bu tanrısallık kendini Tanrı ve Tanrıçalarda gösterir. Bir başka deyişle özellikleri olan birçok *neteru* vardır. Bu da birçok farklı bölgede özellikleri benzer ama isimleri farklı Tanrı ve Tanrıçaları açıklar çünkü Mısır inanışına göre hepsinde aynı *neter* vardır. Aslında bu, paganizmin en önemli prensiplerinden olan tek tanrı inancına yakın bir düşüncedir.

Neteru aynı zamanda evrensel yaratılışta da yer alan prensiptir ve Doğa'da da karşımıza çıkar. Bu bağlamda neteru evrensel ve Dünya'ya ait prensiplerin de kökenidir.

Mısır inançlarını inceleyen araştırmacılar daha ilk zamanlardan beri Mısır inançları içinde tektanrıcılık izlerine rastla-

mıştır. Mısır tarihinin birçok döneminde ve birçok coğrafyada tektanrıcılık kendini göstermektedir. Mısırbilimin en öncmli isimlerinden Budge da (2001, ancak ilk orijinal basımı 1899'dur) "*Mısır dininin en erken dönemlerinden itibaren en büyük eğilimlerinden birisinin tektanrıcılık olduğunu*" tartışmasız kabul eder.

Özellikle Tanrılar adına yazılan ilahilerde tektanrıcı din kitaplarını aratmayacak kadar tek Tanrı ifadeleri vardır.

Bir örnek olarak Hunefer Papirüsü'nden Ra'ya yakarışa bakabiliriz (Budge, 2001):

"*Biatım sanadır, ey Sen, yükseldiğinde Ra ve battığında Temu olan. Sen yükselirsin, sen yükselirsin, sen ışık saçarsın, sen ışık saçarsın, ey sen tanrıların taç sahibi kralı. Semanın rabbi sensin, yeryüzünün rabbi sensin; yükseklikliklerin sakinlerinin ve derinliklerin yaratıcısı sensin. Sen zamanın başlangıcında var olan Tek Tanrısın. Sen yeryüzünü yarattın, insana biçim ve tarz*

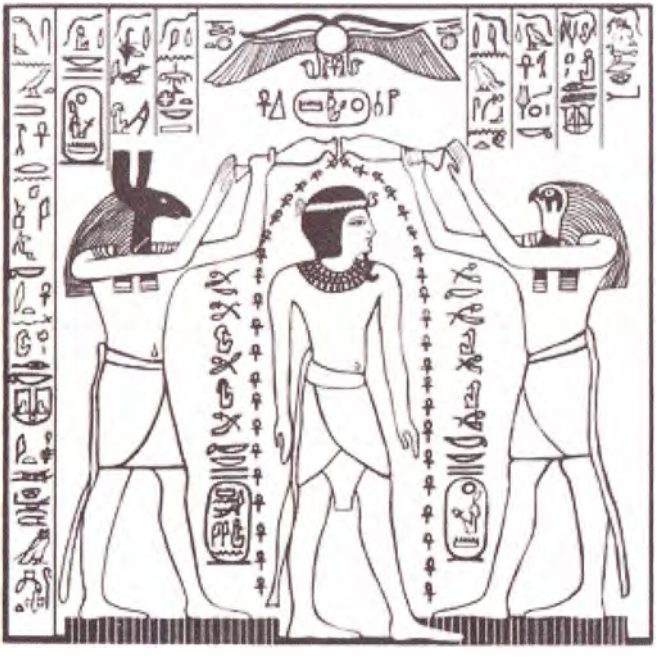

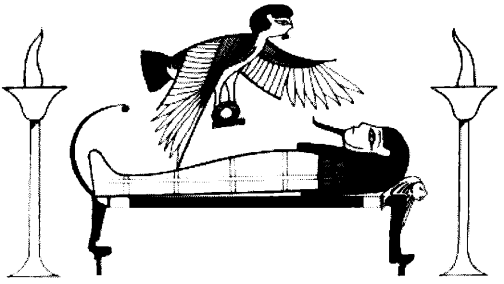

Ölüm Sonrası

verdin, göğün sulu derinliğini sen yaptın, Hapi'ye (Nil'e) sen şekil verdin, büyük derinliği sen yarattın ve onun içindeki her şeye sen hayat verirsin. Dağları sen bitiştirdin, sen insanı yaptın ve tarladaki hayvanları sen var ettin. Tanrıça Maat'ın sabah ve akşam kucakladığı sanadır ibadet."

Paganizm 1 kitabımızda da belirttiğimiz gibi (Altunay, 2014) paganizm tek bir yaratıcı gücün varlığını kabul etmekte ve Tanrı / Tanrıça figürlerini bu yaratıcı gücün farklı sembolik ifadeleri olarak görmektedir. Bu bağlamda Mısır'ın ilk dönemlerinden beri bu inanışa rastlamak çok şaşırtıcı olmamıştır.

Aynı şekilde Amon'a bir dua da çok tanrıcı düşünceden tek tanrıcı düşünceye geçişi gösterir (Hornung 2009):

"*Birdir Amon, kendini onlardan saklı tutar;*
Tanrılardan gizlenir, hiç kimse onun özünü bilmez,
Gökyüzünden bile daha uzaktadır,
Ve yeraltından daha derinde.
Gerçek simasını hiçbir Tanrı tanımaz,
Resmi çizilemez papirüslerde,
Fazlaca esrarengizdir, ortaya çıkarılamaz,
Fazlaca büyüktür, araştırılamaz,
Fazlaca kudretlidir, tanınamaz.
Hiçbir Tanrı onu adıyla çağıramaz"

Bu ilginç metin daha sonraki tek Tanrı anlayışı ile ilgili de ipucu vermektedir. Amon için "Tek olan" türü tanımlamaların

Hermetik metinlerde de karşımıza çıkması ilginçtir.

Yine Paganizm 1 kitabımızda belirttiğimiz gibi (Altunay, 2014), mitler aslında kutsal zaman ve mekânda gerçekleştirilen ritüellerin bir tür öyküsüdür. Bu bağlamda Mısır inançlarının ilk başta Doğa olaylarıyla olan benzerliği de çok kaçınılmaz bir durumdur. Nil nehrinin coğrafi özellikleri ve birbirini tekrarlayan Doğa olaylarının ritüeller ile olan ilgisi Mısır tarihinde ilk dönemdeki inançların sürekli Doğa gözlemleriyle ilişkili olmasını sağlamıştır. Aynı şekilde dinsel semboller de, Skarabe (bok böceği) gibi, Güneş kayığı gibi Doğa'dan alınmış semboller olmuşlardır.

Mısır Tanrı/Tanrıça figürlerine baktığımızda bunları insan ya da insan-hayvan şeklinde görebiliriz. Bunlar aslında Tanrı/Tanrıça'ları insan ya da hayvan gibi düşünmekten öte, o hayvanın özelliğiyle ilgili sembolik anlatımlardır.

Tanrı/Tanrıça kültünün sembolik ifadesi Tanrı ya da Tanrıça'nın kült heykeli etrafında olur. Genelde kral tarafından yapılan ritüeller, bazen kral tarafından görevlendirilmiş rahipler tarafından da gerçekleştirilebilir. Güzel kokular ve çeşitli eşyalarla süslenen Kült heykellerine yiyecek sunusunda da bulunulabilir.

Mısır dilinde *hotepu/hetep* diye adlandırılan sunu ritüelleri büyük önem taşımaktadır. Bu ritüeller kutsal takvime dayalı sunulardan, tanrılara ve ölülere yapılanlara kadar bütün sunuları kapsamaktadır. Bunlardan bir bölümü tapınak törenlerinde kesin kurallarla belirlenmişken, halk arasında geleneksel şekilde yapılan ritüeller de vardır.

Vabu diye adlandırılan temizlenme yani arınma pratikleri de Mısır paganizminde önemli bir yer tutar. Her ritüel ya da törenden önce belli bir ritüelik şekilde yıkanmak ve arınmak gerekliliği vardır. Birçok eylemin kirlettiği vücudun ve zihnin arınması ritüel öncesi bir şarttır. Bu konuda ilginç bir ayrıntıyı Herodotos aktarır:

"Kadınlarla kutsal yerlerde birleşmek ya da bir kadının kolları arasından çıktıktan sonra yıkanmadan kutsal bir yere girmek yasağı da Mısır'dan gelir. Mısırlılardan ve Yunanlılardan başka hemen herkes, kadınlarla kutsal yerlerde de sevişirler ve bir kadının kollarından çıkıp yıkanmadan bir tapınağa geçebilirler; çünkü insanı hayvanla bir tutarlar ve hayvanların hem yerde dolaşanlarının, hem de kanatlılarının, gerek tapınaklarda ve gerekse tanrılara ayrılmış yerlerde çiftleştiklerini görmektedirler; bu, tanrıların hoşuna gitmeyen bir şey olsaydı diye sonuç çıkarırlar, hayvanlar da yapmazlardı."

Mısır tarihi boyunca yapılan en önemli ritüel Tanrı heykelinin geçit alayıyla birlikte tapınaktan çıkarılarak bir ritüel kayığı üzerinde tapınak etrafında ya da tapınaklar arası "yolculuk" yaptırılmasıdır. Bir bakıma Güneş Tanrı'nın yolculuğuna benzeyen bu yolculuk sırasında ilahiler okunur, rahipler ve halk eşlik eder.

Çakal başlı Anubis ölülerin yargı salonunda yeni ölenlerin kaplerini bir tüye (Maat/Hakikat) karşı hafifliğini tartar

Mısır'da rahipleri dini görevliler kadar devlet görevlileri olarak da görmek gerekir. Bunların dışında günlük hayatlarında başka konumlarda bulunan ama geçici olarak rahiplik yapanlar da vardır. Bu tapınakların günlük yaşam üzerindeki hegemonyasını da göstermektedir.

Tapınaklarda mutlaka bir başrahip bulunur ama bunun yanında dini metinleri okuyan rahipler, adaklarla ilgilenen rahipler, tapınak ve adak eşyaları ile ilgilen rahipler gibi geniş bir görevli rahip ordusu da vardır.

Tapınaklar, diğer kültürlerde olduğu gibi, Tanrı'nın gelip kendini göstereceği yer olarak inşa edilir. İlk tapınak örneğinin tanrısal kökenine inanıldığı için, tapınak mimarisi yıllar içinde çok fazla bir değişim göstermemiş sadece değişik stillerin etkisinde kalmıştır.

Tapınak duvarla çevrili ve sonradan *pylon* diye anılan bir ana kapıdan giriş yapılan bir binadır. Sıradan halk ancak bu kapının açıldığı avluya girebilir. Buradan sonra gizli ve gizemli yerler başlar. Tapınağın asıl önemli yeri Tanrı ya da Tanrıça heykelciğinin bulunduğu Naos bölümüdür. Asıl kült merkezi burasıdır.

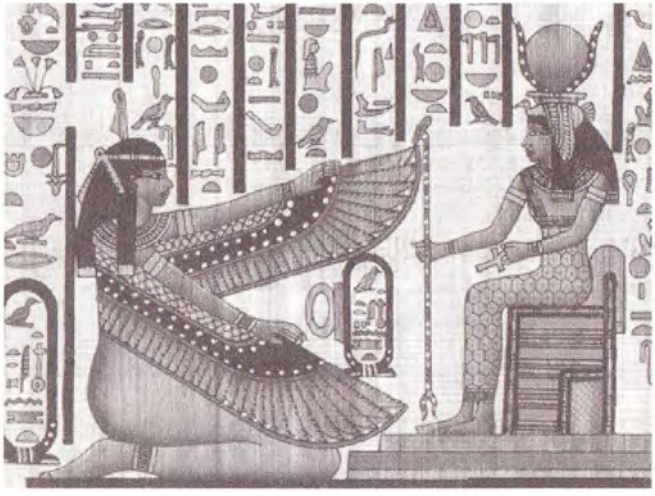

Yine diğer kültürlerde olduğu gibi, tapınağın en gizli yerinde Tanrı ya da Tanrıça'nın heykeli vardır. Buraya sadece seçilmiş rahipler girebilir ve kült gereklerini yaparlar. Kült gerekleri, her gün belli bir saatte Tanrı ya da Tanrıça'yı uyandırmak, Tanrı ya da Tanrıça'yı temsil eden heykeli yıkayıp giydirmek, odaya tütsü ve bazen yiyecek koymak gibi eylemleri kapsar. Bu törenlere müzik ve dans da eşlik edebilir. Rahiplerin her duruma karşı ayak izlerini silmeleri de bir âdettir. Ayrıca günde iki kez kutsal bir göle girerek temizlenir ve vücutlarını traş ederler.

Tapınaklar aynı zamanda birçok ayine de sahne olur. Geneli krallık ritüellerine ait bu sahneler *hebu* adı verilen eski mevsimsel ritüellerde de tekrarlanmıştır. Müzik, ilahi ve oyunlar bu ayinlerin ayrılmaz parçalarıdır.

Tapınakların bir inisiyasyon merkezi ve eski metinlerin çoğaltıldığı, okunduğu hatta majik ve astronomik çalışmaların yapıldığı bir merkez olduğunu da unutmamak gerekir.

Tapınakların sembolik anlamlarını Breewer ve Teeter (2011) şöyle anlatır:

"Mısır tapınakları, tanrıların evleri olarak inşa edilmişti ve tapınaklarda kullanılan mimari biçimlerin, evreni ve sonsuz yaratılışı yansıtması amaçlanmıştı. Kralın mabedi, bütün yaşamın ortaya çıktığı yaratılış ritüelini temsil ediyordu. Tavanlar gökkubbenin yıldızları veya takımyıldızları tasvirleri ile süslenmişti. Heybetli sütunlar, cenneti taşıyan kolonları; sütun aksları ise bütün yaşamın kaynağı suyla dolu dipsiz bir kuyudan büyüyen ve suda yaşayan bitkileri (nilüfer veya papirüs ağacı) temsil ediyordu. Tapınak girişlerini oluşturan devasa büyüklükteki pilon adı verilen çifte kapılar (sütunlar) ufkun simgesiydi ve doğan güneşle birlikte sonsuza kadar yeniden doğuş fikrini çağrıştırıyordu. Birbirini izleyen açık ve kapalı alanlar bir aydınlık ve karanlık döngüsü yaratıyor, doğum, ölüm ve yeniden doğuş fikrini ortaya çıkartıyordu. Tapınaklar, kralın kendisini Tanrı'ya adadığını gösteren bir kraliyet himayesinin işareti olarak inşa edilirlerdi. Tapınaklar binlerce yıllık bir dönem içerisinde yeniden inşa edilmiş, genişletilmiş ve tadilat görmüştü. Bu dini amaçlı inşa işlerinin her birine, işi yaptıran firavunun adı nakşedilmişti. Tapınakların üzerinde bulunduğu yerler kutsal kabul ediliyordu; bu nedenle bir tapınağın diğer bir tapınağın üzerine inşa edilmesi oldukça sık rastlanan bir durumdu."

Mısır Paganizmi içinde sürekli Tanrı kavramından söz etmemiz Mısır paganizminde Tanrıça kültünün ihmal edildiği anlamına gelmiyor. Mısır inançlarında sık karşımıza çıkan İsis, Hathor ya da diğer Tanrıça tapımları zaten Ana Tanrıça kültleriyle alakalıdır. Bunun dışında Ana Tanrıça'ya bağlı dişil güçle ilgili kültler de her zaman Mısır paganizmi içinde yer almıştır. Özellikle bereket sembolü olarak çıplak kadın idollerine Mısır coğrafyası içinde çok rastlanmıştır. Bu figürinler genelde ev kültleriyle alakalıdır ve evdeki sunaklarda bulunmuştur. Neolitik dönem Anadolu'suna benzer şekilde tahıl depolarında bulundukları da olmuştur.

Zaman içinde bu tür idollerin Hathor kültüyle de alakası olmuştur. Mezarlarda bulunması da yaşam veren ve alan Ana Tanrıça kültüyle alakasını göstermektedir. Cenaze törenlerine ağıt yakan kadınların katılmasının da böyle bir Ana Tanrıça kültüyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Mısır paganizminde, bütün diğer kültürlerde olduğu gibi, halkın dini inançları ve pratikleri büyük önem taşımaktadır. Ancak elimizdeki belgelerin çoğu genelde saray hayatını anlattığından halkın dini pratikleri konusunda çok bilgili değiliz.

Halkın inançlarıyla ilgili bilinen önemli nokta kral çevresinde gerçekleşen dinsel pratiklere çok fazla katılamadıklarıdır.

Mısır tarihinin ilk dönemlerinde halkın bu tür dinsel pratiklere katıldığı düşünülmekle beraber, devlet dini daha sonraki dönemlerde halktan tamamen soyutlanmıştır.

Halkın tapınağa girmesi olanaksızlaşmış, ancak avlularda ibadet ya da sorunlarla ilgili danışma hakkı verilmiştir.

Breewer ve Teeter (2011) bu konuda şöyle der:

"*Tapınaklar, halkın kişisel ibadetleri ile ilgilenmezdi. Bunun yerine herhangi bir konuda doğan anlaşmazlıkları çözmek, çocuklar için dua etmek ya da hastalıklara şifa dağıtmak gibi günlük hayata ilişkin halkın sorunları ile ilgilenirlerdi. Tanrılara ibadet etmek genelde kişiseldi. Yeni Krallıklar Döneminin sonlarına doğru Tanrı'ya ibadet etmenin çok çeşitli yolları vardı. Tapınağın dış duvarlarında özel olarak hazırlanmış veya perde ile örtülmüş 'Duyan Kulak Odaları' olarak adlandırılan bölmeler, tanrının kulaklarının sembollerine duaların, dileklerin ve şikâyetlerin fısıldandığı alanlardı. Çoğunluğu 18. Hanedan Dönemi ve sonrasında tarihlenen küçük dikilitaşlar tanrıların kulaklarıyla süslenmişti ve muhtemelen insanların her yerde tanrılara ulaşabilmeleri için yapılmıştı. Ünlü kâtiplerin heykellerinin, dileği olan kişi adına aracılık ettiğine ve dualarını Tanrı'ya ilettiğine inanılırdı. […]Halk, çok sık düzenlenen geçit*

ayinlerinde tanrılara ulaşabiliyordu. Bu ayinler esnasında, tanrıların heykelleri tapınaktan çıkartılıp, toplanmış halkın arasında taşınıyordu. Tanrı'nın dinlenmesi için Tanrı heykelinin bulunduğu kutsal sandık yol kenarına yerleştirildiğinde, insanlar sandığın yanına gelerek 'Kumaşımı alan Amunwahw mıydı' gibi sorular soruyordu. Tanrı heykelinin hareket etmesi evet ya da hayır yanıtının işareti idi. Benzer şekilde kâhin heykellerinin halk tarafından taşınması, kâhinlerin halkın her türlü sorunları ile ilgilenen bir aracı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Hathor, Thoth ve Meretseger gibi tanrılarla özdeşleştirilen küçük kutsal sandıklar ve kutsal mekânlar her yerde bulunuyordu. Halk bu yerleri ziyaret edebilir ve Tanrı'ya saygı göstermek için adaklarını sunarak ikramlarda bulunabilirdi."

Öte yandan ev içi kültler de çok yaygındır. Evlerde evi koruyan Bes ya da Tawaret gibi tanrılara adanmış küçük sunaklar bulunur. Bes korkunç görünümlü ve çoğu zaman büyük penisli bir koruyucu tanrıdır.

Bunlardan çare bulamayanlar rahiplere ya da sıklıkla büyücülere gitmiştir.

Mısır dini pratiklerinde kurban törenleri de vardır. İnek, öküz gibi hayvanlar sıkça seçilen kurban hayvanlarıdır. Kurban hayvanları arasında olan domuz hakkındaki bir ayrıntıyı Herodotos şöyle anlatır:

"*Domuza gelince, Mısırlılar bunu temiz olmayan hayvan sayarlar. Şimdi bakınız: Bir domuzun yanından geçen ona sürtünse, üstündekilerle beraber kendini ırmağa atar, öbür yandan Mısırlılar arasında, hiçbir tapınağa sokulmayanlar, onlar da Mısırlı oldukları halde, domuz çobanlarıdır; hiç kimse bundan kız alıp vermez; domuz çobanları yalnız kendi aralarında evlenirler. Mısırlılar, Selene ve Dionysos dışında hiçbir tanrıya domuz kurban etmezler; bu iki kurban da aynı zamanda ve dolunay varken kesilir ve domuzları öldürdükten sonra etini yerler. Niçin bu bayramlarda kurban ederler de öbür bayramlarda, âdeta tiksinti ile kaçınırlar? Bunu açıklayan bir nedenleri var ve ben de biliyorum, ama anlatmak yakışık almaz. Bakınız Selene'ye domuz kurban etme töreni nasıl yapılıyor: Hayvan kesilir, kuyruk ucu, dalak, içyağı bir kenara ayrılır, hayvanın karnından çıkan bütün yağ da üstüne konur ve bunlar arıtıcı ateşe atılır. Hayvanın geri kalanını; bu kurbana tanık olan dolunay sürcsince kendileri yerler; ama yılın öbür günlerinden hiçbirinde bir daha domuz yemezler. Yoksullar, gelirleri olmadığından, yoğrulmuş hamurdan bir domuz yaparlar, pişirirler ve kurban olarak sunarlar.*"

Bunun dışında, halktan kişiler daha çok kendi düşündükleri biçimde, dua ağırlıklı dini pratiklerde bulunmuştur.

Halkın inançları sadece bunlarla sınırlı değildir. Halk Mısır tarihinin her bölümünde ve her coğrafyada, ölüleri ile iç içe bir hayat yaşamıştır. Bu bağlamda ölülerden medet umdukları da olmuştur. Mısır tarihinin büyük bir bölümünde rastlanılan "Ölülere mektuplar" önemli belgeler arasındadır.

Mısır tarihi içinde Tanrısal ya da aşkın deneyim yaşayanlara da rastlanmıştır. Yeni Krallık Dönemi sonunda, Tanrısal güç "*bau*" ile ilgili deneyimleri içeren kaynaklar vardır. Bu aşkın deneyimlerle alakalı olduğu kadar şifacılık ve kehanetle de alakalıdır.

Mısır'da kehanet de yaygın bir uygulamadır. Kurban hayvanı organlarından ya da hayvan hareketlerinden kehanette bulunmak ya da rüyalarla kehanette bulunmak da çok yaygın olmuştur.

Mısır'daki Evren algısı, astronomik gözlemlerden dolayı olsa gerek, diğer pagan kültürlerde olduğu gibi döngüsel zamana ait bir Evren algısıdır. Evren kendini hep tekrarlar. Bunun bir sonucu olarak da Mısır düşüncesinde yaratılış bitmiş değil, zaman ve mekânda sürekli devam eden bir süreçtir. Bu bağlamda, *Neheh* denilen ve "sonsuzluk" anlamına gelen bu güçler her zaman Dünya üzerindedir ve "yenilenmeye" yardımcı olur.

Burada Mısır zaman algısının ilginç bir yönüne de değinelim. Mısır zaman algısı döngüsel olduğu kadar eşzamanlıdır da. Bunu biraz daha açarsak Mısır ezoterik algısında birçok olayın üst üste "eşzamanlı" olarak yaşandığını söyleyebiliriz; bu da kutsal zamanla ölçülen zaman arasında olma durumunu açıklamaktadır. Bu bağlamda insan da Tanrısal düzlem ile eşzamanlı olarak hareket edebilir ve bu düzlemin sonsuz döngülerini yaşayabilir. Bu tanrısallıkla bir olmanın en önemli yolu da ritüellerdir.

İlginç bir nokta da, Mısır'da astrolojinin çok gelişmiş olmamasıdır. Mısırlılar astronomiyle çok ilgilendikleri halde, bugünkü anlamda astroloji diyebileceğimiz bir pratikleri olmamıştır. Bazı yazılarda yıldızlara göre uygun zamanların belirlenmesi konusu geçse de bunlar, tıpkı Nil'in taşma zamanlarının hesaplanması gibi, astronomik hesaplardır.

Bugün orijinali Louvre Müzesi'nde olan ünlü Dendera Burç Kuşağı sadece MÖ 1. yüzyıla, Ptolemaios'lar dönemine tarihlenmektedir ki, bunun da gelişmiş bir astrolojiye işaret ettiği söylenemez. Mısır'da astrolojinin gelişmesi için Roma dö-

nemini beklemek gerekir ama bu astroloji de Mezopotamya ve Yunan astrolojilerinden etkilenmiştir.

Mısır Tarihi boyunca, bütün bölgelerde doğaüstü varlıklarla ilgili inançlar da gelişmiştir. Mısır düşüncesine göre, etrafımız yaşadığımız dünyanın görünen varlıklarının yanında görünmeyen varlıklarla da sarılmıştır. Bunlar arasında koruyucu ve yardım eden varlıklar olduğu gibi kötücül ve zararlı varlıklar da vardır.

Kötü ruhlar ve iblisler için Burton ve Grandy (2005) şöyle yazmıştır:

"*Kadim Mısırlılar iblislerin, habis, tehlikeli ve görünmez olduğuna inanırlardı. Birkaç metinde, iblislerin ölebilen fiziksel bedenlere sahip olduklarının ima edilmesi ilginçtir. Ayrıca, bazı Mısırlı hekimlere göre, baş ağrılarına ya ölüler ya da iblisler sebep olabilirdi. Ölüler sebep olmuşsa, ağrıyı çeken kişiyi rahatlatmak için salık verilen sözleri veya duayı okuyarak Tanrılara yakarmalıydı. Ama baş ağrısına bir iblisin sebep olduğu anlaşılmışsa, şeytan çıkartıcı onu 'ruhunu yakıp cesedini yakmakla' tehdit ederdi. Cesedini yok etme tehdidi bir iblisi dehşetten titretmenin tuhaf bir yolu olarak görülebilir, ama daha önce görmüş olduğumuz gibi, bedenin fiziksel tahribi bir Mısırlı için o kadar uğursuz bir şeydi ki, buna karşı korunmak amacıyla ayrıntılı mumyalama ritüelleri geliştirmişti. İblislerin de kendi bedenlerini, hatta cesetlerini korumak istedikleri varsayılırdı. Mısırlıların evlerinin her bir kapısına odayı beladan, iblislerden ve ölülerden koruyan bir Tanrı bulunurdu.*"

Mısır inançları içinde, Doğa varlıklarının tanrılaştırılarak sembolize edildiğini de unutmamak gerekir. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Nil Tanrısı Hapi'dir. Hapi adına yazılan bir ilahiyi okuduğumuzda bu kült hakkında daha iyi bir fikir edinebiliriz:

"*Biatım (bağlılığım, sadakatim) sanadır, ey Hapi! Sen bu topraklarda belirir ve Mısır'a hayat vermek için barışla gelirsin, ey Sen gizli olan, sen, dilediğin her zaman karanlığa rehberlik eden. Ra'nın yarattığı tarlaları sen sularsın, sensin hayvanları yaşatan, sensin bu toprakları yorulmadan suya doyuran; sen cennetten çıkan yolun (dünyadaki) uzantısısın, etin (yiyecek) ve içeceğin dostusun, sensin taneleri-tahılları veren, iş yapılan her yerin gelişip serpilmesini sen sağlarsın, ey Ptah […] Sensin sürülerin yayılmasını (veya toprağın sürülmesini) ve prenslerin ve köylülerin huzur içinde uyumasını sağlayan.*" (Budge, 2001)

Burada ilginç bir nokta Hapi'ye Ptah diye de yakarılmasıdır. Budge (2001), bunun için, "*bunun nedeni yazarın her üç tanrının da aynı olduğunu düşünmesi değil, Mısır'ın büyük su ihtiyacını karşılayan Hapi'nin tıpkı Ptah ve Khnemu gibi yaratıcı bir Tanrı olmasıydı*" der. Buna ekleme yapmak gerekirse, Mısır inançlarında sık rastladığımız tektanrıcılığın izini burada görmekteyiz. Aslında Ptah ile sembolize edilen tek tanrı inancının bir yansımasını burada görüyor olmamız daha büyük olasılıktır ve bu Tanrı bu metinde Ptah adı ile çağırılmış ve onun iradesi ile hareket eden Hapi için şükredilmiştir. Zaten ilahinin ilerleyen mısralarında Hapi daha soyut bir anlam da kazanır:

"*Ona bir yapıt sunulamayacağı gibi bir adak da adanamaz ve gizli yerinden çıkıp kendini göstermesini de sağlayamazsınız. Onun yaşadığı yer bilinmeyendir; o yazıtlarla kaplı mezar odalarında bulunamaz; onu içerebilecek hiçbir mekân yoktur ve onun formunu kalbinde de kavrayamazsın.*"

Bu ifade Hapi'nin arkasında çok daha soyut bir gücü göstermektedir. Yine de Hapi Mısır ikonografisinde çeşitli şekillerde gösterilmekte; bazen başında papirüs ya da lotus ile gösterilen Tanrı bazen de bir kadına sarılan adam olarak resimlendirilmektedir.

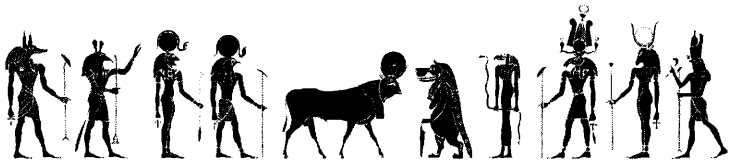

MISIR PANTEONU

Mısır, tarihinin ilk dönemlerinde farklı kabilelerden, daha sonra da farklı nomoslardan oluştuğu için, Mısır panteonu çok sayıda Tanrı ile doludur.

Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesinden önce yerel birçok kült vardır ve her kabile farklı bir Tanrıya tapar. Bu kültler en sonunda, Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır krallıklarının dinini oluşturmuştur. Bu sistem her kabilenin inançlarından izler taşır. Ayrıca, bir savaş sonrasında, yenen kabile, yenilen kabilenin Tanrısını da kendi panteonuna dâhil eder. Birleşme olduğu zaman hanedan soyunun en büyük Tanrısı Horus, en büyük Tanrı olarak kabul edilmiştir. Horus hakkında çok fazla bilgimiz yoktur. Fakat Horus'un bir Gök-Tanrı olduğu sanılmaktadır. Ayrıca firavunun da yaşayan Horus olarak görülmesi bu kült ile ilintilidir.

Horus kültünün yanında Seth kültü de halk kitleleri arasında varlığını korumuştur. Yukarı Mısır'da yaygınlığını koruyan Seth kültü hanedanlar zamanında da devam etmiş, özellikle de 2. Hanedan zamanında bir süre Horus'un yerine en büyük Tanrı olarak tanınmıştır. Horus ile Seth arasındaki bu çekişme sonraki dönem mitolojisine de yansır. Seth kültü Mısır'da uzun süre varlığını sürdürür ve daha sonra göreceğimiz gibi, kötü güçlerin temsilcisi olur.

Mısır'ın arkaik dönemine baktığımızda farklı yerlerde farklı Tanrıların önem kazandıkları görülür. Heliopolis'de Ra, Memfis'de Ptah, Busiris'de Osiris önemli Tanrılar arasındadır. Bu nedenle, tek parça bir Mısır Mitolojisinden çok yerel özellikleri de gösteren bir mitoloji ve inançlar sisteminden bahsedebiliriz.

ATUM RA ve HELİOPOLİS YARATILIŞ EFSANESİ

Evren yaratılmadan önce, karanlık ve uçsuz bucaksız bir okyanus vardır. Bu ilk varlığın adı Nu ya da Nun dur. Nu/Nun genelde Cosmos'dan önceki Chaos'u temsil eder. Adına tapınak yapılmamış olmasına rağmen kült merkezlerinde "kutsal göl" olarak var olduğu düşünülmektedir.

Nu'dan Atum/Aton çıkar. *Heliopolis'in Efendisi* diye de anılan Atum'un başta Heliopolis'in yerel Tanrısı olduğu düşünülür. Bir Güneş-Tanrı olduğu da düşünülebilir. Efsaneye göre Mısır kültüründe önemli bir sembol olan lotus çiçeği Atum'un doğuşuyla alakalıdır. Buna göre Nu'dan, önce bir lotus çıkmış sonra da ilk tepe oluşmuştur. Bu tepeden de Güneş Tanrı Atum doğmuştur. Bu durumda lotusun ilk doğuşu simgelediği de düşünülebilir. Atum aynı zamanda Nil'in taşmasından sonra görülen ilk tepecik olarak da düşünülür. Ayrıca Heliopolis'de böyle kutsal bir höyük olduğu söylenmektedir. Atum Benben taşıyla sembolize edilir. Benben taşı Güneş Tanrı için dikilen ilk piramidal, daha doğrusu konik bir taştır. Bu taşın kökeni ve akıbeti belli değildir ancak piramitlerin üzerine bu taşın kopyalarının konduğu, dikilitaşların da Benben taşıyla ilişkili olduğu söylenmektedir.

Atum'un daha sonra rahipler tarafından Güneş-Tanrı olarak Ra ile bir tutulduğu da olur. Atum daha sonra *Batan Güneş* ve *Doğmadan Önceki Güneş* olarak Ra ile birlikte Ra-Atum ya da Atum-Ra ismiyle yaygın bir külte sahip olmuştur.

İsminin yaratıcı anlamına geldiği düşünülen Ra, Heliopolis'deki en önemli Güneş-Tanrı'dır. Rahipler Ra'nın ilk olarak Heliopolis'de, Benben taşının ardından kendini gösterdiğini söylemişlerdir. Heliopolis rahiplerinin inancına göre, Ra, Heliopolis'deki Prens Şatosu'ndan dünyayı yönetir. Piramit metinlerine göre, Ra, sabah banyosunu yapıp, kahvaltısını ettikten sonra, yanına yazıcısı Uneg'i de alarak, teknesi ile on iki eyaletini gezer ve her eyalette bir saat kalır.[5]

Bir söylenceye göre, Ra zamanla yaşlanmaya başlar ve sonunda salyalarını bile tutamayan bir ihtiyar olur. İnsanlar artık onun otoritesini tanımamaya başlar. Bu durum üzerine konseyini toplayan Ra ne yapacağını düşünür ve isyancıların üzerine gözünü atmaya karar verir. Fakat insanların kendine karşı olan tutumuna dayanamayan Ra sonunda yeryüzünü terk eder ve Gökyüzü'nde çok düzenli bir hayat sürmeye başlar. Günün on iki saati teknesiyle Doğu'dan Batı'ya imparatorluğunu dolaşırken Nil'in dibinde yaşayan büyük yılan Apep'ten de korunmaya çalışır. Kalan on iki saatte de, yani geceleyin, yine büyük tehlikeler atlatarak sabaha hazır olur.

Apep, Ra'nın yaratıcılık özelliğine karşı, kaos ve yıkımı sembolize eder. Apap olarak da anılan Apep, Yunanca'ya Apophis olarak geçmiştir. Ra'ya devamlı saldıran Apep'in bazen başarılı olup Ra'yı yutması Güneş tutulmalarına neden olur, ancak Apep'in başarısı hiçbir zaman uzun süreli olmaz ve Ra hep kazanır.

Ra hakkında anlatılan bir başka söylence de, Ra'nın her sabah bir çocuk olarak doğduğu, öğleye kadar büyüdüğü ve akşam olunca da öldüğü şeklindedir.

Bu Tanrı, Horus gibi şahin başlı olarak tasvir edilir. Yılanla çevrilmiş güneş diski de Ra'yı sembolize eder. Güneşin cennette gezdiğine inanan Mısırlılar, Ra'yı güneşle bir tutmuş ve onun sandalına binip gökyüzünde gezdiğine inanmıştır. Yola çıkarken bindiği sandalın adı, güçlenmek anlamına gelen "Mes-

[5] Bu öykü çok açık olarak, gündüzün on iki saate bölünmesi ile ilgilidir.

ket", gideceği yere vardığında bindiği sandalın adı ise güçten düşmek anlamına gelen "Mesektet"tir.

Ra'nın yeraltında yaptığı yolculuk da burada ayrıntılarını veremediğimiz çok ilginç bir yolculuktur. Birçok metinde farklı şekillerde anlatılan bu yolculuğun yeraltına inme, yeniden dirilme gibi motiflerle dolu olması bunun aynı zamanda inisiyatik bir yolculuk olduğunu da gösterir. Bu yolculuk motifinin ritüellerde de kullanılmış olması olasıdır.

Ra ile ilgili bir ilginç efsane de MÖ 1350 yıllarına tarihlenen bir metinde geçer.

Bu efsanede Ra artık yaşlı ve güçsüz bir Tanrıdır[6] ve insanlar bu durumdan hoşnut değildir. Ra bunun üzerine kendine bağlı Tanrı ve Tanrıçalarla bir olarak kendisine küfreden insanları yok eder. Ancak tatmin olmamıştır:

"[Ra] dedi ki "Kalbim yorgun, çünkü insanlarla yaşamaya mecburum; bazılarını ortadan kaldırdım, fakat değersiz insanlar hâlâ yaşamaya devam ediyorlar ve ben gücüm düşünüldüğünde katletmek gerektiği kadarını öldüremiyorum." Tanrıların ise buna cevabı şu oldu: "Hareketsiz kalışınızı dert etmeyin, çünkü gücünüz iradenize eşittir.""

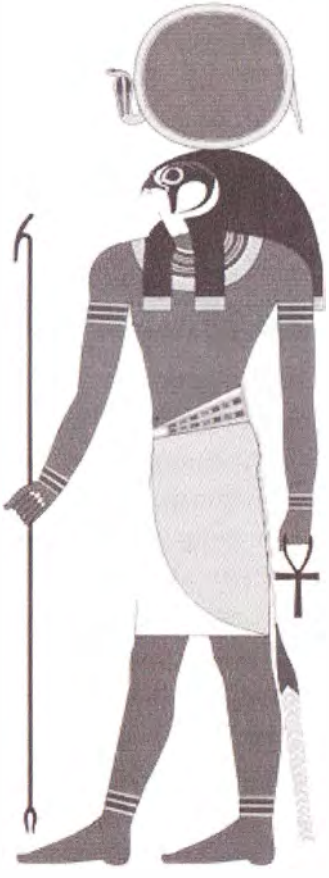

Ra

[6] Cahiliyye döneminde Arapların Allah'ı yaşlı ve güçsüz olarak gördükleri söylenir.

Sonunda insanlar pişman olup Ra'nın düşmanlarıyla savaşır ve Ra onları affeder. Ancak yeryüzünden gitmeye kararlıdır ve gökyüzüne yükselir. Öte dünya'daki temsilcisi olarak da Thoth'u bırakır.

Heliopolis yaratılış efsanelerine göre, Atum/Ra tek bir erkek Tanrı olduğu için, başka varlıkları ancak mastürbasyon yoluyla meydana getirmiştir. Piramit metinlerine göre, Atum/Ra "erkeklik organını elleri arasına alıp, fışkırtarak ikizleri meydana getirdi: Şu ve Tefnut." Adını "kaldırmak" anlamına gelen bir sözcükten alan Şu, Yunan mitolojisindeki Atlas gibi gökyüzünü taşır. Şu aslında havayı sembolize etmektedir. Tefnut ise Şu'nun ikiz kardeşi olduğu gibi aynı zamanda karısıdır. Kökeni daha eskiye hatta Güneş kültüne dayandığı zannedilen Tefnut daha çok havadaki nemi ve yağmuru sembolize eder. Bazı metinlerde kardeşi Şu ile beraber, Güneş'in doğuşundan itibaren gökyüzünü taşır.

Arslan kafasıyla da gösterilen, Şu-Tefnut çiftinden iki önemli Tanrısal varlık doğar. Bunlar Geb ve Nut'tur. Erkek olan Geb Mısır toprağını, daha genel olarak da yeryüzünü temsil eder. Hem ekinleri verir hem de bazen Nut'tan ayrılmış olmanın acısıyla depremlere neden olur. Dişi olan Nut ise gökyüzüdür. Burada Mısır mitolojisinin Hint-Avrupa mitolojilerinden farkını görürüz. Hint-Avrupa mitolojilerinde genelde yeryüzü dişidir.[7] Efsaneye göre Geb ve Nut önceden birbirlerine yapışık iken daha sonra Şu tarafından birbirlerinden ayrılmıştır.

Geb ve Nut'tan dört Tanrı doğar: Osiris, Isis, Seth ve Nephytys.

MS 45-120 yılları arasında yaşadığı düşünülen Plutarkhos'un aşağıda ayrıntılarını göreceğimiz "De Iside et Osiride" adlı eserinde bununla ilgili ilginç bir mitos vardır. Plutarkhos asıl söylenceye sadık kalmasa da, doğa olaylarını açıklaması açısından önemlidir. Efsaneye göre Ra'nın karısı Nut, Geb'i kendisine âşık eder. Bunun üzerine Ra Nut'a bir ceza verir ve ona yılın hiç bir ayında ya da gününde çocuk sahibi olamayacağını söyler. Ra'nın emirleri hiç bir zaman reddedilemeyeceği için Nu çareyi Thoth'tan yardım istemekte bulur. Thoth uzun uzun düşündükten sonra aklına iyi bir fikir gelir. Ay Tanrıçası Selene'ye gider ve onu tavla oynamaya davet eder. Tanrıça bu oyunu kaybederse aydınlık bölümlerinden yedide birini Thoth'a verecektir. Oyunu Thoth kazanır. Selene aynen söz verdiği gibi ışığının yedide birini Thot'a verir. Thoth Tanrıçadan aldığı ışıktan beş gün yaratır ve bu günleri yıla ekler. Böylece Nut, hiç bir yıla ve aya ait olmayan bu beş günde doğum yapabilecektir. Nut'un Osiris, Horus, Set, İsis ve Nephtys adlarında beş çocuğu olur. Osiris birinci günde, Horus ikinci günde, Seth üçüncü günde, İsis dördüncü günde ve Nephtys beşinci günde doğar.[8]

[7] Cf. Ana Tanrıça kültü.

[8] Efsanenin aslına göre yukarıda belirtildiği gibi Nut dört Tanrı doğurur.

OSİRİS

Osiris doğanların içinde en büyüğüdür. Bu nedenle, Geb gökyüzüne çıktıktan sonra, Mısır toprakları üzerinde hüküm sürme hakkı ona aittir. Osiris'in üstünlüğü daha doğumunda belli olmuş, Osiris doğduğu zaman gizemli bir ses "Evrenin Efendisi"nin geldiğini söylemiştir.

Osiris adı aslında, Mısır dilinde Asir/Usir olan Tanrının adının Yunanca'ya uydurulmuş şeklidir. Osiris Yunanlılar tarafından Dionysos ve Hades ile bir tutulmuştur. Osiris, güzel yüzlü, koyu tenli ve insanlardan daha uzun resmedilmiştir.

Osiris'in tahta geçme miti aynı zamanda meşru firavunun da tahta geçme mitiyle ilintilidir. Güneş-Tanrı'nın hükümdarlığını Osiris'e vermesi gibi, firavun da gücünü Güneş-Tanrı'dan almaktadır. Ayrıca bu mit firavunun hükümdarlığına ait bazı usulleri de meşrulaştırmaktadır.

Osiris

Osiris'in tahta geçtikten sonra yaptığı ilk işlerden biri, ilkel bir hayat süren Mısır'lıları uygarlaştırmak olur. Osiris onlara ilk tarım araçlarını yapmayı, toprağı işlemeyi, buğdayı ve üzümü yetiştirmeyi, ekmek, şarap ve bira yapmayı öğretir. Ayrıca ilkel Mısır'lılara tapınak inşa etmeyi, Tanrılara tapmayı ilk öğreten ve dini törenleri düzenleyen de Osiris'tir. Hatta ikili flütü de ilk Osiris yapmıştır.

Plutarkhos bunu şöyle anlatır:

"*Osiris hükümdar olunca, çok kısa sürede Mısırlıları yoksulluk içinde, yabanıl hayvanlar gibi yaşamaktan kurtardı. Onlara dünyanın meyvelerini tanıttı, yasalar koydu ve tanrılara saygı göstermeyi öğretti. Daha sonra uygarlık yaymak amacıyla tüm yeryüzünü dolaştı. Silah gücünü kullanmaya pek seyrek gereksinim duydu. İnsanların büyük çoğunluğunu ikna yoluyla, akılla, kimi zaman da şarkılarla ve müziğin tüm kaynaklarıyla yumuşatıp hoşnut ederek kendine çekti. O nedenledir ki Yunanlılar Osiris'in Dionysos ile aynı tanrı olduğuna inanırlar.*"

Sicilyalı Diodoros ise şöyle der:

"*Osiris, İsis'in buğday ve arpa kullanımını ortaya çıkartmasından sonra, insanların birbirini yeme âdetini öncelikle ortadan kaldırdı. Osiris buğdayla arpanın ekilmesini bulguladı ve bu yararlı olgunun sonucunda, yeni ve hoş bir besinin kullanımını, insanların yabanıl alışkanlıklarından vazgeçmelerini sağladı. […] Osiris, Nysa toprakları üzerinde üzüm bağını oluşturdu ve bağın meyvesinden yararlanmayı düşünerek şarabı ilk kez kendisi içti. Sonra da insanlara bağ yetiştirmeyi, şarabın içilmesini hazırlanmasını, saklanmasını öğretti.*" (I; 14-15)

Osiris, şu an Louvre Müzesi'nde bulunan Amenmos Steli'ne[9] göre, bolluk, bereket getiren bir doğa Tanrısı özellikleri

[9] MÖ 1400

taşır. Osiris, doğal kaynaklara hükmeder, rüzgârlar onunla eser, ekinler onunla yeşerir ve hayvanları o yetiştirir.

Birçok Mısır metninde Osiris'e ait efsaneler bulunmaktadır. Bu efsaneleri derleyip günümüze getiren Yunanlı yazar Plutarkhos'tur. Plutarkhos, bu Mısır efsanesini bir Grek gözüyle aktarmış olsa da eski Mısır metinleriyle karşılaştırdığımızda aslına olabildiğince sadık kaldığını görürüz.

Efsaneyi Plutarkhos'un aktardığı şekilde bilmek eski Mısır metinlerini anlamak için bir anahtar olacaktır.

Osiris Mısır'ın uygarlaştırılmasını tamamladıktan sonra, bütün dünyanın uygarlaştırılması işine girişir. Tahtı, kardeşi ve aynı zamanda karısı olan İsis'e bırakır ve yanında veziri Thoth, Anubis ve Ofois ile birlikte sefere çıkar. Osiris bu yolculukta, çok uzun bir süre dünyanın uygarlaşması için çalışır. Geri döndüğünde ülkesini, İsis'in başarılı yönetimi sayesinde, çok iyi bir durumda bulur. Ancak bu dönem uzun sürmez. Tahta geçmeyi arzulayan, fakat Osiris'in yokluğunda dahi hüküm süremeyen Seth[10], Osiris'i yok etmek için bir plan hazırlar. Bu plana göre Seth, Osiris'in ölçülerine göre bir sandık hazırlatır ve sandığı en değerli taşlarla süsletir. Seth, bundan sonra kendisine yardım eden yetmiş iki kişiyle birlikte planını uygulamaya koyar.

Büyük bir yemek verir ve Osiris'i de çağırır. Osiris hiç bir şeyden şüphelenmez, yemeğe gider. Seth yemeğin sonunda, sandığı çıkarır ve kimin ölçülerine uyarsa, sahibinin o olduğunu söyler. Herkes denemek için sırayla sandığın içine yatar ancak kimsenin boyu uymaz. Sonunda sıra Osiris'e gelir. Sandık onun için yapıldığından, ölçüsü tam gelir. Osiris yatar yatmaz Seth sandığı çivileyip eritilmiş kurşunla lehimler ve Nil nehrine atar. Böylece Seth planını uygulamış olur ve Osiris'i bertaraf ettiğini düşünür.

---

[10] Bkz. Seth ile ilgili bölüm

[11] Mısır takvimi sabitlenince bu ay Kasım ayına denk gelmiştir. Bu olayın yıldönümünün ilk olarak ne zaman anıldığı bilinemiyor.

Bu olay "Osiris'in krallığının yirmi sekizinci yılında, Athyr[11] ayının on yedisinde" olmuştur.

İsis bunu duyunca, üzüntüsünden saçlarını kesip elbiselerini parçalar ve yas tutmaya başlar. Ancak yasını fazla sürdürmez ve Osiris'in kapatıldığı sandığı aramaya çıkar. Osiris'in kapatıldığı sandık, Fenike'ye, Byblos kentine kadar sürüklenmiş ve burada karaya vurmuştur. Karaya çıktığı yerde hızla büyüyen bir ağaç da sandığı gövdesinin içine almıştır. Byblos Kralı Malkandros bu ağacı gördüğünde hayran kalır ve ağacı kestirerek sarayına sütun olarak diktirmeye karar verir. Ağaç kesildiğinde bir anda ortaya çıkan muhteşem koku bütün halklar arasında yayılır. Bu olay Isis'in kulağına da gider. Durumu anlar ve Malkandros'un sarayına gitmeye karar verir. Burada kendini kabul ettirir ve Astarte'nin çocuğunun dadısı olur. Bir gün çocuğu ölümsüz yapmak ister ve bu amaçla onu ölümsüzlük ateşine batırır. Bunu gören kraliçe çığlıklar atarak İsis'i engeller. İsis artık kendini tanıtmak zorunda kalmıştır. Durum anlaşılınca, Kral Malkandros'dan izin alınır ve ağacın gövdesini açılır. Gövdenin içinde sandığı bulan İsis, tekrar vatanına doğru yola çıkar.

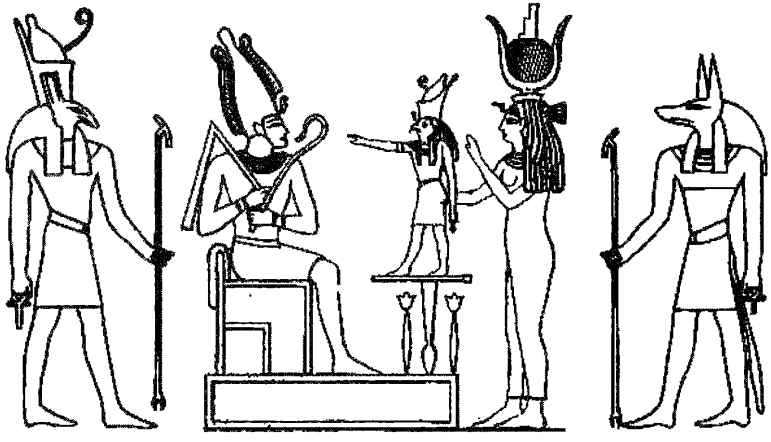

Seth, Osiris, Horus, İsis, Anubis

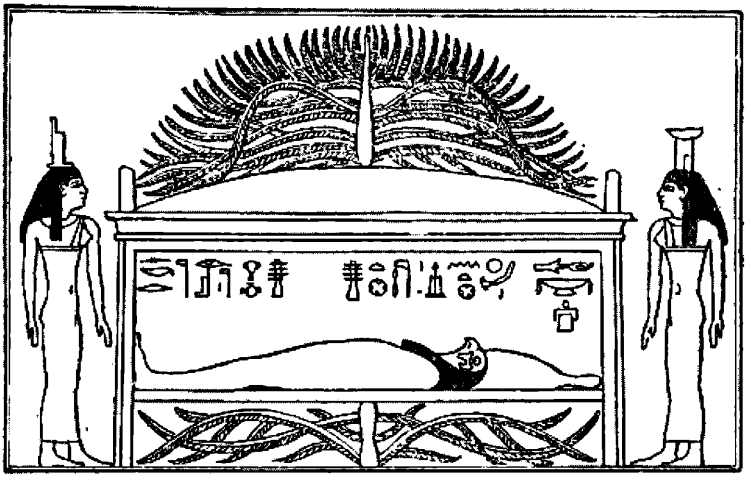

İsis, sandığı vatanına geri getirdikten sonra, Buto şehrine, oğlu Horus'un ziyaretine gider ve sandığı güvenli zannettiği bir yere saklar. Ancak durum İsis'in düşündüğü gibi olmaz. Gece dolunayda avlanan Seth[12] sandığı bulur ve Osiris'in bedenini tanır. Onu yeniden karşısında gören Seth öfkelenir ve Tanrı'nın bedenini on dört parçaya ayırarak, bu parçaları Mısır toprakları üzerine dağıtır.

Bunu duyan İsis papirüs ağacından yapılan bir tekneye biner[13] ve bütün Mısır'ı dolaşarak Osiris'in bedeninin parçalarını toplar. Parçaları bulduğu her yere de bir tapınak diker. Bu yüzden Mısır'ın birçok yerinde, içinde Osiris'in cesedinin bulunduğu söylenen tapınaklar vardır.

İsis'in parçalarını topladığı Osiris sonunda canlanır ancak erkeklik organı kayıp kalmıştır. Osiris'in öcünü almak ise oğlu Horus'a düşer. Efsanenin sonunda Osiris'in oğlu Horus Seth'i yener. Tekrar canlanan Osiris artık bu dünyada yaşamak istemez ve hükmetmek için Ölüler Ülkesi'ne gitmeyi tercih eder.

---

[12] Plutarkhos Typhon der.
[13] Söylenceye göre bu tekneye timsahlar saldırmamaktadırlar.

Bu efsane her ne kadar daha geç dönemde Plutarkhos tarafından anlatılmış olsa da, eski efsanelerle uyum içindedir.

Osiris ile Seth'in mücadelesi birçok metinde geçer. Örneğin Piramit Metinleri Osiris'in Seth tarafından öldürüldüğünü anlatmaktadır. Ele geçen bulgularda Seth'in daha eski bir Tanrı olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 2500 dolaylarında daha Osiris tasviri yokken, garip hayvansal figürlü Seth tasvirlerine rastlanmıştır.

Zaten Mısır'da var olan eski inançların Osiris'i her bahar yenilenen Tanrı olarak görmesi de bu kültün çok eskiliğini ve yaygınlığını gösterir. Osiris için yazılan bir ilahide bu efsanedeki motifler de geçmektedir:

"*Sen dirisin, sen kabul edilmişsin, sen gençliğini yenilersin ve sen hakiki ve tamsın; baban Ra uzuvlarını sağlamlaştırır ve yoldaş tanrılar seni alkışlarlar. Tanrıça İsis seninledir ve seni asla terk etmez; düşmanların seni yere seremedi.*"

Osiris'in ölüm ve öte âlem ile olan alakası nedeniyle, özellikle Eski Krallık döneminin sonralarında ölümden sonra Osiris ile "birleşme" inançları yaygınlaşmıştır. Yeni Krallık döneminde ölü gömme törenlerinde Osiris büyük önem kazanmış hatta tabuta Osiris'in takma sakalı konulmuştur.

Budge'a (2001) göre Heliopolis'te en eski zamanlardan beri Osiris ölüm kütleriyle alakalı inançlar oluşmuştur:

"*En erken zamanlarda Osiris'in ilâhiliği o kadar yaygın ve diriliş tanrısı olarak Mısırlıların kalbindeki yeri o kadar sağlamdı ki, Heliopolitan teoloji sisteminde bile Osiris ve maiyeti ya da tanrılar topluluğunun belirgin bir yeri vardır: O, hem insan hem de tanrı olan bir insan fikrini simgeliyordu ve tüm çağlarda Mısırlılar için, bir insan olarak acı çektiği ve ölümü tattığına bağlı olarak, kendi hastalıklarında ve ölümlerinde onlarla sempatize olabilecek bir varlığı temsil etmişti. Onun beşeri kimliği*

ayrıca kısmen ilahi olmakla birlikte kendileriyle de ortak yönü olan bir varlıkla etkileşime duydukları arzu ve özlemin yanıtlanmasına yarıyordu. Esas olarak Osiris'i, ölüme maruz kendileri gibi dünyada yaşayan, yiyen, içen, zalim, ölüme maruz kalan ve belirli tanrıların yardımıyla ölüme karşı zafer kazanan ve ölümsüz hayatı elde eden bir insan olarak görüyorlardı. Fakat Osiris'in yaptığını onlar da yapabilirdi ve Tanrılar Osiris için yapıklarını herhalde onlar için de yapar ve onun öldükten sonra tekrar dirilmesini sağladıkları gibi kendilerininkini de sağlayabilir ve onu alt dünyanın hakimi yaptıklarına göre onların da Osiris'in krallığına girmelerini ve orada tıpkı bu Tanrı gibi uzun yaşamalarını ayarlayabilirlerdi."

Osiris

Burada üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta da Osiris kültünün Mısır'da çok uzun süre hatta Hristiyanlık sonrasında da devam etmesidir. Bu dönemde Osiris adı kullanılmasa da eski âdetler devam etmiştir.

Bugde'ın 1899 yılında yazdığı kitap (Budge, 2001) Osiris kültünün ana hatlarını vermekle birlikte, bir düzeltme yapmayı gerektirir. Pagan düşüncesine göre aslında gerçekleştirilmek istenen Tanrı'nın "bir zamanlar" yaptığı eylemin insan tarafından

tekrarlanmasıdır; yani Osiris'in "bir zamanlar" yaşadığı ölümsüzlük deneyiminin ölen kişi tarafından tekrarlanmasıdır. Bu bağlamda ölüm ve dirilme motiflerini barındıran bazı ritüellerin Osiris ile alakalı olması kaçınılmazdır. Aynı şekilde Osiris'in sembolik mezarlarının da ritüelik amaçlara hizmet ettiği düşünülebilir. Hawass'ın (2001) sözünü ettiği ve Kefren Piramidi ile Sfenks arasında bulduğu Osiris mezarı da kuşkusuz bu tür bir mezardır.

Osiris hakkında yazılan ilahiler de Osiris kültü hakkında bilgi verir:

"*Kalbin sevinsin, ey tanrıların rabbi, kalbin en büyük sevinçle dolsun; Mısır ve Kızıl Topraklar barışıktır ve senin mutlak iktidarın altında alçak gönüllülükle hizmet etmektedirler. Topraklarında ve şehirlerinde mabetler kurulmuştur ve eyaletler kendi isimleriyle mülklerinin sahibidirler ve bizler sana yükümlü olduğumuz ilahi armağanlarımızı getirecek ve senin adına ebediyen kurbanlarımızı sunacağız. Senin adınla oylamalar yapılmış ve KA'nın şerefine içkiler toprağa dökülmüş ve seni takip eden ruhlar sana ölüm yemekleri getirmiştir ve sular serpilmiştir... bu ülkenin ölenlerinin ruhlarının her iki yanına... [...] Tanrılar senin önüne secdeyle gelir ve senden ürkerler; seni Ra'nın haşmeti ile görünce geri çekilir ve ayrılırlar ve Zatı âlîlerinin zaferi yüreklerindedir. Hayat seninledir, et ve içecekten oluşan adaklar seni izler ve sana ödenmesi gereken, yüzünün önünde sunulur.*"

Hanafer Papirüsü'nde de buna benzer bir ilahi vardır:

"*Tanrılar sana gelirler, senin önünde yere eğilirler ve senden korkalar. Onlar seni Ra'nın dehşetiyle dolu gördükleri zaman geri çekilirler ve oradan ayrılırlar ve de siz majestelerinin zaferi onların kalplerine uğrar.*"

İSİS

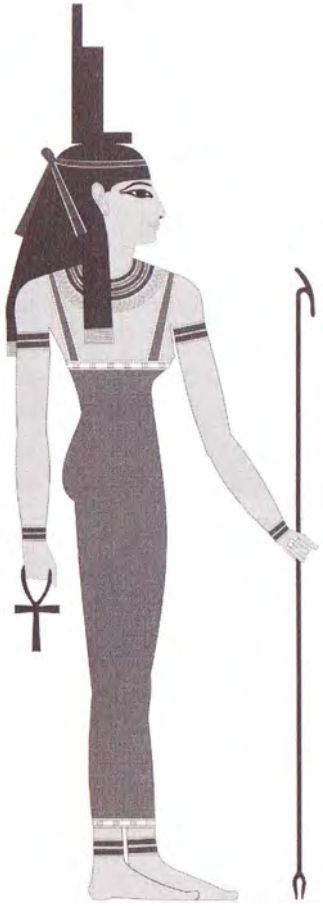

İsis

İsis aslında Mısırlılar tarafından "Aset" ya da "Eset" diye bilinen Tanrıçanın Yunanlaşmış halidir. Yunanlılar İsis'i kendi Tanrıçalarından Demeter, Hera ya da Selena ile birleştirmeyi düşünmüştür. İsis, Roma'da da önemli bir Tanrıça olmuştur.

İsis kuşkusuz Mısır Tanrıçaları içinde önemli bir yer tutar ve birçok farklı Tanrıçanın özelliklerini de zamanla kendinde toplar. İsis tapımının ilk önce Kuzey Mısır'da başladığı düşünülür. Ancak Osiris'in karısı olmasıyla birlikte Osiris-İsis-Horus üçlüsü Mısır'da oldukça popüler olmuş ve İsis'in önemi daha da artarak tapımı Mısır'a yayılmıştır.[14]

İsis aynı zamanda, Osiris'le birlikte Mısır'ı eğitmiş, uygarlaştırmış ve onlara tahıl öğütmeyi, keten eğirmeyi ve giysi yapmayı öğretmiştir. Ayrıca şifacılık yönüyle de önemlidir ve bu yeteneği insanlara da vermektedir. İsis aynı zamanda Osiris'in Mısır'ı uygarlaştırma yolculuğunda, güçlü bir yönetici olduğunu da göstermiştir.

İsis'in Osiris'e olan sevgisi Mısır ilahilerine de yansımıştır. İsis, Osiris'e şöyle yakarır:

---

[14] Bu üçleme Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Tanrı- Meryem-İsa olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Düşmanın[15] yok oldu. Ey güzel genç adam, evine gel.

Bak bana! Ben seni seven kız kardeşin, kaçma benden.

Ey güzel oğlan, hemen evine gel, hemen.

Seni göremiyorum ve kalbim senin için ağlar; gözlerim civarda seni arar.

Seni arıyorum ki böylece seni görebilirim.

İşte! Seni görmeyi bekliyorum, seni görmeyi bekliyorum bak, Prens, seni görmeyi bekliyorum.

Seni görmek güzel, seni görmek güzel…

[…]

Uzağıma gitme

Tanrıların ve de insanların yüzleri sana dönük, hepsi birlikte senin için ağlıyorlar.

Seni görür görmez, senin için, gökleri delen bir sesle bağıra bağıra ağladım ve sen benim sesimi duymadın.

Yeryüzünde seni seven kız kardeşinim; başka hiç kimse seni kız kardeşinden, kız kardeşinden daha fazla sevmedi."

İsis'in önemli bir özelliği de büyücülüğüdür. Güçleri Ra kadar olmasa da buna hep özenmiştir.

Bir efsaneye göre İsis Ra'nın gücüne sahip olmak ister ve bir düzen kurar. Ra'nın, sırrını ve özellikle de gizli ismini hiç bir zaman vermediğini bilen İsis, Ra'nın yaşlılığında uyurken ağzından tükürük aktığını bildiği için, bunları bir kapta toplar ve Ra'nın üzerinde gezindiği topraklarla karıştırır. Bu karışımı önce bir yılan şekline getirir ve sonra da onu sihir kullanarak bir ok yapar. Daha sonra bu oku Ra'nın ertesi gün geçeceği yola saklar.

Ertesi gün Ra yoldan geçerken bu oka rastlar ve ok da yılana dönüşerek Ra'yı bacağından sokar. Zehrin bütün vücuduna yayıldığını hisseden Ra hiç bir çare bulamaz ve "kendisi kadar güçlü" bu gücün karşısında ne yapacağını şaşırır.

[15] Seth

Hiç bir Tanrının Ra'ya çare bulamaz. İsis gelir ve gizli olan adını söylemesi karşılığında onu iyileştirebileceğini söyler. Ra önce razı olmaz sonra da sıfatlarını söyleyerek İsis'i kandırmaya çalışır. Ancak İsis bunlara kanmaz ve ısrarcı tavrını sürdürür. Sonunda Ra, diğer Tanrıların bakışlarından uzak bu adı kalbinden İsis'in kalbine gönderir. İsis de onu iyileştirir. Böylece İsis Tanrıçaların ve Tanrıların en kuvvetlisi olur.

Eski bir tablette İsis'in büyücülüğüyle ilgili ilginç bir öykü vardır. Metternich Dikilitaşındaki bu öykü İsis'in Horus'u Seth'e karşı koruduğu zamanlara gider.

Önce krallık miti ile başlayan öykü yerini daha büyüsel bir öyküye bırakır. Öykü bir gece İsis'in evi yedi akrep eşliğinde terk etmesiyle başlar. Üç akrep önden giderek yolu kontrol ederken ikisi arkayı kontrol eder ve kalanlar da tahtı korur. Nil Deltası'na geldiklerinde zengin ve soylu bir kadının evine yaklaşırlar, ancak bu kadın gelenleri istemez ve kapıyı kapatır. Akrepler bu davranıştan hiç hoşlanmazlar. Cezalandırmaya karar verir, zehirlerini içlerinden birine boşaltırlar.

Bu arada bir köylü kızı İsis'i kaldığı yere davet eder. Bu olurken zehri kendinde toplayan akrep zengin kadının evine giderek onun oğlunu sokar. Kibirli bu kadına hiç kimse yardım etmezken İsis dayanamaz ve yardım eder. Akreplerin adlarını sayarak hükmeden İsis, büyülü sözlerle zehri etkisiz hale getirir. Arpa ekmeği, sarımsak ve tuz ile yapılan bir ilacın da kullanımıyla çocuk kurtulur. Yaptığından pişman olan kadın servetinin bir bölümünü köylü kızına verir.

Hart'ın (2010) belirttiği gibi bu büyüsel bir öyküdür ancak bunu paganizm bağlamında incelemekte fayda var. Daha önce de belirttiğimiz gibi (Altunay, 2014) büyüsel ritüelin tekrarlanması için buna bir mit eşlik etmelidir. Bu öykü aslında içinde büyülü sözler içeren bir ritüelin metinleştirilmiş ve tekrarlanması için öyküleştirilmiş halidir; tarihin bu dönelerinde bu öykünün akrep sokmasına karşı yapılan bir ritüelin parçası olduğu

da büyük bir olasılıktır.

İsis birçok sembolle ilişkilendirilir. Taht, Ay, Güneş gibi sembolleri taşıdığı olmuştur. Ancak en yaygın olarak Sirius ile gösterilir. Sothis olarak da bilinen bu yıldızın adından İsis'e İsothis olarak da tapınıldığı olmuştur. Ayrıca İsis'i çocuk Horus'la gösteren resimler de vardır.

İsis daha sonraları Batı ezoterizminde Tanrıça figürü olarak önemli bir yer almış, hatta Tarot destelerinde de tapınağın kapısında duran Tanrıça olmuştur. Tabii bu motifin kökenleri daha da geçmişte aranabilir. Plutarkhos'un İsis tapınaklarına bakışı da bunu yansıtır:

"*Tanrıça İsis [kutsal] söylemi derleyip toparlamayı, bütünlüğü içinde düzenli tutmayı ve onu, tanrısallığın kültüne kendilerini adamış olan acemilere aktarmayı bilir. Hiç kuşkusuz, onları sürekli ılıman bir rejim izlemeye, bol yemekten, Afroditsel zevklerden kaçınmaya katlandırarak yapar bunu, onlar da ölçüsüzlüğün ve nefse düşkünlüğün hızını kesmeyi bilir. Onlar böylece hafif bir yaşantıdan uzak durur hale gelince, Tanrıça onları kutsal amelle sebatlı bir tapınmayı sürdürmeye alıştırır. Bu uygulamanın amacı, ilk önce en yüce Varlık konusunda sadece aklın kabul edebileceği bilgiyi edinmektir. O Varlık ki Tanrıça İsis O'nu kendisinin yanında aramamızı özendirmektedir, çünkü O, onunla yaşamaktadır ve onunladır. Zaten, Tanrıça'nın tapınağının aldığı ad da onun bilgiyi ve varlığın kimliğine ilişkin bilimi içerdiğini açıkça göstermektedir. Bu tapınak, gerçekte, 'Iseion' demektir. İsis'e adanan ana sunağın bulunduğu bölmeye girersek Varlık bilimini elde edebileceğimiz ev olarak adlandırılır.*"

Bu söylem aynı zamanda masonluğa kadar gelen bir geleneğin de habercisidir. Bu bağlamda İsis'i ilk zamanlardan beri Tanrıça bilgeliğinin bir sembolü olarak da görmek olasıdır.

HORUS

Mısır inançlarında ilk dönemlerde Horus isimli iki Tanrı vardır. Bunlardan birincisi Seth'in kardeşi olan Güneş-Tanrı Horus, ikincisi de Osiris ve İsis'in çocukları olan Horus'tur. Ancak bunlar zamanla birbirlerine karışmıştır.

Horus sözcüğü Mısır Tanrısı Hor adından gelir, Yunanca söylenişi olan Hores Latince halidir. Şahin en eski dönemlerden beri Horus'un kutsalıdır ve hiyeroglif yazıda da "Tanrı" anlamında kullanılan işarettir.

Güneş-Tanrı Horus genelde Şahin olarak ya da şahin başlı bir adam olarak gösterilir. Sağ gözü Güneş'i, sol gözü Ay'ı sembolize eder. "Horus'un gözü" Ay'ı simgeleyen sol gözüdür.

Osiris'in oğlu Horus'un farklı şekillerde resmedildiği olur. Bazı yerlerde zayıf ve küçük bir çocuk olarak gösterildiği; hatta annesinin kucağında gösterildiği olmuştur. (İsa ikonografyası ile benzerliğe dikkat)

Horus zayıf ve güçsüz bir çocuk olduğu için zamanında birçok tehlikeden annesi İsis'in büyü güçleri yardımıyla kurtulmuştur. Horus daha sonra büyümüş, Thoth'un ve İsis'in yardımıyla babasının öcünü almış, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın kralı olmuştur. Horus firavunların atası olarak kabul edilir.

Efsaneye göre, Horus, Ra'nın başında bulunduğu tanrılar topluluğundan krallığı ister. Thoth, Horus'un Osiris'in oğlu olması nedeniyle buna hakkı olduğunu söyler ancak Ra karar vermediği için Seth, Horus'a çarpışmayı önerir. Aralarında sonuçsuz bir çarpışma başlar, bütün Tanrıların da karıştığı uzun tartışmalar bir sonuç vermez. Sonunda İsis Seth'e oyun oynar. Bir dizi sıradışı müsabakanın çoğunu Horus kazanır. Ancak Ra buna rağmen Horus'un krallığını kabul etmez. Sonunda Horus Osiris'in de müdahalesiyle tahta geçer. Seth de Ra'nın yanına gider. Bundan sonra Ra'ya eşlik edecek ve sesini gök gürültüsüyle duyuracaktır.

Yukarı Mısır'da Edfu tapınağında bulunan yazılardan, Seth ve Horus arasındaki bu mücadelenin Zafer Festivali sırasında drama şeklinde canlandırıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, Seth bir su aygırı şeklindedir ve Horus tarafından zıpkınlanmaktadır. Bu motif bölgede birçok buluntuda da gözükür.

Oyun sırasında model su aygırı Horus tarafından ritüele uygun olarak zıpkınlanıp parçalanır ve Horus tacını giyer. En sonda da su aygırı şeklinde bir kek kesilerek yenir.

Bu efsaneye benzer motifler daha birçok yerde karşımıza çıkar. Buna bağlı ritüellerin Mısır'ın birçok yerinde uzun zaman yapıldığına kuşku yoktur.

ANUBİS

Mısırlıların Anpu ya da Anup olarak bildikleri Tanrı, Yunanlılar tarafından Anubis diye adlandırılmıştır.

Anubis, Mısır'ın ilk dönemlerinde ölüler kültünün en önemli Tanrısı olmuştur. Ancak Osiris'in önemi kazanmasıyla Osiris ondan daha üstün olmuş ve Anubis onun yanında yer almıştır. Bazı yorumlarda Osiris ve Nefitis'in oğulları olarak geçer. Efsanede de Osiris'in vücudunu mumyalayan Anubis olarak geçmiştir.

Mısır sanatında Anubis çakal olarak ya da çakal başlı bir adam olarak geçer. Aslında çakalların ölülere nasıl musallat oldukları düşünüldüğünde bu çok da anlamsız gelmez.

Anubis ölümle ilgili Tanrı olarak yeni ölen kimselerle ilgilidir. Ölü, öteki tarafa geçtiğinde ilk olarak yargılamadan geçer. Anubis bunu, ölünün yüreği ile Maat'ın sembolü olan bir kuş tüyünü teraziye koyarak yapar. Thoth da yanında kayda geçirir. Aynı anda kırk iki Tanrıdan oluşan meclis, ölünün yaşamı boyunca kırk iki günahı işleyip işlemediklerini söyler.

SETH

Osiris ve İsis'in kızıl saçlı, kötü niyetli kardeşi Seth çoğunlukla Osiris'i kıskanan ve ona düşman bir karakter olarak karşımıza çıkar.

Seth iyi olan her şeye karşı, yıkıcılığı, kötülüğü, karanlığı ve çölü sembolize eder. Aslına bakılırsa Seth ilk başlarda bu kadar kötü bir Tanrı değildir. Hatta Yukarı Mısır'ın, şahin başlı Tanrı tarafından yenilen Tanrılarını da sembolize etmektedir.

Hiksos istilaları döneminde, Hiksosların Seth'i kendi Tanrıları Suketh'le özdeşleştirmeleri ve zaman içindeki değişimler "Seth takipçileri" ve "Osiris takipçileri" farkını yaratır ve Seth sonunda kötü bir Tanrı özelliği kazanır. Aslında bu ayrılığın kökenleri daha eskidir. Efsaneye göre Geb dünyayı ikiye böler ve Kuzey Mısır'ı, yani Aşağı Mısır'ı Horus'a, Güney Mısır'ı yani Yukarı Mısır'ı Seth'e verir. İlk karşıtlık da burada başlar.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Seth Osiris'ten daha eski bir Tanrı olup kültü çok daha farklıdır. Bu durumu Hart (2010) şöyle anlatır:

"Efsaneye göre Seth, Nut'un rahminden kaçarak, daha sonra onuruna en büyük tapınağın inşa edileceği Yukarı Mısır'daki Nakada'da dünyaya gelmiştir. Bundan sonra şiddet ve

kaos Seth'le özdeşleştirilmiştir; ama kraliyet mitindeki 'kötü ün'e rağmen, Seth'e verilen desteğin güçlü olduğu dönemde elverişli durumların yaşandığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir, Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nde bulunan arkeolojik bir bulgu, Seth'in Osiris'ten daha kadim bir Tanrı olduğunu göstermektedir; hanedanlar öncesi dönemin sonlarında Yukarı Mısır'ın hükümdarı olan Akrep Kral'ın topuz başında Seth'in bir tasviri bulunmaktadır. (Bugün 5. Hanedanlık–MÖ 2465 dolayları. Öncesinde Osiris'e ait arkeolojik bulgu mevcut değildir) Seth'i temsil eden hayvanın içe doğru hafifçe kıvrılmış bir burnu, başında iki tane çıkıntısı, dik ve çatallı bir kuyruğu bulunmaktadır."

Horus ve Seth asasındaki dövüş

Seth birçok çöl hayvanıyla sembolize edildiği gibi, su aygırı, akrep gibi hayvanlarla da sembolize edilir. Ancak, en sık gösterim şekli, Yunanlılar tarafından typhon olarak da adlandırılan, garip görünüşlü hayvandır.

THOTH

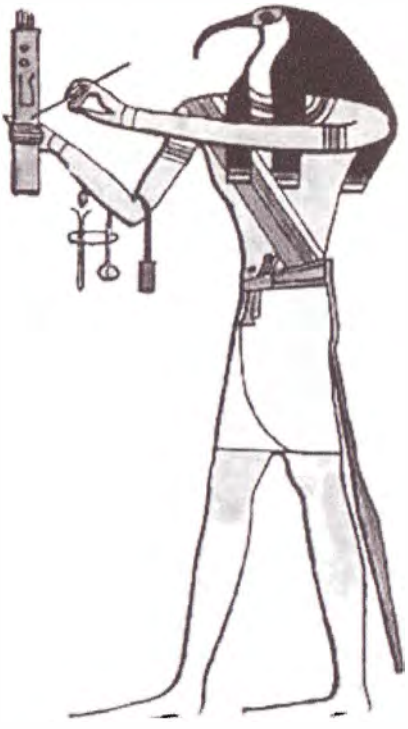

Mısır'ın en önemli Tanrılarından biri de Thoth'tur. Asıl adı Cehuti ya da Zehuti olan ve Yunanlılar tarafından Thoth diye telaffuz edilen, bilgeliğin ve bilginin Tanrısı Thoth, Yunanlılar tarafından Hermes ile özdeşleştirilir; hatta daha geç dönemlerde ortaya çıkan Hermes Trimegistus da adını bu özdeşleştirmeden almıştır. Büyü yeteneklerinden dolayı Mısır'da "iki kere büyük" sonra da "üç kere büyük" unvanı takılmıştır, bu da Hermes Trimegistus'un bu unvanını belirtir.

Hornung (2009) şöyle açıklar:

"Geç dönemde her şeyden önce, Mısırlı Thoth'un, evrensel Hermes Trimegistus'a, 'üç kere çok büyük'e dönüşümü gerçekleşir. Lozan'da bulunan bir dikilitaş, bu yöndeki ilk adımı sergiler. Tarih olarak Kral Apries'in 20. Yılını, yani İÖ 570'i taşıyan bu dikilitaşta Thoth, "İki Kere Büyük" (Mısırca aa aa) Thoth'a toprak hediye etmesini belgeler. [...] Thoth'un bu unvanı, demotik yazıyla, I. Darius döneminden itibaren ortaya çıkar ve İÖ 3. yüzyıldan itibaren wer belirteciyle 'fevkalade' yüceltilir ve bu noktadan, İÖ 2. yüzyılın sonlarında "üç kere büyük" gelişir."

Thoth, bilginin Tanrısı olduğu kadar yazıyı da öğreten, tanrısal kayıtları da tutan Tanrı olarak geçer ve bu bağlamda yazıcıların da Tanrısıdır. Thot'un yazıyı öğretmesi aynı zamanda hiyeroglifleri bulan Tanrı ve "Tanrısal Söz'ün Efendisi" olması anlamına da gelir. Thoth aynı zamanda, bilim, edebiyat ve buluşların da Tanrısıdır. Bu bağlamda aritmetik, matematik, astronomi, tıp, büyü, müzik ve resim sanatında da önemli bir yer tutar.

Thoth Ay ile ilişkilendirilir ve genelde üzerinde bir hilal olan ibis başlı bir adam ya da ibis ile sembolize edilir.

Bazı Hermopolis versiyonlarında Thoth Evren yumurtasını yumurtlayan ve Ogdoad'ların kökeninde olan İbis olarak da geçer. Başka versiyonlarda ise Thoth Ra'nın oğludur ve yerin altındayken gökyüzündedir (ay ile ilgili özelliğinden olsa gerek). Bir başka versiyon da Thoth'un İsis ve Osiris'in kardeşi olduğunu, hatta Osiris'in veziri ve yazıcısı olduğunu söyler. Thoth bu bağlamda Osiris misterlerinde de yerini almıştır.

Thoth Osiris'le ilgili olduğu kadar Seth'le de ilgilidir. Hornung'un (2009) aktardığına göre, "*Horus ile Seth arasında cereyan eden kavgaya ilişkin anlatıya göre, Thoth, Horus'un tohumundan oluşmuş ancak Seth'den doğmuştur. Böylece sürekli kavgalı bu iki erkek kardeşin çelişkili özleri onun kişiliğinde birleşmiştir ve Thoth hiç durmadan onların arasını bulmaktadır.*"

Thoth'un Tanrısal işleri çok önemlidir. Thoth, Ay'ı ve zamanı da ölçmekte, yıllara, aylara bölmekte ve bunlara göre kayıtlar yapmaktadır. Mısır kültüründe çok önemli olan yazıcılar da ilhamlarını Thoth'tan almaktadır. Hornung'a göre (2009), Akhenaton'un sarayında bulunmuş bir heykelde, Thoth'un dizleri dibinde bağdaş kurmuş yazıcı heykeli bu ilhamı göstermektedir.

Thoth aynı zamanda Osiris'in ölüler hakkındaki muhakemesini kaydetmekte, firavunların kayıtlarını tutmakta ve yeni

firavunun tahta çıkışında da yanında olmaktadır. Firavun da bu bağlarında Thoth olmaktadır.

Thoth'un karısı, yine Thoth ile birçok özelliği aynı olan Seshat (Seşat)'tır.

Mısır'ın, astronomi ve astroloji hakkında önemli bilgiler veren bir yazması da "Thoth Kitabı" olarak geçer.

NEPHYRYS / NEPHTYS

Geb ve Nut'un kızları olan Nephtys, aynı zamanda Seth'in karısı ve kızkardeşidir. İsis'e Osiris'in parçalarını toplamada yardım etmiştir. Yunanlılarca Nephtys olarak bilinen adının aslının Mısır dilinde Nebethoot ya da Nebthet olduğu bilinmektedir.

Bir başka efsanede Osiris'i içirip sarhoş ederek onunla birleşmiş ve Anubis'i doğurmuştur.

Nephtys de İsis gibi Osiris'e eş olmak istemekte ona ağıt okumaktadır. Bir metinde Nephtys, Osiris'e şöyle yakarır:

"Ey güzel Prens, evine gel. Bırak kalbim sevinsin ve memnun olsun, çünkü düşmanların durduruldu.

İki kız kardeşin yanına yaklaşır; onlar cenaze arabanın başını beklerler, sen arabada cansız yüzükoyun yatarken onlar gözyaşlarıyla [dolu] sözcüklerle sana seslenirler.

Genç kadınlara bir bak; bizimle konuşuyorlar, Ey Yüce Efendimiz.

Yüreklerimizdeki ıstıraba son ver; Tanrılar arasındaki liderler ve erkekler sana bakarlar.

Yüzünü dön bize, Ey Yüce Efendimiz. Yüzünün olduğu tarafta yaşam yüzlerimize gelir; yüzünü bizden çevirme. Kalplerimizin neşesi senin olduğun yerde.

Ey Güzel Hükümdar, kalplerimiz seni görecektir.

Ben seni seven kız kardeşin Nephtys.

Kötü ruh Seba düştü, o artık yok.

Seninleyim ve sonsuza dek uzuvlarının koruyucusu olacağım."

MAAT VE HEKA

Gerçek, adalet ve denge gibi kavramları temsil eden Maat adlı Tanrıça aslında bütün dünyasal ve evrensel düzeni de temsil eder; bu düzenin içine bütün Evren girdiği gibi, Nil'in akması, ekinlerin yeşermesi ve hatta aile düzeni de girer. Maat bu düzeni sürdüren Tanrıça olarak da özel bir tapıma sahiptir; öyle ki bu tapım yapılmazsa bütün düzen bozulabilir.

Schwarz (2001) Maat'ın önemini şöyle anlatır:

"Maat, yaratıcı tarafından daha önce kurulmuş olan dengenin tehlikeye düşmemesini gözetir. O, her şeyden önce evrensel düzenin garantisi ve kozmik fenomenlerin yatıştırıcı düzenini sağlayandır. İster politik düzene ilişkin, ister sosyal ve etik ilişkilere ilişkin olsun yürürlükte olan bütün kurallar onun sorumluluğundadır. Ra'nın yeryüzündeki halefi olan kralın yanında Maat, hükümdarın erişmek ve korumak için çabalayacağı şeylerin ideal durumunu sembolize eder. En yüksek makamlar, öncelikle vezir, idari şef, sembolik olarak Maat'ın rahipleriydiler. Kişisel düzlemde Maat her birine benimsemesi uygun bir ideal sunar. [...] O anlam veren yöndür; tüm dünyanın üzerinde yaşadığı tözdür; kraliyet tahtının kaidesidir; yaratılışın ortaya çıktığı ufuktur; aynı zamanda canlıların ve ölülerin besinidir; en üstün sunudur; bir diğer deyişle var olan her şeyin

sentezidir. Bu, varoluşun idealleştirilmesidir. Tanrı ile insanlar arasında canlı ve sürekli diyalog onun aracılığı ile kurulur. Yeryüzünde vezirin onun hükmetmesini sağlaması gibi rahiple de gökteki Maat'a yükselirler. Ölümlerinden sonra insanlar en yüce mahkeme karşısında iken onu eylemlerinin karşılığını verir halde bulurlar.[...]İnsan Maat'ın bilincine varır ve kalbi onun itkisiyle atarsa onun dengesinde yer alarak kendini lekesiz bir şekilde dünyanın düzenine yeniden sokar."

Bu bağlamda Maat'ı daha çok soyut hatta sembolik bir Tanrıça olarak görebiliriz. Paganizm içinde varoluşa ait düzenin Tanrıça sembolü ile gösterilmesi oldukça sık rastlanan bir durum olduğundan, Maat'ı bu şekilde de düşünmemiz gerekir.

Breewer ve Teeter (2011) Maat kültünü şöyle anlatır:

"*Kralın en temel görevlerinden birisi, tanrılara yalvararak, özellikle de tapınaklarda her gün adına yapılan dini ayinlerin devamını sağlayarak, Maat'ı devam ettirmekti. Bununla birlikte tebaasında mensup herkes, doğru davranışlar göstererek kralın sorumluluğunu paylaşmak zorundaydı.*"

Kralın bu soyut ritüeli aynı zamanda devleti idaresinin nasıl kutsallaştırıldığını da gözler önüne sermektedir.

Maat dışında kozmik düzenle alakalı bir tanrısal varlık da Tanrı Heka'dır. Sözcük anlamı olarak "Ka'yı harekete geçiren" demek olan Heka aynı zamanda canlıların içinde olan tanrısal yaratıcı gücü de sembolize eder. Yaratıcı güçle olan ilişkisinden dolayı Heka zamanla büyü gücü anlamını da almıştır. Yine özelliklerinden dolayı aynı zamanda şifacılık ve tedaviyle de ilişkilendirilmiş, özellikle şifacılık büyücülükle beraber uygulanmıştır.

PTAH

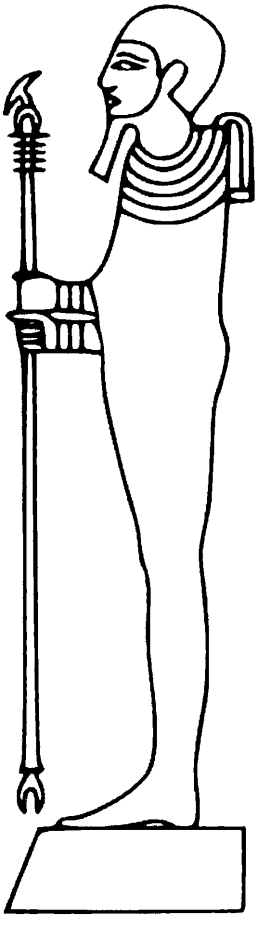

Memphis şehri inançları da Mısır mitolojisinde önemli bir yer tutar.

Memphis bir dönemin en büyük şehirlerinden biridir ve politik başkenttir. Yeni krallık (MÖ 1550-1070) zamanında burada büyük bir Ptah tapınağı vardır. Yunanca Mısır ülkesi anlamına gelen "Αιγυπτος" ve Lâtince "Ægyptus" sözcükleri, bu tapınağın adı olan *Hewet-ka-Ptah*'dan gelmektedir.

Ptah Memphis'de eski zamanlardan beri "Yaratıcı Tanrı" olarak saygı gören bir Tanrı'dır. Eski imparatorluk zamanında Ptah zanaatkâr olarak, başrahibi de zanaatkârların en ulu gözetmeni olarak anılır. Yunalılar Ptah'ı Hefaistos ile de özdeşleştirmiştir.

Yaratıcı Tanrı olan Ptah, kalbi ve diliyle diğer Tanrılara da (Atum dâhil olmak üzere) hayat vermiştir. Ptah'ın ağzıyla hayat vermesi onu diğer Tanrılar arasında da ayrıcalıklı bir yere koyar. Ptah ayrıca Tanrıların yaratılmasını tamamladıktan sonra, onlar için, şehirler, tapınaklar ve sunaklar yapmıştır.

Hart (2010) Ptah'ın bu önemini şöyle vurgular:

"Ptah, kalbi ve dili sayesinde diğer tanrılara (Heliopolis'in tanrısı Atum dahil) hayat vermiştir. Kalpteki düşünce ve dildeki

lisan, tüm uzuvların hareketini belirlemektedir. Ptah'ın varlığı yaşayan 'tüm tanrıların, tüm insanların, tüm sığırların ve sürüngenlerin' kalbinde ve dilindedir. Atum'dan üstün olan Ptah Enneadına 'tohumları ve parmaklarıyla' hayat vermiştir. Ptah'ın Enneadı ağzının içindeki dili ve dudaklarıydı. Bu öyle büyük bir güçtü ki, bir şeyin ismi ağzından çıktığında o şey var oluyordu."

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, Ptah'ın diliyle yani sözüyle hayat vermesi, yaratmasıdır. Bu aynı zamanda kelâm kavramını da çağrıştırır. Bu bağlamda Yunanca logos kavramıyla da alakalıdır. Aynı şekilde Yuhanna'ya göre İncil'in ilk cümlelerinin de bu kavramla olan bağlantısı ve kökenleri de alakalı gözükebilir.

Ptah aynı zamanda ahlak kuralları koyucusu ve doğruluğun, adaletin de efendisidir. Ptah'ın bir başka özelliği de büyük yapıların ilk mimarı olmasıdır. Bu bağlamda daha ilcriki zamanlardaki sembolizmde de bir yer tutmuştur. Bu arada Ptah'ın bazı yerlerde Apis ile bir tutulduğunu da gözardı etmemek gerekir.

Daha çok mumyalanmış bir beden ya da vücuduna göre büyük bir kafayla gösterilen Ptah, Memphis'deki tapınağında Sekhmet ve oğlu Nefertum ile de beraber gösterilmiştir. Nefertum'un yerini bazı yerlerde Imhotep'in de aldığı görülür.

SEKHMET

Sekhmet, Memphis'de Ptah'ın eşi ve sevgilisi olarak görülür. Çoğunlukla aslan başlı olarak ya da başında güneş diskiyle gösterilen Sekhmet aynı zamanda savaşların ve çarpışmaların da Tanrıçasıdır. Sekhmet'in bir başka özelliği de kemik kırıklarını iyileştirmesidir.

İlginç bir anlatı da, Sekhmet'in, Ra'ya karşı olan insanlara aslan şeklinde saldıran Tanrıça Hather'e verilen bir unvan olduğudur. Tanrıça savaşırken o kadar kan dökmüştür ki Ra onu insan kanı diye alkollü bir içecekle (bira-greyfurt suyu vs.) kandırarak durdurabilmiştir. Bu daha sonra da bir âdet ve bayram şekline dönmüş ve o zamanlarda Mısırlılar arasında içki içmek bir alışkanlık olmuştur.

HATHER / HATHOR

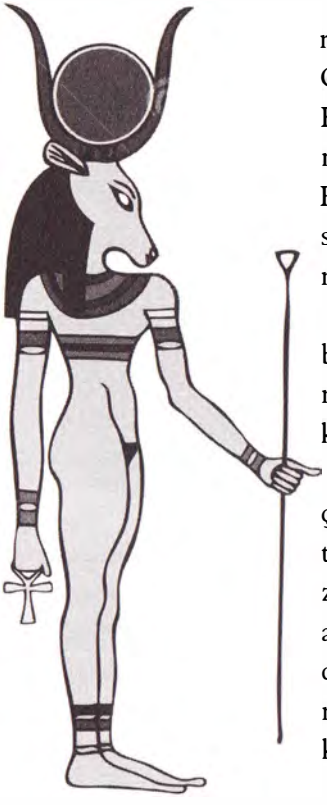

Hather Mısır'ın en eski tanrıçalarından biridir ve gökyüzü Tanrıçasıdır. Çeşitli yorumlara göre ya gök Tanrı Horus'un ya da Ra'nın karısı veya annesi olarak geçer. Bir efsaneye göre de, Horus her akşam onun ağzına girer ve sabah oradan çıkar. Yunanlılar bu Tanrıçayı Afrodit ile özdeşleştirmiştir.

Hather genellikle inek olarak ya da boynuzlu ve inek kulaklı bir kadın olarak gösterilir; zaten inek de Hather'ın kutsal hayvanıdır.

Hather öte yandan Ana Tanrıça'nın ve kadınlığın özelliklerini de taşır. Hem kadınların koruyucusu, gözeticisidir hem de onların bakımıyla alakalıdır. Ayrıca aşk, müzik, şarkı, dans ve şenliklerle alakalıdır. Göğüslerinden çıkan süt Mısır yöneticilerine kuvvet verir.

Hather hem hayat veren hem alan Tanrıça'dır. Bu bağlamda, ekinlerin yetişmesiyle de alakalıdır. Ayrıca Batı'nın Kraliçesi olarak öbür dünyaya giden ölülere yardımcı olur, yeni ölenlerin ihtiyaçlarını karşılar ve aynı zamanda Thebai nekropolünü korur.

Aslında Mısırlılar Hather'e hem Ay, hem Gökyüzü hem de Güneş'le alakalı pek çok özellik atfetmiştir. Hem Doğu hem batı ufukları onunla ilişkilendirilmiştir. Zamana ve yere bağlı değişiklik gösterse de, bir ana Tanrıça figürü olarak İsis ve Nut ile de karıştığı olmuştur.

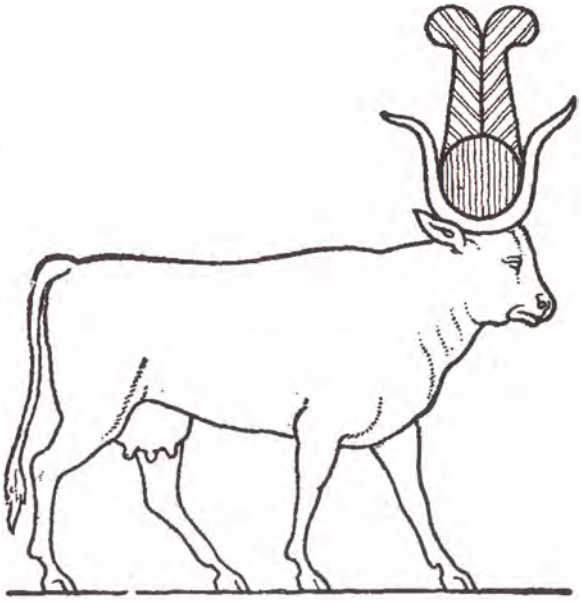

Hather'in en önemli tapınağı Dendera'da bulunmuştur ve burada Tanrıçanın adına bayramlar kutlandığı bilinmektedir. Tanrıça adına kutlanan en önemli bayram, aynı zamanda onun doğum günü olan Yılbaşı günüdür. Bu gün bol bol içki içerek kutlanır. Bu tapınağın zamanın "eğlence merkezi" olduğu da düşünülmüştür.

Takvime bağlı olarak, Tanrıçanın Sirius yıldızıyla da ilişkilendirildiğine rastlanmıştır.

OGDOAD

Yunanlılar Thoth'un Orta Mısır'daki kült merkezini Hermopolis diye adlandırmıştır. Hermopolis ise Mısır dilinde Khemnu diye adlandırılmaktadır ve bu isim de "Ogdoad" diye adlandırılan sekiz Tanrısal varlıktan gelir. Bu sekiz Tanrısal varlık, Evren'in yaratılışını sağlayan güçlerdir. Diğer yaratılış efsaneleriyle karşılaştırıldığında, Orta Mısır'lılar, bu güçlerin bütün Tanrılardan (Heliopolis efsaneleri de dâhil olmak üzere) öncc olduğunu ve asıl yaratılışın bu güçlerden olduğunu, diğerlerinin bunlardan var olduğunu iddia etmiştir.

Bu Tanrısal varlıklar dört çift şeklinde düşünülmüştür. Eril olanlar kurbağa, dişil olanlar da yılan biçiminde sembolize edilir. Bunları şöyle sayabiliriz (Hart,1995):

Eril olanlar	Dişil olanlar	Sembolizma
Nu	Neh	Kadim sular
Heh	Haunet	Suların kabarma gücü
Kek	Kauket	Karanlık
Amun	Amaunet	Gizli dinamizm

Bunlar içinde "gizli olan", aslında hava elementine karşılık gelen Amun çok daha önem kazanmış ve önemli Tanrılar içindc yer almıştır. Amun bu dönemlerde her şeyin içinde yer alan gizli güç olarak da görülmüştür.

AMUN / AMON

Eski Mısır'ın en önemli Tanrılarından biri olan Amun, Ogdoad'ın yanı sıra ilk dönemlerde hayvanlarda verimlilik Tanrısı olarak da çok önemlidir. Zamanla daha farklı özellikler kazanıp tarım ve tarımsal verimlilik Tanrısı olmuştur.

Daha sonra firavunlar onu firavunluk Tanrısı olarak seçerler ve Amun Güneş-Tanrı özelliğini de kazanır.

En yoğun olarak Teb şehrinde uygulanan Amun kültü, zamanla bütün Mısır'a yayılır. Firavun, III. Thothmosis zamanında (MÖ 1504-1450) en önemli Tanrı olarak kabul edilir, hatta firavunlar "Amon'un oğlu" unvanını alırlar.

Amun'un güç kazanmasıyla Amun rahipleri de güç kazanmaya başlar ve bu gücü daha da arttırmak için Amon'a birçok özellik atfederler. Amun zamanla Ra'nın da yerine geçer ve Amun-Ra adını alır. Daha sonraki dönemlerde Amun monarşinin kralı olur. Ayrıca bu dönemlerde, "bütün duaları duyan" Tanrı da olmuştur.

Aslında Amun daha çok soylu bir tanrısal gücü de temsil etmiş ve bugün tektanrıcı dinlerin anladığı anlamda bir tanrıya daha yakın olmuştur. Bunun yanı sıra özellikleri "bilinemez" bir tanrı da olmuş, gizlilik ön plana çıkmış, hatta ismi de tam olarak bilinemez olmuştur[16]. Leiden papirüsü Amun hakkında

[16] Aynı motifi Yahudi kültüründe de buluruz.

"*sorgulanamayacak kadar yüce ve bilinemeyecek kadar kudretlidir*" demektedir. Amon aynı zamanda "*kendi kendine biçim veren*" ve "*İlk şeyleri yaratan İlk*"tir.

Amun'un "yaratıcı" özelliği Teb şehrinde ön plana çıkmış hatta diğer tanrıların onun özünden çıktığı varsayılmıştır.

Amun'un etkisi uzun yıllar devam etmiş, Büyük İskender tapınağını ziyaret etmiş, Yunanlılar Zeus ile özdeşleştirmiş, hatta daha sonraki dönemlerde bir Jupiter-Ammon kültü oluşmuştur.

KHNUM

Yaratılış ile alakalı bir başka Tanrı da koç başlı Khnum'dur.

Khnum ilk başlarda Nil'in bereket getiren taşkınlarıyla alakalı bir Tanrı olarak görülmüş ve büyük saygı duyulmuştur.

Bir öyküye göre, Mısır'da yedi yıl kuraklık olup, Nil yeteri kadar sulayıp toprak bırakmayınca Kral Zoser, vezir İmhotep'den buna bir çare bulmasını ister. İmhotep de Khnum'a adak adanmasını tavsiye eder ve kral isteneni yapar. Bunun üzerine Khnum gece rüyasında İmhotep'e gözükür ve suları serbest bırakacağını söyler ve böylece kuraklık biter. Bu öykü Nil'in bereket kültlerinin en önemli öyküsü olmuştur.

Yukarı Mısır'daki Esna Tapınağı yazılarında gördüğümüz kadarıyla Khnum hem yaratıcı bir tanrıdır hem de çömlekçi tornası tanrısıdır.

Khnum'un insanı ilk olarak bir çömlekçi çarkında şekillendirdiği düşünülmektedir. Khnum miti diğer mitlerin aksine, bir evren miti olmaktan öte insanı konu alan bir mittir. Çömlekçi tornası festivallerinde söylenen bir ilahi, bir tıp kitabı havasında, Khnum'un insan organlarını nasıl yarattığını ve yerleştirdiğini anlatır.

NEFERTEN / NEFERTUM

Neferten, Ptah ve Sekhmet ile birlikte Memphis üçlemesini meydana getirir.

Ptah ve Sekhmet'in oğlu olan ve bazı yerlerde "Genç Atum" olarak da anılan Neferten, lotus çiçeğiyle ilişkilendirilmiştir. Bu yönüylc Güneş'le de ilişkilidir.

Yunanlılar Neferten'i Iphtimis diye de adlandırmış ve Prometheus'la bir tutmayı düşünmüştür.

İkonografik olarak elinde orak tutan bir adam olarak ya da lotus çiçeği ile gösterilen Neferten bazen annesinden dolayı aslan ile de gösterilmiştir.

ANHUR

Anhur önceleri Şu ile bir tutulan, hatta Anhur-Şu diye adlandırılan bir Tanrı iken, Yeni Krallık Döneminde popüler olmuştur.

Anhur, Güneş'in yaratıcı gücünü ve insanlardaki yaratıcı enerjiyi sembolize eder. Bazı efsanclcrde de Ra'nın savaşçı yönü olarak gözükür. Hatta Yunanlılar onu Savaş Tanrısı olarak görmüştür. Eni Krallık döneminde de savaşçı olarak görülmüş ve adına düzenlenen bayramlar savaş oyunlarıyla kutlanmıştır.

KHEPERA

Khepera'yı Budge (2001) şöyle anlatmaktadır:

"*Khepera, eski ilksel bir tanrıydı ve içinde yeniden varlık bulmak üzere hayat tohumunu barındıran maddenin sembolüydü; dolayısıyla ruhsal bedenin doğacağı ölü bedeni, ölüden hayatın çıkışını simgeliyordu. Başı bok böceği (skarabe) şeklinde bir insan olarak tasvir edilmiş ve bu böcek onun amblemi olmuştu, çünkü kendi kendisinin babası olduğunu ve kendin1an'ın belirli bir kısım halkı, soylarının süreceğini garantileyeceği inancıyla kurutulmuş skarabeyi, yani bok böceğini havanda döverek suyla içerler. Khepera ismi 'yuvarlayan, döndüren' anlamına gelir ve bu böceğin yumurtalarıyla dolu bir toprağı yanı sıra yuvarlaması âdetini dikkate alırsak, bunun ne kadar uygun bir isim olduğunu düşünürüz. Yumurtalarla dolu top yuvarlanarak götürülürken içindeki tohumlar olgunlaşır ve hayata gelir*"

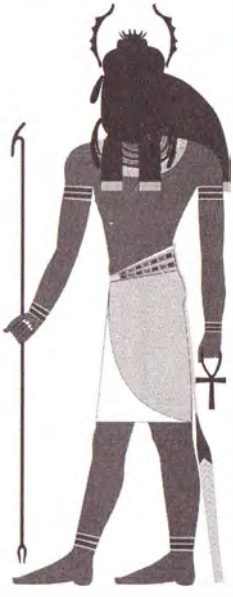

Bok böceği aslında Mısır kültüründe çok önemli bir semboldür. Bu böceğin toprağı top şeklinde yuvarlaması, Güneş'in, Ay'ın ve gezegenlerin yaratılışı gibi de görülür. İçinde "hayat tohumunu" barındıran bu yaratılış bok böceğinin çok önemli bir sembol olmasını sağlamıştır.

MİN

Amun ile ilişkili olan Min, Mısır Tanrıları arasında en eskilerinden biridir. Min kültü bütün Mısır topraklarında çok uzun bir süre boyunca var olmuştur.

Min, genelde elinde bir şimşek ve devamlı kalkık duran fallus ile sembolize edilir. Bu şekliyle Min bereket Tanrısı olarak da görülebilir. Ancak Yunanlılar Min'i Pan ile özdeşleştirmiş, hatta Min kültü olan Akhmis şehrini Panopolis diye adlandırmıştır.

Afrodizyak etkisi olduğuna inanılan marul Min'e kutsaldır ve sezon başında Min figürü tarlalarda dolaştırılır. Ayrıca yine bereket kültüne bağlı olarak Min adına festivaller vardır.

Min bunun dışında gezginler ve tüccarlar için de, Koruyucu Tanrı olarak önemli olmuştur.

MUT

Amun'un karısı olarak kabul edilen Mut bir gök Tanrıçasıdır. Akbaba başlı olarak sembolize edilir, hiyeroglifte de böyle gösterilir.

Mut adı annelikle alakalı bir isimdir. Akbaba, yavrusu yemek yerken kanatlarını açtığı için böyle bir ilişki kurulmuş olabilir. Bu bağlamda Yunanlılar Mut'u Hera ile özdeşleştirmiştir.

Mut ve Amun kültü Thebai'nin özgün kültü olarak gözükür. Bu çiftin çocukları olmamıştır ancak Montu Khonsu gibi Tanrıları çocukları olarak almış ve Thebai üçlemesi yapmışlardır.

MONTU

Eskiden şahin başlı (ya da bazı yerlerde boğa başlı) olarak gösterilen Tanrı Montu, Yukarı Mısır'a ait bir yerel Tanrı olmuş, zaman zaman kutsal boğa ile gösterilmiş, daha sonra da Amun kültüyle birlikte önemini kaybetmiştir.

BAST / BASTET

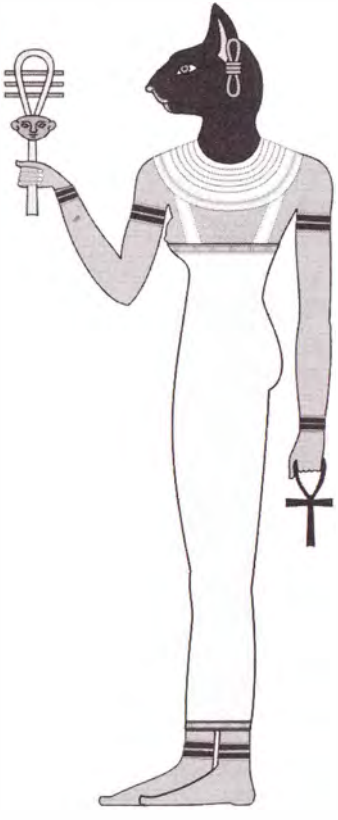

Bast ya da Bastet, Eski Mısır'ın ünlü kedi başlı Tanrıçasıdır. Önceleri Güneş ya da Güneş'in sıcaklığıyla alakalı, arslan başlı olan bu Tanrıça daha sonra Sekhmet'in bu figürü almasıyla kedi başlı olmuştur. Mısır'da kedilere çok önem verildiği hatta kedilerin de mumyalandığı bilinmektedir. Birçok resimde kediler günlük yaşamın her anında da gözükmektedir.

Kedilerin avcılığı Mısırlıların dikkatini oldukça çekmiştir. Özellikle yılan yakalamaktaki maharetleri Mısırlıları etkilemiş ve Ra'nın amansız düşmanı Apofis yılanıyla ilişki kurularak kediler Güneş-Tanrı Ra'ya kutsal olarak kabul edilmiştir. Bazı metinlerde Bast'ın Ay ile de ilişkilendirildiğine rastlanır.

Bast için kedi figürlü tılsımların adandığı ve Bubastis (Bast'ın evi) denilen özel yerlere kedilerin gömüldüğü bilinir.

Bast genelde kedi başlı olarak, bazı yerlerde de tamamen kedi olarak gösterilir.

Bast'ın bir özelliği de insanları, hastalıklardan ve kötü ruhlardan korumasıdır.

Bast tapımı cinselliğe dayalı bazı ritüeller görülse de Bast her zaman "bakire Tanrıça" olarak görülmüştür. Hatta Yunanlılar onu Artemis ile bir tutmuştur. Bast kültü Yunan ve Roma devrinde de insanların ilgisini çekmiş ve bu kült daha geniş bir alana yayılmıştır.

NEİT

Yunanlıların Athena ile bir tuttukları Neit, "korkutucu" anlamını taşır ve Savaş Tanrıçası olarak görülür. Buna göre Neit askerlerin başında bulunmaktadır.

Neit'in daha eski zamanlarda avla da ilgili bir Tanrıça olduğu düşünülür.

Bazı yerlerde ise Ra'nın annesi olarak anılmaktadır.

Burada ilk sulardan çıkan ve yaratıcı özelliği olan Tanrıça olarak geçen Neit, aynı zamanda Bilgelik Tanrıçası olarak da anılmıştır. Ölülerle de ilgili olan Neit aynı zamanda kumaşla ve mumya bezleriyle de alakalıdır.

Aşağı Mısır Tacı ile resmedilen Neit'in bir sembolü de arıdır.

HAPİ

Nil'in en önemli Tanrısı Hapi diye adlandırılır. İkonografik olarak oldukça kilolu, hatta kadın göğüslerine sahip bir adam olarak gösterilir. Bu figürün aynı zamanda bolluğu da gösterdiği düşünülür. Bazı figürlerde Hapi'nin başında lotus ve papirüs bitkilerinden yapılma bir taç olduğu görülür.

Hapi'nin Nil üzerinde, Bigehin Adası'nda ve Adu (Yunanca Elephantine)'da tapım yerleri vardır. Hapi Nil Tanrısı olmasına rağmen su baskınlarından sorumlu değildir.

NEKHEBET

Nekhebet, kökenleri MÖ 6000'lere kadar giden Nekheb şehrinde tapınılan bir Tanrıdır. Akbaba başlı bir Tanrıça olarak Yukarı Mısır'da kralların koruyucusudur. İkonografide, başında Yukarı Mısır'ın tacı ile gösterilir. Akbaba olarak gösterildiğinde ise kanatları açık ve koruyucu olarak gösterilir; pençelerinde "şem" olarak okunan ve sonsuzluğu belirten hiyeroglifi tutar.

Nekhebet aynı zamanda doğumla ilgili ve doğumda kadını ve bebeği koruyan bir Tanrıça olarak da karşımıza çıkar. Bazı resimlerde kralın çocuğunu hatta kralı da emzirirken görülür.

WADJET / EDJO / BUTO

Wadjet, Edjo ya da Buto adıyla bilinen ve kobra ile sembolize edilen bu Tanrıça da Aşağı Mısır'ın koruyucusudur. Nekhebet ve ona "Nebti" yani "iki efendi" denir.

Wadjet genelde Aşağı Mısır'ın kırmızı tacını takmış bir yılan olarak gösterilir.

Kobra ile gösterilen diğer Tanrıçalar, doğum ve verimlilik Tanrıçası Renutet ile Thebai mezarlığı bekçisi Mertseger'den üstün olan Wadjet kral kobra'dır ve bazen aslan şeklini de almaktadır.

SEBEK

Eski Mısır'ın önemli bir Tanrısı da Timsah-Tanrı Sebek'tir. Mısır ikonografisinde ya timsah olarak ya da timsah başlı bir adam olarak gösterilir.

Piramit metinlerine göre Sebek Neit'in oğludur ve bir su Tanrısı olarak kabul edilir. Hatta bir metinde Nil'in onun tahtından doğduğu söylenir. Aynı zamanda Ra ve Horus gibi Güneş-Tanrılarla da ilişkilendirilmiş, yaratılış mitlerinde yer almıştır.

TANRILAŞTIRILAN İMHOTEP

Tanrılaştırılan ve adına kült oluşturulan en önemli kişi kuşkusuz daha önce de sözünü ettiğimiz Zoser'in yardımcısı, veziri, Ptah'ın oğlu olarak da kabul edilen İmhotep'dir: "*Aşağı Mısır'ın Kralı'nın mührünü taşıyan, kralın başının yakınında olan, Büyük Köşk'ün yöneticisi, krallığın temsilcisi, Heliopolis'in başrahibi, İmhotep, marangoz ve heykeltıraş...*"

Mimarlık da dâhil pek çok özelliğiyle bilinen İmhotep zaman içinde tanrılaştırılmış ve adına tapınaklar kurulmuştur. En tanınmış tapınakları Sakkara ve Menfis'dedir, kültü zaman içinde Mısır'ın birçok yerine yayılmıştır.

Günümüzdeki evliya kültüne benzerliği bulunsa da daha çok bir Tanrı gibi ihtimam gören İmhotep birçok kişinin de medet umduğu bir kült haline dönüşmüştür. Genelde hastalıklara şifa olması için medet umulan İmhotep kültü erkek çocuk sahibi olmak isteyen çiftler için de önem kazanmıştır.

MISIR'DA ÖLÜM İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Eski Mısır'da ölüm sonrasıyla ilgili inançların bolluğu birçok kişiyi şaşırtmıştır. Mitolojinin zengin öykülerinden mumya uygulamalarına kadar birçok motif Mısır'da tarih boyunca ölüm sonrası fikrinin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Bu düşünce Mısır'ın birçok yerinde tarih boyunca egemen olmuştur.

Ölümden sonrası için yapılan bunca şey modern insana, ölümün bir Mısırlı için ne kadar önemli olduğunu düşündürür. Aslında o dönemdeki bir Mısırlı için yaşamın ne kadar önemli olduğunu ve sürekliliğini anlamak daha doğru olacaktır. Mısırlılar için bizim anladığımız anlamda bir ölüm olmadığını söyleyebiliriz. Ölüm anlayışı yıllar boyunca değişse de, her gün yeniden doğan Güneş Tanrı Ra gibi ya da yeniden dirilen Tanrı Osiris gibi, insan için de ölümün bir son olmadığı hep düşünülmüştür

Breewer ve Teeter (2011) bu bağlamda çok haklı olarak "*Mısırlıların ölümün ürkütücü yüzüne karşı buldukları çare, yaşamın sonunu anlaşılabilir bir şeye dönüştürmek olmuştu. Ölüm basitçe, bildikleri yaşamdan, yaşamın aynada yansıyan görüntüsü olan sonsuz varoluş dünyasına geçiş haline getirilmişti*" der.

Mısır inançlarında ölümle ilgili olarak ele alabileceğimiz üç ana kavram vardır. Mısırlılar ruh ve bedeni ayrı gördüklerinden, ölüm anında çıkan ruhu üç ayrı varlık olarak görmek gerekir.

Bunlar *Ka*, *Ba* ve *Akh*'tır.

Ka, yukarıya uzanmış iki kolla temsil edilir ve kişinin yaşam gücüdür. Ka kişinin bir tür "ikizi" olarak yaşamı boyunca onunla birlikte olabildiği gibi, ölümden sonra da varlığını bir şekilde sürdürür. Bu bağlamda Ka, yemek yemek zorunda olduğundan mezara ya yemek bırakılır ya da yemekle ilgili bir sembole rastlanır. Ka'nın alanı mezar odası ve sunak arasında sınırlıdır.

Ba, insan başlı bir kuş, sıklıkla da bir şahin olarak gösterilir. Ölen kimsenin kişiliği ve onu meydana getiren özelliklerle alakalıdır. Ölümlü insanların dünyasına gidebilmekte, gökyüzünde dolaşabilmektedir ama sonunda mezara döner. Mezara dönmesinin nedeni canlılığını Ka'dan almasıdır. Bu bağlamda Ba iki dünya arasında bir haberci olarak düşünülebilir. Bunun, Mısır inançlarında olduğu gibi, kuşların ölülerden haber verdiği inancıyla alakalı olduğu düşünülebilir.

İbis kuşu ile temsil edilen Akh ise ölen kişinin Evren'le bir olan ölümsüz kısmıdır. Kişi öldükten sonra Evren'e ait olan kısmı serbest kalır.

Ölülerin bir de ebedi isimleri vardır. Bu isimler ölünün kaybolmamasını ve öteki dünyada yaşamalarını sağlar. Ayrıca Tanrılar tarafından temize çıktığını da gösterir.

Ka, Ba ve Akh'ın düzgün hareket edebilmelerinin ve varlıklarını sürdürebilmelerinin koşulu, fiziksel bedenin sağlam kalması ve bunun yanında, tanınabilir bir şekilde korunmasıdır. Bu nedenle özellikle Ba her gece döndüğünde bedeni tanıyabilsin diye beden bozulmayacak şekilde mumyalanır hatta daha iyi tanıyabilsin diye lahitlerde ölünün fiziki görüntüsü canlandırılır. Aynı şekilde mezarların "sonsuz yaşam evleri" olarak görülmesi de bu inançlarla bağlantılıdır.

Bedenin sağlam kalmasının önemini Salaria (2014) şöyle anlatır:

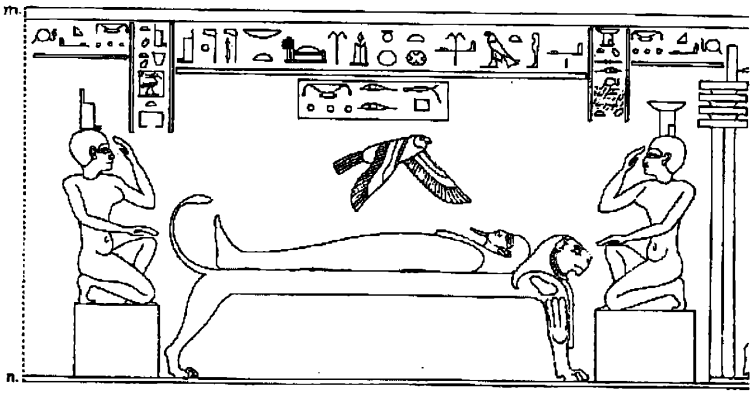

"Birçok Mısırlı, çok iyi korunmuş bir bedenin ölümden sonra hayata kavuşmanın en iyi yolu olduğunu düşünüyordu. Öldükten sonra bedeninin, yiyecek adaklarınız ve bir mezarın duvarlarındaki sihirli büyülerin sizinle birlikte Öbür Dünya'ya geçmesine izin veren geçit görevi görüyordu. Aslında beden bir mumyaya dönüştürülerek çürümesi önleniyordu. Beden artık 'sah' adını alıyor ve sonsuzluğa kadar sürecek 'büyüyle dolu' yeni, mükemmel bir şekle sahip oluyordu. Ancak bedenin herhangi bir parçası zarar görecek olursa (örneğin bir timsah tarafından yenecek kadar şanssızsa) olmayan yerler bir heykel ya da resimle ayrıntılarıyla gösterilebiliyordu. En kötüsü başınıza gelir ve bedeniniz tamamen yok olursa, öldükten sonra adınızın anılması bile ölümden sonra yaşamınızı güvence altına almak için yeterliydi. Tek yapmanız gereken, öldükten sonra binlerce yıl insanların adınızı söyleyecekleri kadar ünlü olmaktı. Birçok firavun, adlarının hiç unutulmaması için arkalarında yüzlerce heykel ve yazı bırakmıştır. Bunlar bazen Öbür Dünya'da onları yok etmeye çalışan mirasçıları tarafından yok edilmiştir!"

Bedenin sağlam olması aynı zamanda Akh'ın "Sazlık Topraklar"a (Aaru) gitmesini ve Osiris'in hükmettiği bu cennette var olmasını sağlar. Önceleri bu cennete sadece kralın Akh'ının gittiğine inanılırken, sonraki dönemlerde soylulardan başlamak

üzere zenginlerin, çiftçilerin ve sonunda da herkesin Akh'ının gittiğine inanılmaya başlanmıştır.

Mumyalama işleminin geçmişinin çok eski olması bu inançların da Mısır tarihinin ilk evrelerine kadar gittiğini göstermektedir. İlk ölüm kültlerinde ölünün bedeninin doğal yollardan, sıcak kumla kurutulması söz konusuyken daha sonra mumyalamaya kadar varan yöntemler üç bin yıl boyunca geliştirilmiş, birçok farklı teknik kullanılmıştır. Roma döneminde sonra ise bu âdet terkedilmiştir.

Mumyalama aynı zamanda bedenin çürümesinin yarattığı korkunç duyguya karşı da bir yöntemdir.

Ölüler Kitabı'nın "Bedenin Yok Olmasına İzin Verme" başlıklı bölümü ilginç ipuçları vermektedir: (Budge, 2001)

"*Biatım sanadır, ey ilahi babam Osiris! Benim bu uzuvlarımı mumyalaman, evet mumyalaman için sana geldim ki yok olmayayım ve son bulmayayım da ilahî babam Khepera gibi, onun çürüme bilmeyen ilahi rumuzu gibi olayım. O halde lütfet de beni nefesimin efendisi kıl, ey sen rüzgârların efendisi, sen, sana benzeyen ilah varlıkları büyütensin. Beni tam kıl ve sağlamlaştır, ey cenaze sandukasının rabbi. Lütfet ki sonsuzluk ülkesine girebileyim, tıpkı sana ve babam Temu'ya bahşedildiği*

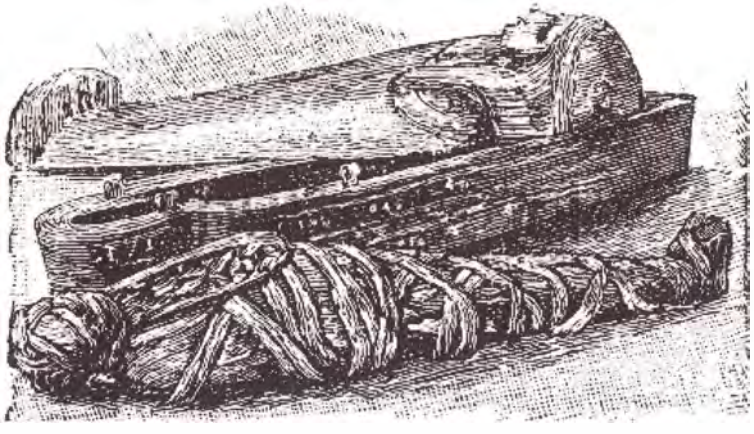

gibi, ey sen bedeni bozulma görmeyen ve kendin de asla bozulmamış olan. Senin sevmediğin şeyleri hiç yapmadım, hayır, senin Ka'nı sevenlerle birlikte hep sana yöneldim… Bedenimin solucanlara dönüşmesine izin verme, beni onlardan kurtar, tıpkı kendini kurtardığın gibi. Sana yalvarıyorum, ölünce ve ruh gittiği zaman her tanrının, her tanrıçanın, her hayvanın ve her sürüngenin başına gelmesine izin verdiğin şeyin bana olmasına izin verme çürümeyeyim. Çünkü ruh ayrıldığı zaman, insan çürümeye başlar ve bedenin kemikleri çürür ve bütünüyle iğrençleşir, uzuvları-parçaları ayrılır, kemikler ufalanarak hareketsiz bir yığın haline gelir, eti yapışkan bir sıvı olur ve başına gelen çürümeye yoldaş olur. Ve solucanlara misafir eder, bir solucan yığını olur, ona bir son verilir ve her tanrı, her tanrıça, her tüylü kuş, her balık, her sürünen, her kertenkele, her hayvan ve başka ne varsa her şeyin başına geldiği gibi Tanrı Shu'nun görüşünden kaybolur. Solucanlar beni gördüğü ve bildikleri zaman onları karınları üzerine düşür, benden öyle korksunlar ki dehşetle uzaklaşsınlar ve ölümümden sonra, her mahluk için de hayvan ya da balık ya da solucan ya da sürüngen için de böyle yap (benden uzak olsunlar). Ve ölümden hayat çıksın. Herhangi bir kertenkelenin çürümeme yol açarak sonumu getirmesine izin verme, bunların hiçbir cinsi üzerime gelmesin. Beni bedenin uzuvlarını öldüren ve onları çürüten, pek çok beden üzerinde yok etme işlemi yapan ama kendisi saklı olan ve katlederek yaşayan, işkence odasındaki kan dökücüye verme; izin ver yaşayayım ve onun mesajını yerine getireyim ve onun emrettiklerini yapayım. Beni onun ellerine verme ve bana hâkim olmasına izin verme, çünkü ben senin emrindeyim ey tanrıların rabbi."

Bir başka bölümde ise şöyle der[17]:

[17] Metin içindeki tekrarlar yine bir ritüelik metin olduğunu göstermektedir.

"Saygılar sana benim en kutsal babam Osiris, vücudunun tüm uzuvlarıyla birlikte yaşayan. Sen çürümezsin. Sen solucana dönüşmezsin. Sen yok olup gitmezsin. Sen bozulmazsın. Sen kokuşmazsın. Ben Tanrı Kheperayım ve organlarım ölümsüz bir varoluşa sahiptirler. Ben çürümem. Ben çürümem. Ben kokuşmam. Ben solucanlara dönüşmem. Tanrı Shu'nun gözü önünde çürümem. Varlığıma sahip olacağım. Varlığıma sahip olacağım. Yaşayacağım. Yaşayacağım. Büyüyüp yeşereceğim. Huzur içinde uyanacağım. Kokuşmayacağım. İçimdeki organlarım çürümeyeccek. Zarara uğramayacağım. Gözüm çürümeyecek. Görünümüm kaybolmayacak. Kulağım sağır olmayacak. Başım boynumdan ayrılmayacak. Dilim kopup gitmeyecek. Saçım kesilmeyecek. Kaşlarım gitmeyecek. Hiçbir fena kaza bana uğramayacak. Bedenim yapılacak ve o yeryüzünde ne ufalanacak ne de zarar görecek."

Burada iki farklı düşünceyle karşı karşıya olabiliriz. Bunlardan birincisi Budge'ın da belirttiği gibi, fiziksel bedenin yeniden dirileceği beklentisidir. İkinci olarak, Ölüler Kitabı'nın ezoterik içeriği göz önüne alındığında, burada fiziksel beden sembolüyle ruhun ölümsüzlüğünden de söz edilmiş olabilir.

Mumyalama Mısır tarihi boyunca değişik şekillerde yapılmıştır.

İlk önceleri cesetler sıkıca sarılırken daha sonra koruyucu maddeler kullanılmaya başlanmış, daha sonra da bunu iç organların çıkarılması takip etmiştir. Mumyalama teknikleri içinde reçine ve zift kullanımı da yer almıştır.

Mumyalama da diğer kutsal eylemler gibi ritüelik bir eylem olmuştur. Daha önce de yazdığımız gibi (Altunay, 2014) ritüel-

lerin kökeninde Tanrı ya da Tanrıların (ya da Tanrıça) yaptıkları bir eylemin tekrarı vardır. Burada da "ilk" eylem Tanrı Osiris'in mumyalanmasıdır. Bu da her mumyalamada bir ritüel, sihirli sözcükler ve eylemler gerektirmiştir.

Ceset önce Nil'in sularıyla yıkanır, temizlenir ve "arındırılır" mumyalama işlemi ondan sonra başlar. Mumyalama işlemine Anubis kıyafetli "Sır Kalfası" başkanlık eder. İşlem sırasında dualar ve büyülü sözler okunur. Kesiciler, sarıcılar gibi birçok görevlinin eşlik ettiği bu işlem zaman içinde özellikle de iç organların çıkarılmasıyla ve bedenin korunmasıyla ilgili uygulamalarla değişmiş olsa da ritüel olarak aynı kalmıştır.

Genelde müzelerde dört kavanoz görürüz. Bunlar da iç organların konduğu kavanozlardır. Ölünün mumyalanmış bedeniyle ilgili birçok ritüel ve inancın yanı sıra, çıkarılan organlar da o organlarla ilgili tanrıların koruduğu kaplarda muhafaza edilmiştir. İnsan başlı olan İmset karaciğer, Babun başlı Hapi ciğerler, şahin başlı Kebehsenuef bağırsaklar ve çakal başlı Duamutef mideyi korumak için kullanılmıştır. Zaman ve yere göre değişiklikler olsa da bu kutsal kaplar hep iç organları korumuştur.

Beden biçimli tabutlar ve lahitler de bu işlemin son parçası olarak kullanılmıştır. Bazen iç içe birçok tabut ve lahit de kullanılmıştır. Bazı lahitlere konulan kanatlar da Tanrı ya da Tanrıçaların koruyucu kanatlarıdır.

Mısır'da bulunan en ilginç buluntulardan biri de hayvan mumyalarıdır. Kediden balığa kadar birçok hayvan mumyalanmıştır.

Bundan sonraki aşama, cenaze törenidir. Nil'den törenlerle geçen cenaze alayı ağıtlar ve feryatlar eşliğinde mezara gitmiş, gerekirse paralı ağlayanlar ve ağıtçılar da tutulmuştur.

Çok eski bir papirüste şöyle yazmaktadır:

"*Mezarında uzanmış olacağın o günü düşün. Bir akşam sedir yağı ve Tanrıça tarafından örülmüş bantlarla kutsanacaksın. Gömülme gününde, güzel ağlayıcı kadınlar cenaze alayının önünde gidecekler ve başlarına Batı vadisinin ince kumlarını serpecekler. Mumyan altından olacak. Öküzlerin çektiği ölü arabasında giderken, sandukanın tavanı, gökyüzü gibi üzerinde olacak. Mezarının kapısında kutsal danslar yapılacak ve rahipler kalbini sevindirecek sözler söyleyecekler*" (Renouf, 2015)

Bazen "temizlik" için yola süt ya da başka bir sıvı dökülduğü; bunun yanında cenazede yemek yendiği ve içki içildiği de olur.

Gelelim mezar âdetlerine ve ölüm sonrasına…

Mısır'da mezarlıklar, şehrin batısında, çölde yapılmıştır. Bunun birçok nedeni vardır. En önemlisi ekilebilir alanların dışına mezarlık yaparak ekilebilir alanlardan yararlanmaktır; ekilebilir alanlar yaşamı temsil ederken çöl ölümü temsil etmektedir. Bir mezarlığın batıda olmasının nedeni Ra'nın, yani Güneş'in batıdan batmasıdır.

Kraliyet ailesine mensup olmayanların mezarları daha az gösterişlidir ama mutlaka ölü sunuları olur.

Aslında Mısır'da ilk zamanlarından beri ölü gömme adetleri ilginçtir. Önceleri ölülerin kuma kazılan basit çukurlara gömülmesi daha önce de belirttiğimiz gibi çöl koşullarından ötürü doğal mumyalanma da sağlamıştır.

1. Hanedan zamanından itibaren cesetleri çölde yaşayan hayvanlardan korumak için, mezar yapıları yapılmaya başlanmıştır. Bunlar mezarların üzerine inşa edilen dikdörtgen biçimli, yassı tavanlı yapılardır. Mastaba adı verilen bu yapılar varlıklarını bir müddet daha sürdürmüş, kralların daha görkemli yapılar yaptırmasıyla bir süre bazı soylular tarafından kullanılmış, sonra da kaybolmuştur.

Başlarda mastaba adı verilen sade mezarlar kullanılmışsa da zamanla daha karmaşık mezar yapıları da yapılmıştır. Bunun dışında kaya mezarları da sık rastlanan buluntulardan olmuş, zaman için de daha süslemeli örnekler de kullanılmıştır.

Ölüler kültünün en önemli gereklerinden biri de geride kalanların ölümle ilgili ritüelleri yerine getirmesidir; ölen kişi ancak bu şekilde öte âleme gidebilir ve buradaki sınavları aşıp gerekleri yerine getirebilirdi.

Champdor (1984) bunu şöyle açıklar:

"*Eski Mısırlılar için ölüm mevcut değildi. Her biri, toprağın öbür yüzünde kendine, dünyadakine oldukça benzer bir yer ve bir mevcudiyet bulacağına güvenebiliyordu. [...]İşte burada firavunun uyruklarının ölülerine gösterdikleri özenin, sandığımız gibi o kadar menfaatsiz olmadığı ortaya çıkıyor. O kadar çabuk unutulan ve etkilenebilen canlıların, ölülerin hakları olan maddi ve manevi özenle memnun edilmedikleri zaman, onların dönüşlerini ve kızgınlıklarını düşündüklerini söylemek gerekir. Ölünün akraba ve yakın dostları, onun kendine yapılması gerekeni isteyeceğini, eğer bunlar yapılmamış veya kötü yapılmışsa, yaşayanların evlerine tâciz etmek için gelebileceğini bilirler. Buna ne Teb esnafının sattığı muskalar, ne rahiplerin duaları, ne de bu biçim yazılarda uzmanlaşmış kâtiplerin yazıları engel olabilmektedir. Torino papirüsü 'rüzgârla taşınan' bu ölülerin yapabilecekleri kötülüklere değinmektedir. Metin, ölülerle yakınları arasındaki hasis pazarlıklardan bahseder. Dullar ve yetimler ölmüş koca ve babalarına artık kötülük yapmaması ve kendilerini içinde bıraktıkları sefâleti arttırmaması için yalvarırlar.*"

Bu bağlamda ölüler kültü nesiller boyu süregelen ve kısmen bozulmamış bir nitelik kazanmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mısır ölüler kültünün en

önemli inanışları ölüm sonrasını kapsamaktadır.

Hanedanlar dönemi kralların cenaze törenlerinin en önemli âdeti, kralın heykeli önünde yapılan törenlerdir. Heykel, sembolik olarak ölünün bedenini temsil ettiğinden onu süslemek, kokular sürmek ve merhemlerle ovmak önemli bir âdettir. Daha sonra, diğer pagan kültürlerinde olduğu gibi heykelin de bulunduğu bir ortamda cenaze yemeği düzenlenir. Bu törenin en önemli anı, heykelin dudaklarına *peskef* adı verilen ve ölü kralın sargılı ağzını açmaya yarayacak aletin konmasıdır. Böylece kral ağzını açarak serbest kalacaktır.

Daha sonraları rahiplerin bizzat bu töreni gerçekleştirdiği olmuştur. Rahipler heykel üzerine ağzını açar ve artık Osiris'in yerinde olan kral için şu duayı okurlar:

"*Selam sana Osiris! Seni kucaklamaya geldim. Ben Horus'um. Ağzını senin için kapattım. Ben senin sevgili oğlunum. Ağzını açtım. Ağzın sağlamlaştırıldı. Ağzını ve dişlerini yerlerine yerleştirdim. Selam sana Osiris! Horus'un gözü ile ağzını açtım. […] Ağzını açtım. İki gözünü de açtım. […] Horus Osiris'İn ağzını ve gözünü açar. O Tanrı Osiris'in ağzını açtığı zaman, böylece Seth'ten yükselen demir ile babasının da ağzını açar. […]*[18] *Osiris yürüyecek ve konuşacak, bedeni, Anu'da yaşayan Yaşlı olan (Güneş Tanrısı)'nın büyük sarayında oturan Tanrıların Büyük Birliği ile beraber olacak. Burada insanların efendisi Horus'un huzurunda, Urtt tacını alacaksın. Selam sana Osiris.*"

Ölüm sonrası ölü için yapılması gerekenler içinde kuşkusuz en önemli olan, mezara inisiyatik metinleri ve ölüm sonrasıyla ilgili açıklamaları kapsayan papirüslerin, yani ölüler kitabının bırakılmasıdır. Bu kitaplarda ayrıca, önemli dua, ilahi ve yakarışlar da bulunmaktadır.

Bu kitaplardan ya da daha doğru bir ifadeyle metinlerden

[18] Burada çok tekrarları atladık. Bu kadar çok tekrar olmasının nedeni kuşkusuz ritüel boyunca bu sözlerin belli bir armoni içinde tekrarlanmasıdır.

en önemlisi Piramit Metinleri'dir. Eski Krallık döneminden kalan bu metinlerde büyülü sözler ve ölümle ilgili çeşitli ritüeller bulunmaktadır. Bu ritüeller arasında Osiris ile ilgili mitlerin canlandırılması, ölüye yol gösterici ritüeller ve adak ritüelleri vardır.

Eski Krallık sonlarında, Piramit Metinleri'nin yanı sıra Tabut Metinleri de ortaya çıkar. Bunlar artık Krallar kadar normal ailelere de hitap eden metinlerdir. Bu metinlerin en çok MÖ 2. binyıl başlarında eyalet yöneticileri ve aileleri tarafından kullanıldığı görülmüştür. Bu metinlerde de aynı Piramit metinlerinde de olduğu gibi Öte Âlem tasvirleri bulunur ve kötü varlıklara karşı büyülü sözler vardır.

Çok sık kullanılan tabiriyle Ölüler Kitabı ise Yeni Krallıktan Geç döneme kadar olan sürede mezarlara konan metinleri kapsar; bu metinler arasında kuşkusuz daha eski metinler de vardır ancak bu tip bir isimlendirme uygulanır.

Ölüler Kitabı Öte Âlem tasvirlerinden çok ölünün orada neler yapması gerektiğiyle ve ritüellerle alakalıdır. Ölümün yanı sıra, yeniden dirilme temalarıyla da (ölünün Horus olarak Osiris'i selamlaması gibi motifler) bir bakıma inisiyatik bir kitap olarak kabul edilebilir.

Bunlar dışında, Yeni Krallık dönemine ait, Güneş'in yer altı yolculuğunun ve yeniden dirilmesinin işlendiği bir külliyat olan Yeraltı Dünyası Kitapları ve Gök Tanrıçası Nut'un yer aldığı Öte Âlem metinleri de bu konuda önemli metinlerdir.

Mısır ölüm inançlarına göre, ölümden sonraki en önemli olay ölünün yargılanmasıdır. Ölünün yargılanması fikri Mısır'ın en eski dönemlerinden beri vardır ve betimlenmektedir.

Ele geçen en eski metinlerden biri MÖ 3600'lü yıllara, kral Men-kau-Ra (Mikerinos) dönemine aittir. Bu metinde ölünün Osiris'e benzetildiğini ve kendi hakkında kötü söz söylenmesini istemediğini görürüz.

Ölünün yargılanması genel hatlarıyla kalbin tartılması şek-

linde olur. Yunancada *Psikostazi* ya da *psikostasya* (ruhun tartılması) şeklinde anılan bu sahne aynı zamanda içsel bir inisiyatik yolculuğun da betimlemesidir.

Çok ayrıntılı bir betimleme veren Ani Papirüsü üzerinden gidersek, ilk olarak, tahtında oturmakta olan Osiris'in huzuruna çıkan ölüyü görürüz. Ölü burada kendini aklamak için bulunur. Mezar metinlerinde ölünün kendisini şöyle savunduğuna rastlanır:

"Hiç kimseye kötülük etmedim.
Yakınlarımı bahtsızlığa sürüklemedim.
Gerçek evinde alçaklık etmedim.
Kimseyi gücünün dışında çalıştırmadım.
Benim yüzümden kimse korku duymadı,
yoksulluk ve acı çekmedi, bahtsız olmadı.
Tanrıların kötü gördükleri şeyleri hiçbir zaman yapmadım.
Kölelere kötü muamele etmedim ve ettirmedim. Kimseyi aç bırakmadım.
Kimseye gözyaşı döktürmedim.
Kimseyi öldürmedim ve kimsenin
Öldürülmesini emretmedim.
Kimseye yalan söylemedim. Hiç bir utandırıcı davranışta bulunmadım.
Zina etmedim. Yiyecekleri pahalı ve eksik satmadım.
Terazinin dirhemi üzerine hiçbir zaman elimi bastırmadım.
Teraziyle tartarken hiç bir zaman hile yapmadım.
Süt çocuklarının ağızlarından sütü uzaklaştırmadım.
Hayvanları çalmadım.
Tanrının kuşlarını avlamadım.
Ölmüş balığı tutmadım. Hiç bir arkın suyunu başka yöne çevirmedim.
Ben temizim, temizim, temizim..."

Osiris'in Ölüm Sonrası Yolculuğu

Osiris'le beraber İsis ve diğer kız kardeşi Nepthis de ölünün karşısında bulunur.

Osiris'in tahtının önünde bir lotusa benzer şekilde Horus'un dört çocuğu durur. Bunlar ölü organlarının konulduğu *kanobos* adı verilen kaplar şeklinde de olabilir. Bu kaplar daha önce de belirttiğimiz gibi içlerine belli iç organların konulduğu ve korunduğu hayvan başlı kaplardır. Genel olarak bir maymun ya da babun olan Hapi akciğerleri, şahin olan Kebensenuef bağırsakları, çakal olan Duamutef mideyi ve insan biçimli olan İmseti karaciğeri korur.

Sahnede daha yukarıda, yargıç görevini gören Tanrılar ve ölüler kültünün en önemli tanrısı Anubis de yer alır.

Ölünün kalbi, terazinin bir kefesine kalp diğer kefesine Maat'ı simgeleyen tüy konarak tartılır. Burada, kalbin tüyden hafif olması yani adalet karşısında kusursuz olması gerekir.

Terazi motifini Budge (2001) şöyle açıklar:

"*Terazi fikrinin, IV. Hanedan'ın sona ermesinden önce geliştiğini varsayabiliriz; benzer şekilde, Mısır okullarının bir Tanrı'ya tartılma sırasında teraziyi gözlemleme ve bekçilik etme görevi yüklediğini, terazide tartılma işleminin Shenit denilen ve insanların fiil ve davranışlarını kontrol ettiğine inanılan varlıkların huzurunda gerçekleştirdiğini, mahkemede düşmanları tarafından ölünün aleyhine bazı ipuçlarının getirilebileceğinin düşünüldüğü, tartılmanın Ulu Tanrı, Amentet'in Rabbi huzurunda yapıldığı, fiziksel ve manevi anlamda ölünün kalbinin onun sınıfta kalmasına yol açabileceği çıkarımlarında bulunabiliriz. Göçen kişi kalbine 'anne' diye hitap eder ve ardından*

onu Ka'sı ya da dublesiyle özdeşleştirir ve Tanrı Khnemu'nun adıyla Ka'dan iki kere söz edilmiş olur. Bu hususlar önemlidir, çünkü göçe kişinin kalbini hayat ve varlık kaynağı olarak gördüğünü kanıtlar ve Tanrı Khemu'nun adının geçmesi, söz konusu kompozisyonun tarihini Mısır'da dinsel düşüncenin başlangıcındaki bir dönemle eş zamanlı kılar. Yaratılışta Tanrı'nın emirlerini yerine getirmek üzere Thoth'a asistanlık yapanlardan birisi Tanrı Khnemu'dur ve Philæ'deki çok ilginç bir heykel Khnemu'yu bir çömlekçi çarkının başında insana biçim verirken gösterir. Öyle görünmektedir ki göçen kişi mahkemede Khnemu'nun adını anmakta, insana biçim veren ve bazı bakımlardan Dünya yaşamının tarzından sorumlu olan bu Tanrı'yı yardıma çağırmaktadır."

Livraga ise (1993) ilginç bir sembolizme dikkat çeker:

"*Terazinin yatay kolunun hemen altında, üzerinde bir insan başı bulunan dikdörtgen biçiminde bir taş veya yassı bir dörtgen görülmekte. Bu hayatta iken insan biçiminde olup, tepesinde insanın başının yani zekânın yer aldığı fiziksel bedenin maddesi olan Chat ya da Khat'tır. Sadece bir madde parçası olarak hareketsizdir ve bir zamanlar insan görünümünde olan basit bir hammadde olarak tanımı, Avrupa'daki Rönesans simyagerlerine kadar gelen Kübik Taş'tır bu.*"

Terazinin sağında günahkâr ruhları yok eden timsah başlı Amemit bulunur.

Livraga terazinin orada duran Ka'yı ise (1993) şöyle açıklar:

"*Terazinin kalbi taşıyan kefesiyle dikey kolonu arasında görülen insan figürü, 'çifti' olan KA, duyguların yer aldığı, Ruhun görüntüsünü taşıyan ve yaşarn boyunca fiziksel bedene biçimini veren vasıtadır. Adım atma pozisyonundadır, çünkü yürüyüp gidebilir ve hatta bizzat insana kefil olarak adalet isteyebilir. Er-*

demleri ona gökyüzünün yollarını açmaya yetmediği zaman, bir süre, yeryüzünde dolaşmaya mahkûm edilerek hem Tanrıların hem insanların gözüne görünür."

Tanrıların yazıcısı olan Thot ise ölünün yargılanma sonucunu Osiris'e bildirmek için yazar. Sonuç olumlu olunca ölü Osiris ile birleşip yeniden doğar ve sonunda da Horus'un yanına gider. Yeniden doğma Phoenix kuşu ile sembolize edilir.

Bu sembolizmi de Livraga (1993) şöyle açıklar:

"*Ve nihayet sol taraftaki İsis'in simgesi Büyük Ana'nın önündeki büyük figür var; bu Osirisleştirilmiş Ruh Atmu veya Sahu'dur. Osiris-Ani yani Tanrı-İnsan olarak, kaybetmiş olduğu boyutları yeniden kazanma olasılığına sahiptir. En büyük gizemi, bizzat insanın manevi nedenini oluşturur. Başka bedenler içinde, yeniden dünyaya gelmeler esnasında ve Doğa'daki büyünün, insanoğlunun insani ve evrensel yolculuğu boyunca almak zorunda bıraktığı değişik biçimler içinde bile değişmezliğini koruyan parçadır insanoğlunun.*"

Ölümle ilgili çok önemli bir kült de "Horus'un Gözü" sembolü etrafındaki inanıştır. Horus'un Gözü sembolizmini Champdor (1984) şöyle açıklar:

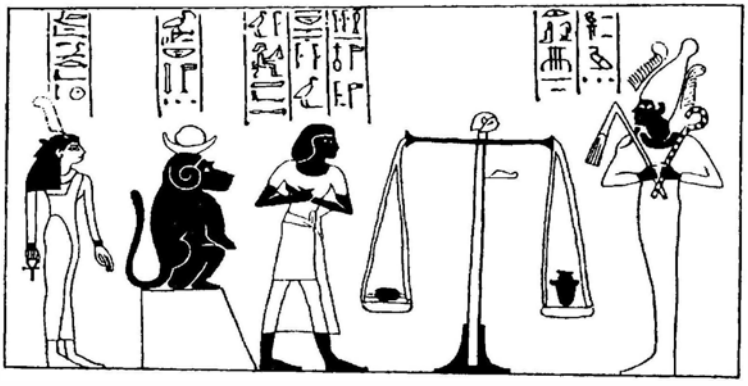

" Ölünün ruhu, hayatın ve ışığın ebedi kaynaklarına yükseliyordu. Bu serbest ruh 'ba' idi. [...] Ruh, Gök Tanrısı olan Fakat dikkat etmeliydi! Onu kovalayıp rahatsız etmek için ilk cehennemlerde, nefesi yeryüzünde yaşayıp, ölenlerden hiç ayrılmayan korkunç Seth'i karşısında buluyordu. [...] Mısırlılar, iki hafta boyunca Ay küçülürken, Kötülük Ruhu Seth'in, siyah bir domuz şeklinde, gökyüzünde, Horus'un gözünü yediğine inanıyorlardı. Bir balıkçının koca karınlı, sedef renkli bir ay balığını yakalayışı gibi, Seth, bu gözü ağlarında yakalıyor, bu ölüler dünyasına egemen esrarlı gözü, su aygırlarına, Nil nehrinin derinliklerinden gelmiş ışık yansımaları gibi, sular boyunca sinsice kayan timsahlara atıyordu. Bunun içindir ki, Mısırlılar, Osiris'in ruhunun, diğer ölülerinki gibi, Horus'un gözünde kaybolduktan sonra, mumyalanmış olan ve terk ettiği bedene, mumyalama süresince, Horus'un başına gelenler gibi her çeşit maceraya tabi olduktan sonra dönebileceğine inanıyorlardı. Bunun içindir ki, mumya mezarın ya da mabedin zeminine dikine konulduğu zaman, rahipler, yani, Horus, karısı İsis, kardeşi Nephtis, aynı zamanda Thot ve Anubis, ruhun saklandığı Horus'un gözünü aramaya koyuluyorlardı. [...]Bu 'Horus'un gözünün aranılması', bu ışığın aranması, ayini yöneten rahibin, karaciğeri ve iç organları Seth'in kötülük ruhunun olan bir öküz

ve ceylanı yakaladığı zaman sona eriyordu. […] Hayvan boğazlandığı veya karnı yarıldığı zaman, rahip sıcak karnını karıştırıyor, parlak ve kaygan iç organlarını Horus'un sindirilmemiş tanrısal gözünü bulmak için muayene ediyordu; çünkü ölünün ruhu bu gözde saklanmıştı ve ruhu kurban edilmiş hayvanın iç organlarından çıkartarak cenaze rahibi onu ölüyc, daha doğrusu mumyasına iade ediyordu. […]Gözün, yani orada oturan ruhun kadavraya iadesi gösterişli ayinlerle yapılıyordu: Mumyaya bir kalp getiriliyor, heykeli ve gölgesi ona götürülüyor ve ölünün oğlu, ona hayatını aktarmak için, mumyayı veya heykeli iki eliyle kucaklayarak öpüyordu."

Ve ölüm ile ilgili bölümü çok eski bir Mısır duası ile bitirelim:

"*Heykellerin mihraplarında ebediyen kalsın… Bedenin nekropoldeki mezarında sabit dursun… Batı güzelliklerinle sevinsin. Batı dağından arzunca çıkıp girebilesin, önünde öbür dünya kapılarının ardına kadar açıldığını göresin… Dağda yükseldiği zaman Ra'ya tapabilesin ve ufkun eşiğinde dinlenirken onu yüceltebilesin. Etrafı ebedi bahçelerle çevrili gök havuzunun kıyılarında her zaman gezebilesin…*" (Renouf, 2015)

PİRAMİTLER

Mısır inanışlarında ilk dönemden beri ölüm ile ilgili kültlerin öneminin üzerinde durduktan sonra, kendini Tanrı'nın vekili ya da ta kendisi sayan krallar için yapılan çok daha görkemli törenlerden ve mezarlardan da söz etmek gerekir.

İlk kral mezarları, kraliyet ailesinden olmayanların mezarlarına göre çok farklı değildir ancak çok daha görkemlidir. Büyük olasılıkla geleneksel mastaba formundan daha karmaşıktır ve üstleri kubbe biçimindedir. Daha sonrasında ise bildiğimiz piramit formları oluşmuştur.

En iyi korunmuş ve en eski yapılardan biri MÖ 2687-2667 yılları arasında hüküm süren Coser/Zoser'in Sakkara'daki basamaklı piramitidir.

Hornung (2004) Sakkara Piramiti'ni şöyle anlatır:

"Kralın [Zoser] iki sunağın bulunduğu açık avlunun ucundaki yer altı mezarının üzerinde altı basamaklı etkileyici bir piramit yükselir. 60 m yüksekliğindeki Basamaklı Piramit, yaratılış anında dünya düzeninin temeli olarak kaosun sularından yükselen 'ilk-tepe'nin taştan bir benzeri, aynı zamanda bir mezar tümülüsünde muazzam bir gelişmedir. Dünyanın bu en eski piramidinin güneydoğusunda, küçük ibadet odalarıyla çevrili bir tören avlusu vardır. Ölü kral, öte dünyanın ebediyetinde sonu gelmeyen bir dizi yenilenme törenini bu avluda kutlayacaktır. [...] Ölü kralın özgürce hareket eden ruhu yalnızca bir

mezar, tapınak ve tören avlusuna değil, taştan yapılmış dev bir ikametgâha da sahip olur, ancak ikametgâhın büyük bir bölümü molozlarla doldurularak bina görüntüsü verilmiş iri taş bloklardan ibarettir. Tavan kirişleri ve yarı açık kapılar bile yeni malzemeden, taştan yapılmıştır, 'yivli' sütunlar taşıyıcı değildir, o zamana değin ahşap ve sazlarla uygulanan mimarinin taşa dönüşmüş biçimidir."

Gerçekten de her şeyin taştan yapıldığı bu piramit uzun tünelleriyle de ünlüdür. Bu piramitte aynı zamanda mevsimsel ritüellerin de yapıldığı bilinir.

Piramit formu yayıldıkça farklı biçimler de ortaya çıkmıştır. Özellikle Daşur'daki Bent Piramiti ve Kızıl Piramit ara geçiş formu olarak karşımıza çıkar.

Piramit denince akla gelenler kaçınılmaz olarak Giza'daki üç büyük piramittir. Bunlardan en çok bilineni ise Kufu ya da daha çok bilinen adıyla Keops piramitidir.

Keops piramitinde lahit odası olmasına rağmen ceset bulunamaması farklı görüşlere yol açmıştır. Bazı araştırmacılar bu cesedin eski çağlarda yağmalandığını söylerken bazılarına göre burada aslında inisiyasyon törenleri yapıldığından lahit sadece sembolik anlam taşımaktadır.

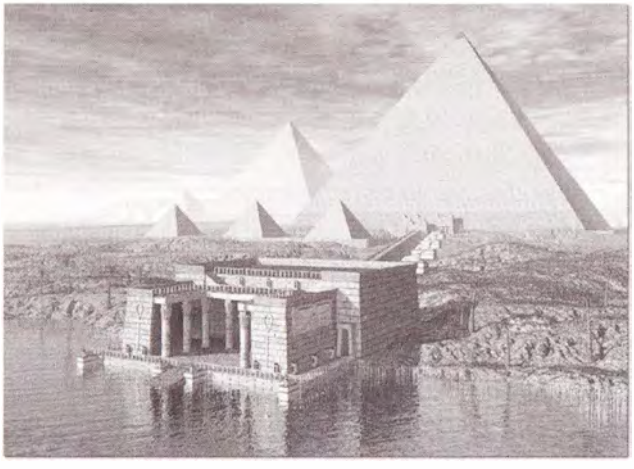

Piramitleri münferit yapılardan çok, bir yapılar bütünü olarak düşünmek de gerekir. Bu yapılar üzerine süregelen varsayımlar vardır. Breewer ve Teeter (2011) şöyle derler:

"*Klasik piramit kompleksini meydana getiren diğer unsurların işlevleri tümüyle belirsizdir. Piramidin doğu tarafında bulunan ölüler tapınağı, belki de saray rahiplerinin kralın Ka'sını devam ettirmek için ikramlarını sundukları yerdi. Vadi tapınağı, cesedin mumyalandığı ve arındırılma işlemlerinin yapıldığı 'arındırma çadırı' olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Hafre'nin vadi tapınağında bulunan pek çok heykel parçasının kralın heykelleri olduğu ve yeniden dirileceğine ilişkin inancı yansıttığı iddia edilmektedir. Diğer bir görüş de kralın Horus'un yeryüzündeki cisimleşmiş biçimi olduğu inancı vadi tapınağında kutsanırken, Ra'nın semavi yönünün ölüler tapınağında kutsandığını ileri sürmektedir. Kraliyet mezarlarında bulunan ritüel kayıkları cenaze törenlerinde kullanılıyordu; ancak büyük ihtimalle yapılmasının asıl amacı ölü kralın ruhunun tanrısal Ra biçiminde cennete geçmesini sağlamaktı. [...] Yeni Krallık döneminden itibaren kraliyet mezarlarının tarzı da önemli ölçüde değişmiştir. [...] Ölüler tapınağı ve vadi tapınaklarından oluşan gözle görülebilir piramitlerden farklı olarak Yeni Krallık Dönemine ait kral mezarları mezar kompleksinin diğer bölümlerinden ayrılmıştır. Vadi tabanından 100 metreden fazla içeriye doğru kayaların kesilmesi ile inşa edilen bu mezarlar birbirlerini izleyen sütunlu odalardan ve geçitlerden oluşuyordu. Her bir mezar, kralın lahitinin konulduğu mezar odası ile bitiyordu. [...] Kralın dini inancı, ekim yapılan toprakların hemen bitişiğinde batı tarafına inşa edilen kraliyet tapınaklarında(ölüler tapınağı olarak da bilinir) kutsanırdı. Bu büyük tapınakların etrafında, tıpkı Giza'daki Eski Kraliyet nekropolünde olduğu gibi, krallarının yanına gömülmek isteyen asillerin gömüldüğü büyük bir mezarlık vardı. Kraliçelerin ve kraliyet ailesi çocuk-*

larının kaya mezarları, Kraliçeler Vadisi olarak adlandırılan güney vadisinde bulunuyordu. [...]Piramidin doğu yönünde bulunan ölüler tapınağının Yeni Krallık dönemindeki biçimi kraliyet tapınağı olarak biliniyordu. Bu yapılar, Amon-Ra inancının tapınakları taklit edilerek yapılmıştır. Böylelikle ölen kralın tanrısallığı ve özellikle Teb biçimlerinde onun tanrıyla olan bağlantısı ifade ediliyordu. Tanrı'nın tapınaklarının arkasında tapınak ekseninde kutsal bir bölüm bulunuyordu. Aynı şekilde, kral tapınaklarında da Amon'un kral biçiminde görüldüğü kutsal bir bölüm yer alıyordu. Yeni Krallık kraliyet tapınaklarının başka standart bölümleri de vardı: sonsuzluğun göksel tanrısı Ra'ya ibadet edilen açık alan; Osiris'in kapalı tapınağı; kralın babasına ya da atalarına saygı tapınağı."

Piramitler, ilk çağlardan beri tüm araştırmacıların ilgisini çekmiştir.

MÖ 490-425 yılları arasında yaşamış olan ünlü Grek tarihçi Herodotos, Tarihler'inin ikinci kitabı olan Euterpe'yi Mısır'a ayırmıştır. Herodotos, Piramitler ve yapımları hakkında şunları yazar:

" *[Keops] kendini kıyıcılığa kaptırmıştı. Bütün tapınakları kapatmış, Mısırlılara kurban kesmeyi yasak etmiştir; ayrıca herkesi kendisi için çalıştırmıştır. Kimisini Arabistan'daki taş ocaklarından Nil'e kadar taş çekmeye yollamış; kimilerine de bu taşları gemilere yükleyip karşı kıyıya geçirmek, oradan da Libya dağlarına kadar taşımak işini vermiştir.*

İşyerinde sürekli olarak yüz bin işçi çalışıyordu ve üç ayda bir nöbet değişiyorlardı. İlk on yıl halk, taşların çekildiği yolu yapmak için ezildi; çünkü bu yolu da kendi elleriyle yapmışlardır. Ve bence bu yol piramitten daha az önemli değildir; uzunluğu beş stad, genişliği on kulaç ve en yüksek noktasında yüksekliği sekiz kulaçtır; cilalı taştan yapılmıştır, taşların üze-

rine hayvan resimleri kazınmıştır. Bu kaldırım ve üzerinde piramitlerin yükseldiği tepelere oyulan yeraltı odaları diyorum, on yıllık emeğe mal olmuştur; Nil'den ayırdığı bir kanalı çepeçevre dolandırıp ada haline getirdiği bir yere kazdırdığı bu odaları kral kendisi için mezar olarak yaptırmıştı. Piramit için de ayrıca yirmi yıl harcanmıştır; beher yüzü, sekiz yüz plethron boyundadır, kare biçimindedir, yüksekliği de aynıdır; taşlar cilalıdır ve büyük dikkatle yerleştirilmiştir; taşların her biri otuz ayaktan aşağı değildir.

Piramit şöyle kurulmuştur: Önce kimilerinin "bindirmelik" kimilerinin de "küçük kurban kesme yeri" dedikleri sahanlıklar, üst üste sıralanmıştır. Bunlar yapıldıktan sonra taşlar, kısa kesilmiş ağaçlardan yapılma makinelerle yukarıya çıkarılıyordu; bu makine taşı yerden alıp birinci sahanlığa bırakıyor, bu sahanlıkta da bir makine var, o makine taşı alıp ikinci sahanlığa çıkarıyor ve orada da bir vinç var; çünkü ne kadar sahanlık varsa o kadar da makine var, belki kolay taşınabilir bir tek makine vardı da birindeki taşlar bitirilince öbürüne aktarılıyordu; biz iki türlüsünü de anlatıyoruz, çünkü bize de öyle anlattılar. Böylece ilk yapılan yer, piramidin tepesi oluyor, sonra bir alt bölüme iniliyor ve en son taş, yapının en altına, toprağa en yakın olan yerine yerleştiriliyordu. Yapı süresince işçiler ne kadar bayırturpu, ne kadar soğan, kaç baş sarmısak yemişler, piramidin üzerinde bunları gösteren ve Mısır harfleriyle yazılmış yazılar vardır ve eğer bana bunları okuyup anlatan kılavuzun sözleri aklımda iyi kalmışsa, toplamı bin altı yüz talant gümüş tutuyordu. Bunlar bu kadar tutarsa, varın hesap edin öbür giderleri, harcanan demiri ve işçilerin yiyeceği ve giyeceği ne tutmuştur? Hem şüphesiz bu anıt için harcanan zaman bundan ibaret de değildir, buna bence taşların işlenmesi, taşınması ve bir de yeraltı odalarının kazılması için harcanan zamanı da eklemek gerekir ki, bu da az şey değildir."

Hornung (2004), 4. Hanedan zamanında inşa edilmiş olan Eğik Piramit ve Kızıl Piramit hakkında da şunları yazar:

"Maidum'da ilk kez gerçek bir piramidin yapılması planlanmıştır, bu piramidin basamaklı çekirdeğinin etrafı, çok iyi cilalanmış en kaliteli kireçtaşından yapılmış eğimli bir dış duvar ile kaplıdır. Snefru bu planı Maidum ile Sakkara arasında yer alan Dahşur'da iki kez uygulamıştır; bunlar Prens Kanofer'in yönetiminde inşa edilen 'Eğik Piramit' ve 'Kızıl Piramit'tir. Eğer anıtın adındaki belirleyici etkene güvenecek olursak, üst ve alt kısmı farklı eğimde olduğu için kendine özgü 'eğik' köşelere sahip Eğik Piramit de geometrik piramit olarak planlanmıştı; ama belki eğimin açısı çok dik olduğu için bu açı tutturulamamıştı. Daha az eğimli olan soyut ve geometrik biçimin ilk gerçek örneği Kızıl Piramit'tir. 3. Hanedanın dikdörtgen, kapalı yapı komplekslerinin yerini, Maidum ve Dahşur'da piramitle-

rin doğu tarafında serbestçe sıralanmış kült yapıları almıştır. Çevre duvarı, piramidin kare temelinin etrafında ancak küçük bir alan bırakır. Ölüm ayinlerinin gerçekleştirildiği ve adakların sunulduğu ölüler tapınağı ile genellikle verimli topraklarla çölü ayıran sınırda bulunan vadi tapınağı arasındaki bağlantı, önceleri üstü açıkken, daha sonraki dönemlerde kapatılan bir geçitle sağlanır. Maidum ve Dahşur'daki ölüler tapınakları henüz son derece sadedir, bir sunak ve kralın unvanlarının sıralandığı iki anıttaşından oluşmaları nedeniyle Arkaik dönemin kral mezarlarını anımsatırlar. Buna karşın Eğik Piramit'in vadi tapınağı zengin heykel ve kabartmalarla süslüdür. Tapınağın nişlerinde kralın gerçek boyutlarından biraz daha büyük heykelleri durur, giriş salonunun duvarlarına, kralın çeşitli eyaletlerindeki mülklerini simgeleyen kadın figürleri oyulmuştur. Sütunların üzerinde, aralarında kuruluş ve yenilenme törenlerinden sahnelerin de bulunduğu çeşitli kült eylemleri, ayrıca kralın ilk kez bir Tanrı tarafından kucaklandığını gösteren sahneler yer alır; Orta ve Yeni Krallıkta bu tasvirler tapınak ve mezarların değişmez süslemeleridir."

Piramitlerden söz etmişken meşhur Sfenks'ten söz etmemek olmaz. 73.5 metre uzunluğunda, 6 metre genişliğinde ve 20 metre yüksekliğinde olan bu sıra dışı anıt aslında bütün coğrafyada rastladığımız bir figürdür. Sfenks genelde insan başlı değişik hayvanlardan oluşan motiflere verilen ortak isimdir. Aklı temsil eden insan başı ve gücünü değişik hayvanlardan alan vücuduyla tam olarak ne amaçla yapıldığı bilinmese de inisiyatik bir anlamı olduğu kuşkusuzdur. Bazı araştırmacılar bunun piramitleri korumak için yapıldığını söylerken bazıları da Güneş kültleriyle ilişki kurmaktadır.

Her ne olursa olsun Sfenks zamanla, özellikle de Rönesans döneminden sonra Batı ezoterik örgütlerinin vazgeçilmezi olmuştur.

MISIR'DA BÜYÜ

Mısır kültüründe büyünün önemli bir yeri vardır. Mısırlılar karmaşık büyü formülleri kullanmış, çağlar boyu birçok sistem geliştirmişlerdir.

Başlangıçta büyü ve ritüel ayrımı yoktur, günlük pratikler birbirine benzer ancak bu zaman içinde önce Doğa olaylarına sonra da başka bir varlığa müdahale şeklinde gelişmiştir.

Bu büyüler Helenistik dönemde Batı'ya geçmiş, takip eden yıllarda Roma üzerinden bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Zaten büyü formüllerinin birçoğu da Helenistik dönemden kalmıştır.

Rönesans döneminde bu mirasa ezoterik örgütler sahip çıkmış ve günümüze kadar onların olmazsa olmazı haline gelmiştir.

Günümüzün sapkın inançlılarını anlamak için Mısır büyüsü üzerinde özellikle durmak gerekir.

Mısır'da büyünün başlangıcı hanedanlara, hatta tarih öncesi devirlere dek uzanır. Mısır ilk çağlardan beri büyünün vatanı olarak kabul edilmiştir ve birçok büyü formülünün buradan çıktığına inanılır.

Hornung (2003) Mısır kültüründe büyüyü genel olarak şöyle açıklar:

"Mısır'ın birçok dinsel ve edebi metinlerinde büyü söz konusudur, üstelik bu durum yalnızca basit dinsel metinler için değil, en önemli eserler için de geçerlidir. Halk büyüyle ilgili anlatılardan daima hoşlanmıştır, dünya düzeninin kurulması ve korunmasında büyü vazgeçilmez bir kudrete sahiptir. Büyünün etki gücü, kendiliğinden gerçekleşme, onu kültten ayırarak tekniğin alanına iter; kadim çağlardan kalma değerler ötesi bir kudret aktarımı olarak hem iyilik hem de kötülük için kullanılabilen büyü 'ak' ya da 'kara' büyü kılığında karşımıza çıkabilir. Denetimden çıktığında, yaratılmasına katkıda bulunduğu dünyayı yok edebilir. Büyünün bu karmaşık yapısı, onun Mısır dinindeki işlevi ve anlamını açıklama denemelerinde tam olarak aydınlatılmamıştır. Yozlaşmış türlerine bakılıp kolayca dinin 'habis tümörü' ve etik kavramının karşıtı ilan edilen büyünü iyi ya da kötü olması onu kullanan kişinin etiğine bağlıdır. Eski Mısır dinini, özellikle etkisini hâlâ sürdürdüğü, Mısır kökenli Yunanca ve Hristiyan (Kıpti) büyü sözlerinden bellidir."

Eski Mısır'da büyü, Mezopotamya'da olduğu gibi, törene dayalıdır. Mısır dininde özel olarak büyü ile uğraşan bir büyücü sınıfı yoktur. Büyü, diğer yerlerden farklı olarak Tanrılara yakararak olur. Hatta bir topluluğun taptığı Tanrıların dışında kalan Tanrıların, o topluluğun inancına göre, büyü güçleri de olduğuna inanılır.

Mısır'da büyücülük Tanrı Heka ile özdeşleştirildiği için tanrısal gücünü buradan alır. Ka'yı harekete geçiren özelliğinden dolayı Heka bu gücün sembolü olmuştur.

Mısır inancında isimler önemli bir yer alır. Bir Mısırlının ismi kendisi için çok önemlidir. Diğer kültürlerde de olduğu gibi, büyülerde isim kullanmanın ayrı bir önemi vardır.[19]

Bu aynı şekilde Tanrılar için de geçerlidir. Tanrı'nın adı her

[19] Aynı şekilde Keltler'de de isim çok önemli idi. Hatta Keltler ismi, ruhun bir parçası da sayarlardı.

şeyin ötesinde büyük bir gizemi ve büyülü güçleri barındırır. Bir görüşe göre Mısır Tanrı ve Tanrıça isimlerinin, Helenistik dönemde Yunanlaşması aslında onların gizli güçlerinin herkes tarafından kullanılmasını önlemek içindir.

Leiden Papirüsü'nde geçen bir ifade bunu çok güzel anlatmaktadır:

"*Eğer onun bilinmeyen ismi söylenirse, duyan korkudan düşer*
Bir başka Tanrı bile onu bu isimle çağıramaz
Onun ismi gizlidir
Çünkü o gizemin ta kendisidir."

Bu konuyla ilgili ilginç bir söylence de vardır: Ra, asıl ismini ölümlülerden, hatta diğer Tanrılardan bile gizli tutar. Yaşlanmaya başlayınca İsis bu ismi öğrenmeye karar verir.

İsis'in büyülü güçleri her yerde olduğu gibi ölüm kültlerinde de karşımıza çıkar. Ölü üzerine konan bir muskada, İsis'in ölüyü koruyacağı belirtilmektedir:

"*İsis'in kanı, İsis'in gücü, İsis'in sihirli sözleri bu kudret sahibini*[20] *koruyacak kadar kuvvetli olacaktır ve ona olmaması gereken herhangi bir şey yapıldığı zaman, onu koruyacaktır.*"

Dünya'nın, yeraltının, gökyüzünün ve havanın birçok iyi ya da kötü varlıkla kaplı olduğuna inanan eski Mısır halkı, bunlardan yardım alabilmek ya da kötülüklerinden korunabilmek için de büyüye başvurmuştur. Bu varlıkların da insanlar gibi çeşitli duygulara sahip olduklarını düşündüklerinden onların gönlünü almak için çeşitli eylemler yapılmıştır.

Eski Mısırlılar bu varlıklarla haberleşebilmek için çeşitli sihirli formüller, objeler ve amuletler kullanmıştır. Bu âdetler daha sonra Tanrılara yakarışlarla devam etmiştir.

[20] Mumyayı kastediyor

Eski Mısırlılar, bazı sihirli sözcüklerin doğru telaffuz edildiği takdirde kötü ruhları kovduğunu hatta hastaları bile iyileştirdiğini düşünmüştür. Eski büyü kitaplarında bu ritüellerin nasıl yapılacağına ait açıklamalar da vardır. Bunlar toplumlar tarafından "karanlık" işler olarak kabul edilmişlerdir.

Büyünün devlet işlerinde de kullanıldığı bilinmektedir. Hatta Orta Krallık döneminde, Nübye ve Asya ticaret yollarına tehlike oluşturan kabileler "büyü yoluyla" bertaraf edilmiştir. Bu büyü adlarının yazılı olduğu kap ya da heykelciklerin belli bir ritüelle kırılmasıyla yapılmıştır.

Bunun dışında, "ruhlarla", hayvanlarla yapılan büyüler de vardır.

Büyünün yaygınlığı, Mısır'ın diğer uluslar tarafından, büyücülerin vatanı olarak kabul edilmesine yol açmıştır. İbrani, Yunan ve Roma yazarları Mısır'lıları gizli ilimlerde usta olarak nitelemişlerdir.

Mısır kültüründe büyünün kullanıldığı bir alan da tıptır. Mısır, zamanına göre tıpta ileri bir noktada olsa da hastalıklarda kötü ruhların katkıları yabana atılamamıştır. Hastalıklarına çare arayanlar, Thoth, Sekhmet, İsis, hatta İmhotep tapınaklarına gitmiş, izin verilirse geceyi orada geçirip Tanrı ya da Tanrıça'yı rüyalarında görmeye ve çare bulmaya çalışmıştır. Ayrıca büyülü ya da tılsımlı çeşitli metotlar kullanılmıştır.

Mısır'ın büyü adetleri Mısır öykülerinde de geçer.

Bunlardan birinde, Kral Snefru'nun okutmanı Djadja-em-ankh büyücü olarak karşımıza çıkar. Kral, canının çok sıkıldığı bir gün Djadja-em-ankh'dan kendini oyalayacak bir etkinlik bulmasını ister. Djadja-em-ankh kralın temiz hava alması ve gezmesi gerektiğini söyler. Kral, haremindeki en güzel yirmi kızı yarı çıplak olarak alarak nehirde gezintiye çıkar. Kızlardan biri kıymetli tokasını düşürür ve sızlanmaya başlar. Kral ona yeni bir toka alacağını söylese de kız düşen tokasını istemektedir. Sonunda Djadja-em-ankh büyülü sözler söyleyerek, altı

metre derinliğindeki gölde sudan duvar oluşturarak dibini açar ve toka bulunur. Djadja-em-ankh bu güçlerinden ötürü kral tarafından ödüllendirilir.

Bir başka öyküde ise yaşlı büyücü Djedi, ölü hayvanları diriltip, kehanetler söylemektedir. Djedi kurumuş nehri bile suyla dolduracak güçlere sahiptir. O da diğer öyküde olduğu gibi kral tarafından ödüllendirilir.

Ölüleri diriltme motifi, Mısır büyü sanatında her zaman yer almıştır. Bunda İsis'in Osiris'i dirilttiği efsanenin kuşkusuz büyük payı vardır.

Cansız nesnelere can verme büyüsü de Mısır büyüsü bağlamında sık rastlanan bir motiftir. Romalı Lukianos'un aktardığı bir öyküde, büyü sanatını bizzat İsis'ten öğrenmiş olan bilge Pankrates, evindeki günlük eşyaları canlandırarak kendine yardım eden hizmetçilere çevirmiştir. Bir büyülü sözle eşyaları canlandıran Pankrates bir başka büyülü sözle onları yeniden eski cansız haline getirebilmektedir. Öğrencisi Eukrates, Pankrates yokken bunu denemeye kalkar ve bir havandan su getirmesini ister. İlk büyülü sözü bilen Eukrates bunu başarırken, ikinci büyülü sözü bilmediği için durduramaz ve evi su basar. Bunun üzerine Eukrates havanı parçalayıp ikiye ayırır ancak bu kez de iki havan su taşır. Pankrates geldiğinde havanı ikinci büyülü söz ile durdurur. Bu öykü fantastik didaktik bir öyküye benzese de çok eski dönemlerden beri var olan bir motifi kullandığı kuşkusuzdur.

Mısır'da kullanılan önemli bir büyü türü de düğüm atmaktır. Pek çoğumuza yabancı gelmeyen bu yöntemin kaynağının Mısır olduğu düşünülmektedir.

Bu yöntemin mantığında "güçleri" düğüm içine hapsetmek vardır. Böylece hapsedilen "güç" büyüde yardımcı olur.

Mısır'da büyü yarışmaları da meşhurdur. Hornung (2009) bunu şöyle anlatır:

"Daha firavunlar dönemi Mısır'ında son derece yaygın olan büyücü yarışmaları motifi ise başlı başına bir gelenek oluşturur. Bu motif ilk olarak, Orta Krallık Dönemine ait Westcar papirüsünde, daha sonra Tevrat'ta, Musa ile Harun'un Mısırlı büyücülerle giriştikleri yarışmalarda ve nihayet demotik Sedna romanında karşımıza çıkar. Kopenhag'daki Carlsberg papirüslerinin demotik bir fragmanı, İmhotep'in yabancı bir kraliçe ile giriştiği bir büyü yarışmasını anlatır. [...] Hristiyan söylencelerinde bile hâlâ azizler, putperest büyücüleri yenip durmaktadırlar. Örneğin, genç ve Hristiyan bir kız, büyük büyücü ve şeytanın öğrencisi Cyprian'a kafa tutar ve onun dininden dönüp Hristiyanlığa geçmesini sağlar."

Yukarıda adı geçen *Sedna* romanı, Thoth'un büyücülük özelliğiyle alakalıdır ve içinde Thoth tarafından yazılan büyü kitabının aranması konu edilir. Kitapta ilginç bir ifade de vardır: (Hornung, 2009)

"Burada iki büyü sözü kaydedilmiştir. Birinci sözü söylediğin takdirde, gökyüzünü, dünyayı, yeraltı dünyasını, dağları ve suları büyülersin. Ayrıca, her şeyi anlarsın; gökyüzünün kuşla-

rının konuştuğu her şeyi, aynı biçimde yerde sürünen hayvanları ve derinlerdeki balıkları görürsün... Ama ikinci sözü yeraltı dünyasındayken söylersen, tekrar dünyevi şeklini alırsın ve yeryüzüne geri dönersin. Gökyüzünde Güneş Tanrısı Ra'nın, çevresindeki tanrılarıyla birlikte belirdiğini görürsün, Ay'ın o anki cismiyle doğuşunu izlersin"

Thoth'un zamanı durdurmak için büyü yaptığıyla ilgili de bir efsane vardır. Buna göre Thoth, İsis'İn yardımına koşmak için, Güneş'in yolculuğunu, yani zamanı durdurur.

Mısır büyüsünün Hristiyanlığa geçmesi, Hristiyan kökenli ezoterik örgütleri de etkilemiştir. Günümüzde de Mısır büyüsü yaptığını söyleyen ezoterik örgütler vardır. Bunların bir hedefi de Mısır'daki arkeolojik buluntuları her ne şekilde olursa olsun toplayıp büyü amaçlı kullanmaktır.

Mısır büyüsü kavramı Müslümanlar arasında da oldukça yaygındır. Hatta Arap yazarları Mısır tapınaklarının büyü merkezleri olduğunu söylemiştir.

Mısır inançlarında en popüler olarak rastlanan kavramlardan biri de tılsımlı nesneler ya da günümüzde Lâtince *amuletum* sözcüğünden gelen ve amulet sözcüğü ile ifade edilen tılsımlardır. Amulet diyebileceğimiz nesneler, Mısır'ın ilk zamanlarından beri var olmuşlardır. Eski Krallık döneminde amuletler genelde hayvan şekilli ve hiyerogliflerde rastladığımız semboller formunda olmuştur. "Tanrı" figürlü amuletler ise daha çok Orta Krallık çağında yaygın olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise her türlü sembol kullanılmıştır. En yaygın figürler kuşkusuz bok böceği ve Bes'tir. Bölgede Bes figürlü amuletlere Ortaçağ boyunca rastlanmıştır.

Bunlar dışında, aynı büyü yapar gibi, düğüm atılarak hazırlanmış tılsımlar da vardır. Genelde yedi düğüm atılarak hazırlanılan bu tılsımların da koruyucu özelliği olduğuna inanılmıştır.

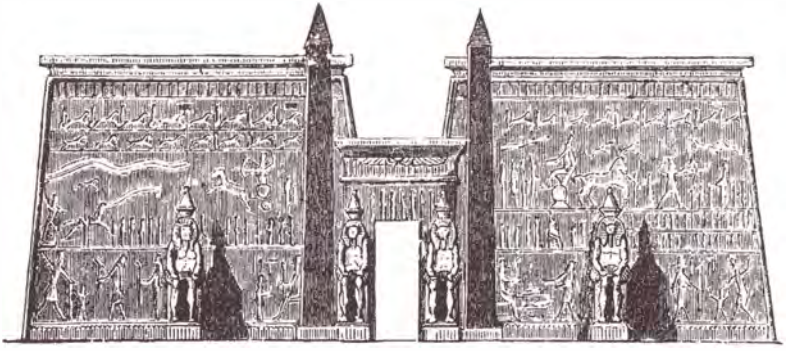

MISIR İNANÇLARININ EZOTERİK ÖRGÜTLERE GEÇİŞİ ve HERMETİZM

Mısır'da ilk seyyahlar ve Mısırbilim (Ejiptoloji/Egyptology) konusundan kısaca söz ederken, Mısır ile ilgili inançların Batı ezoterizmine nasıl geçtiğini ve ezoterik örgütlerin bundan nasıl etkilendiğine kısaca değinmiştik.

Aslında Batı ezoterik düşüncesi Mısır'a hiç de yabancı değildir. Yunan dünyası Mısır'a Herodotos'un yaptığı geziler dışında, Helenistik dönemde de çok büyük ilgi duymuştur.

Mısır'ın inisiyasyona dayalı inançları Helen dünyasını ve özellikle de Roma'yı çok etkilemiştir. Helenler inisiyasyona dayalı kültler yanında, bazı ritüelleri de inisiyatik ritüel olarak görmüştür. Örneğin Abydos'taki Osiris törenleri büyük yollarda ve meydanlarda yapılan halka açık törenler iken, Helenler bunu inisiyasyon töreni olarak görmüştür.

Aslında burada şöyle bir tez de ileri sürebiliriz. Roma felsefesi Helenistik dönem ve sonrasında, Mısır düşüncesinde de büyük bir değişim yapmıştır. Mısır dini pratiklere daha yatkın iken ve sembolizm aslında dini sembolizmi de kaplamışken, Helenistik dönem ve Roma ile birlikte daha ezoterik ve felsefeye dayanan bir düşünce gelmiş ve Mısır düşüncesi günümüze kadar gelecek evrimine başlamıştır. Burada, özellikle de Platonizm çok etkili olmuştur.

Hornung (2009), Mısır Dünyası mitleriyle Helen anlayışı arasındaki temel farkı çok güzel özetlemiştir:

"*Eski Mısır'da söz konusu olan, sürekli tekrarlanan bir yenilenmedir; Helenizm'de ise, Kaderin baskılarından ve ölümlülükten, yani, bu dünyaya hapsolmaktan kurtuluştur*"

Aynı şekilde İsis törenleri de Helenistik dönemde ezoterik bir yapı kazanmış ve kabul törenleri olarak görülmüştür. Bu inançların geldiği en son noktayı ise Apuleius'un Altın Eşek (ya da öteki adıyla Metamorfozlar/Değişimler) adlı eserinde görürüz.

Hornung (2009) bu konuda şöyle der:

"*İsis kültü, Mısır dışında yeni biçimler geliştirmiştir, çünkü artık merkezdeki firavun figürüyle bağlantılı değildir. Rahiplerin ve onların yardımcılarının yanında şimdi bir cemaat ön plana çıkmaktadır ki devlet kültü olarak örgütlenmiş Mısır dininde böyle bir cemaat yoktu. Onları 'modernleştirmek' amacıyla Tanrılara şimdi Helenistik giysiler giydirilir, hatta bazı lejyoner ve atlı olarak betimlenirler. Anubis'e bile arada sırada ata binmiş imparator olarak rastlamak mümkündür.*"

Bundan sonrası Roma içinde yer alan oryantal kültlere olan büyük ilgidir. Mitra ya da Sol Invictus kültleri gibi Doğu kökenli kültlerin yanı sıra Roma'da İsis, Serapis ve diğer Mısır bağlantılı kültler Roma'nın Hristiyan dönemlerine kadar popüler olmuştur.

Helen ve Roma dünyasında Mısır'a ait sırlardan biri de "Gece yarısı Güneşi"ni görmektir. Gece yarısı Güneşi, Güneş'in gece yarısı yolculuğuyla ve yeraltıyla, dolayısıyla ölüm kültleriyle alakalıdır. Bu bağlamda, Gece yarısı Güneşi'ni görmek ölümün sırlarına vakıf olmaktır.

Ezoterik bir örgüt için iyi bir konu olabilecek bu motif, Mısır düşüncesine göre daha başkadır. Bir Mısırlı için ölmeden bu sırlara ermek olası değildir ve Kral dâhil hiç kimse bu sırra erip "Osiris olamaz". Oysa Helen düşüncesinde "gizli bilgiye" sahip olan bu "sır"ra ulaşır.

Mısır törenleri Roma'nın Hristiyanlık döneminde Hristiyan yazarlar tarafından küçümsenmiş hatta aşağılanmıştır.

Örneğin, MS. 200 yıllarında yaşamış olan Hristiyan yazar Municius Felix, törenlerin yapısını hiç anlayamadığından, İsis törenlerini şöyle anlatır:

"Şu İsis'e tapan fukaralar, göğüslerini döver ve bahtsız annenin acısını taklit ederler. Bundan kısa bir süre sonra yavru bulunur, ah işte İsis bu işe çok sevinir, rahipler sevinçten haykırır ve şu köpekkafa (Anubis) yavruyu bulduğu için kıtlanır. Bu tören her sene tekrarlanır ve buna karşın onlar, bulduklarını kaybetmekten ve kaybettiklerini bulmaktan vazgeçmezler."

Öte yandan, İsis ve Horus ikonografisi olduğu gibi Hristiyanlığa da geçmiştir. Bugün kiliselerde çok sıklıkla gördüğümüz Hz. Meryem kucağındaki çocuk Hz. İsa motifi tamamen İsis ve Horus ikonografisinden alınmıştır.

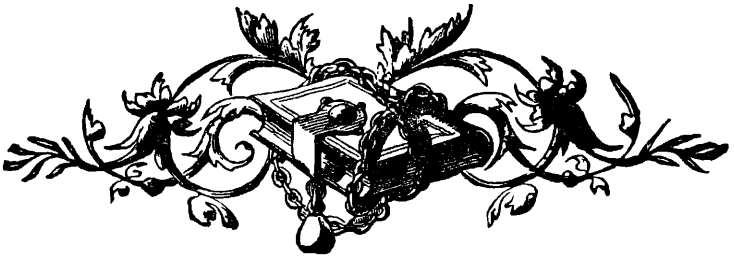

HERMETİZM
HERMETİZM NEDİR?

Hermetizm, sözcüğün yapısından da görüleceği üzere tanrı Hermes'in adından gelmektedir. Hermetizm sözcüğüne kaynaklık eden sözcük 17. yüzyıl başlarında rastlanan "hermetik" sözcüğüdür. Günümüzde çok yanlış olarak okült ya da ezoterik sözcükleriyle eş anlamlı olarak kullanılan bu sözcük aslında özel olarak MÖ 1. ve 3. yüzyıllar arası ortaya çıkmış ve eski Mısır geleneğinden gelen ancak Hermes Trimegistus'a atfedilen yazılara ait olanı belirtmek için kullanılmıştır. Hornung da (2009), Yunanca yazıların MS 3. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen, bunların Mısır kaynaklarında MÖ 2. yüzyılın sonlarına kadar uzandığına emindir.

Hermetik yazılar uzun yıllardır bilinmesine karşın hermetizm sözcüğünün çıkışı daha 19. yüzyılın sonlarıdır. Hatta bu sözcük daha sonraları "anlaşılması zor olan" anlamında da kullanılmıştır.

HERMES TRİSMEGİSTUS KİMDİR?

Hermes Trimegistus'un, Romalılara Mercurius adı ile geçen Yunan tanrısı Hermes olmadığı açıktır. Azra Erhat (1978) Yunan mitolojisindeki Hermes'i şöyle anlatır:

"Hermes, Titanlar soyundan Atlas'la Pleione'nin kızı Maia'nın Zeus ile birleşmesinden doğmuştur. Tanrıların, özellikle Zeus'un habercisi olarak görev alan Hermes, Olympos tanrılarının en renkli kişilerinden birisidir. [...] Hermes hırsızların olduğu kadar, tüccarların da koruyucusudur, ama asıl yararı yolculara dokunur. Yollara dikilen hermes heykelleri –ki bunlar bir tanrı büstü ve phallos simgesi taşıyan yuvarlak kaidelerdi- çok kutsal sayılan ilkçağın kilometre taşlarıdır. Hermes çobanların bekçisi olarak omuzlarında bir koyun taşıyarak canlandırılırdı."

Aslında Hermes adı sadece Yunanlı yazarların Mısır Tanrısı Thot'u kendi tanrıları Hermes ile özdeşleştirmelerinden gelmektedir.

Önceleri Ay tanrısı olan Thot, zamanla her şeyi yaratan, insanlara her şeyi öğreten ve yazıyı bulan tanrı olmuş, bilge ve hekim tanrı unvanlarını da almıştır. Bu yüzden Mısır'a ait önemli bilgiler Thot'a bağlanmaktadır.

Mısır'ın Hellenleşmesiyle birlikte Hermes Trimegistus da ortaya çıkar. Önceleri Yunanlılar tarafından Thot'a Hermes denilirken, Yunan tanrısı Hermes ile Mısır tanrısı Hermes-Thot'u ayırmak için, Hermes-Thot'a "Üç Kere Büyük Hermes " anlamında Hermes Trimegistus denmeye başlanmıştır.

MS 1. yüzyıldan sonra yazıldığı tahmin edilen Yunanca bir metinde İsis'in "*Ben Hermes tarafından eğitildim*" ya da "*Ben yazıyı Hermes ile birlikte icat ettim*" demesi de ilginçtir.

Ortaçağ boyunca Hermes Trimegistus ile ilgili inançlar hep devam etmiştir. İlginç bir inancı da Hornung (2009) aktarır:

"*Ortaçağ Arap yazarlarında, Hermes Trimegistos'un adı hem simya metinlerinde hem de piramitler bağlamında geçer. O, piramitleri inşa eden kişi sayılır ki bu düşüncede kuşkusuz 'haram' ile Hermes sözcüklerinin benzerliği büyük rol oynamıştır. Abdellatif Seba'daki metinlerde, iki büyük piramitin Hermes ve Agathoaimon'un anıtmezarları olduğunu okumuştur ve Makrizi, Hermes'in koskoca bir ailesi olduğu hikâyesini anlatır. İbn Batuta'ya göre, bilgeliği sayesinde tufanı önceden gören Hermes, gelecek kuşaklar için bütün bilgi birikimini Büyük Piramit'te saklamıştır.*"

Bu dönem aslında Mısır felsefesi ile Yunan düşüncesinin birleştiği bir dönemdir. İskenderiye'nin İslam dönemine kadar sürecek felsefi parlaması da bu dönemde başlar.

Hermetizm ise Rönesans boyunca parlayacak ve günümüze kadar gelen ezoterik örgütlerin temelinde yer alacaktır.

HERMETİK YAZILARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Bugün elimizde bulunan metinlerin MS 1. ve 3. yüzyıllar arasına tarihlenmesine rağmen, oluşum süreçleri çok daha eskilere dayanır.

Hermetik yazıların oluşması, MÖ 3. yüzyıldan itibaren Helenleşmiş İskenderiye'de başlar.

Hermetik yazıların ortaya çıkması Yunan-Mısır etkileşiminin bir ürünüdür. Bunlara bazı yazarların iddia ettiği gibi, Mısır bilgeliğinin yazıları demek tam olarak doğru değildir. Bu çağlara gelindiğinde zaten Eski Mısır düşüncesinden çok şey kalmamıştır, bu düşünceyi saklayan ezoterik topluluklar da zaten "saklamaktadır", belki Platon'un eserleri bu eski Mısır düşüncesine daha da yakındır.

Kanımızca Yunan kültürüyle karşılaşan Mısır felsefesi ya da geleneksel düşüncesi olmuştur. Ancak bu bile dönemine göre olağanüstü bir bilgiyi barındırmaktadır.

Bu ortamda birçok eser verilmiştir. En önemlileri, yazarları bilinmeyen, ancak Hermes Trimegistus'a atfedilen ve "Corpus Hermeticum" diye adlandırılan yazılardır. Devam edecek ciltlerimizde Corpus Hermeticum'la ilgili olarak daha ayrıntılı inceleme yapacağımız için, burada çok ayrıntıya girmiyoruz.

Bu yazılar her ne kadar daha uzak geçmişe dayansa da, Platonculuğun büyük izinin olmasına karşın Hristiyanlığın ya da yeni-platonculuğun izlerini rastlanmaması, yazıları MS 1.-3. yüzyıl arasında tarihlemektedir. Bununla birlikte, Hristiyanlıktan izler olmamasına rağmen gnostik düşünceye benzer bö-

lümlerin olması ilginç bir husustur.

Hornung (2009) Hermetizm hakkında ilginç bilgiler verir:

"*Hermetizm kendini tapınaksız ve kültsüz bir din olarak tanıtır (kendine özgü kült yöntemleri geliştiren gnostiklerin aksine) ama hâlâ mevcut olan Mısır tapınaklarına da katılır. Kákosy'nin tahminine göre, antikçağın geç dönemlerinde, Mısır tapınaklarında Hermetik eğilimli çevreler vardır ve bu çevreler (Asklepios olarak) İmhotep'e tapınmaya devam ederler. Her halükârda, Nag Hammadi metinlerinin gösterdiği gibi, Yukarı Mısır'da da Hermetik metinler okunmaktadır. […] Hermes Trimegistus Tanrı değil, insan sayıldığı için, Hristiyan yazarlar da onu tanıyıp öğretilerini uygulayabilirler. […] İslamiyet altında 'kitaplı halk' sayılabilmek için bir kutsal kitaba ihtiyaç duyan Harranlı Sabiiler, 9. Yüzyılda Corpus Hermeticum'u böyle bir kutsal kitap mertebesine yüceltmiş ve bu sayede Hermetik metinlerin Arap yazarlar arasında yaşamaya devam etmesine katkıda bulunmuşlardır.*"

Burada ilginç bir nokta da, daha önce kültünü gördüğümüz İmhotep'in hermetizm içinde saygı duyulan hatta "tapılan" bir kişilik olarak yaşamasıdır. Yunan kültüründe Asklepion ile bir tutulan İmhotep'in arkaik sembolizminde elinde rulo tutarak oturması da Hermes Trimegistus figürünü etkilemiştir.

ZÜMRÜT TABLET

Hermetik yazılar içinde en önemlisi kuşkusuz Zümrüt tablettir. Bu metin Orta Çağlardan bu yana birçok okültistin dikkatini çekmiş, farklı yorumları yapılmıştır.

Metinden ilk olarak Albertus Magnus, De Mineralibus adlı eserinde bahseder. Buna göre Hermes'in mezarı İskender tarafından bulunmuş ve tabletler burada açığa çıkmıştır.

En yaygın söylence, bu tabletlerin, Hermes'in lahitinin olduğu yerde, ellerinin arasında bulunmuş olduğudur. Burada sembolik bir ifade kullanıldığı da varsayılabilir. Tabletlerin Zümrüt olması önce Hermes' e ait bir taş olduğunu akla getirir, ancak zümrüt rengi ekini sembolize ettiği gibi, okült gelenekte bilgelik sembolü olarak da kullanılmıştır. Bu tabletlerin içeriğinin hermetik bilgelik olduğu düşünülürse bu yazıların zümrüt tablet üzerine yazılmış olmasının anlamı daha iyi gözükür. Zümrüt Hristiyanlık'da da inancı sembolize etmiştir.

Hermetik yazıların birçoğu Helenleşmiş Mısır'a aittir. Bu yazıların orijinal Yunanca metninin de olduğu varsayılmış, ancak bugüne kadar eksiksiz metin bulunamamıştır. Sadece yirmiye yakın Arapça versiyona rastlanmıştır.

Zümrüt tablet hakkında elimizde olan ilk versiyon Tyan'lı Apollonios'a aittir. (Apollonios Arapça metinlerde Balinus ola-

rak geçer.) MS 1. yüzyılda yaşamış olan Apollonios Yeni-Pitagorasçı filozoflar arasında önemli bir yer tutmakla birlikte, döneminde okült bilgisiyle de tanınmıştır. Ayrıca büyü ve simya üzerine kitapları vardır.

Apollonios'a atfedilen en önemli kitaplarından biri de "*Yaradılış'ın Sır Kitabı*"dır. (*Kitab-ı Sırrı Al-Halika*). Bu kitapta Zümrüt Tablet metninin bir versiyonu bulunmaktadır. Bu kitabın Sagiyus isimli bir din adamı tarafından 6. yüzyılda Arapça'ya çevrildiği söylenir, ancak orijinal Yunanca metin bulunamamıştır.

Kitabın giriş kısmı oldukça ilginçtir. Balinus giriş kısmının bir bölümünde bu yazıları nasıl bulduğunu kendi ağzından anlatır:

«Yaşadığım yerde tahta bir sütunun üzerine dikilmiş bir heykel vardı. Sütun üzerinde şu yazılar okunuyordu: "Ben kendisine ilim verilmiş olan Hermes'im; eserim önce herkese

açıktı, ancak daha sonra, benim kadar bilge biri tarafından yeniden bulunsun diye, sanatımı sakladım." Heykelin göğsünde ise eski dilde yazılmış şu yazılar vardı: "Eğer birisi varlıkların yaradılışının sırlarını merak ediyorsa ayaklarımın altına baksın"

Herkes bu heykeli görmeye gelirdi ve ayaklarına bakıp bir şey bulamazlardı.

Ben isc, küçük, zavallı bir çocuktum.

Fakat büyüyüncc, kuvvetlenince, göğsünün üzerindeki yazıyı okudum ve anlamını kavradım. Ve hemen sütunun altını kazmaya başladım. Toprağın altında içine güneş ışığı girmeyen karanlık bir geçit buldum. Burada bir meşale yakmaya çalışmak da boşunaydı, çünkü sürekli esen rüzgâr buna izin vermiyordu.

Karanlık yüzünden keşfettiğim yere giremiyordum ve rüzgârın gücü ışığın yanmasına izin vermiyordu.

Tedirgin bir uykuya daldığımda yüzü bana benzeyen bir ihtiyar karşımda belirdi ve bana seslendi: "Kalk Balinus ve yeraltına gir; bu yol seni yaradılışın sırrına götürecek ve Doğa'nın nasıl oluştuğunu göreceksin"

"Karanlık hiçbir şeye izin vermiyor ve ışık rüzgâra dayanmıyor" diye yanıtladım. O zaman bana dedi ki: "Balinus, ışığını şeffaf bir kabın içine koy, böylece rüzgârdan korunmuş olacaktır. Ve seni karanlıkta aydınlatacaktır."

Bu sözler benim ruhumu neşe ile doldurdu ve isteğime ulaşacağımı hissettim.

Ona seslendim: "Siz kimsiniz? Bu büyük iyilik için kime minnettarım?"

"Ben senin yaratıcınım, mükemmcl olan!"

O anda neşe içinde uyandım, onun bana söylediği gibi ışığı şeffaf bir kabın içine koydum ve yeraltına girdim.

Orada altın bir tahtın üzerinde oturan yaşlı bir adam gördüm. Elinde zümrüt bir tablet tutuyordu ve tabletin üzerinde "Doğa'nın varoluşu buradadır" diye yazıyordu.

Önünde duran kitapta ise "Bütün Var Olanların Yaratılış

Sırrı ve her şeyin nedenlerinin bilimi buradadır." diye yazıyordu.

Bu kitabı korkusuzca aldım ve buradan çıktım.

Bu "Bütün Var Olanların Yaratılış Sırrı" kitabında yazan her şeyi öğrendim; Doğa'nın nasıl var olduğunu anladım ve her şeyin nedenlerinin bilgisine eriştim. İlimim beni meşhur etti. Tılsım ve olağanüstü şeylerin bilgilerini öğrendim; dört elementin birleşmelerini, çekimlerini, itimlerini tanıdım.»

Bu metinde ilginç bir şekilde, Hermetik bilginin bulunuşu anlatılmaktadır. Kahramanımız burada sembolik dehlizlerden geçmekte ve ateşi "Kutsal Kâse"nin içinde koruyarak, aslında sonsuz yaşamın sırrını bulmaktadır.

Burada ilginç olan bir ifade de *"Eğer birisi varlıkların yaradılışının sırlarını merak ediyorsa ayaklarımın altına baksın"* ifadesidir. Bu tamamen eski Mısır'a ait bir ifadedir; eski Mısır'da, özellikle Ölüler Kitabı ya da buna ait özdeyişler "Thoth'un Ayaklarının altında" yani heykelinin altında bulunmaktadır.

Bu kitapta Zümrüt Tablet tercümesi de bulunmaktadır:

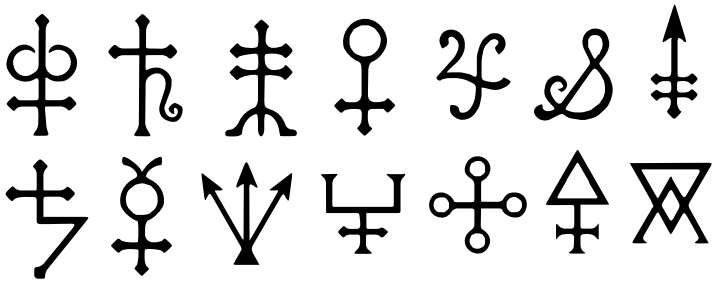

HERMES TRİSMEGİSTUS'UN SİMYA ÜZERİNE ZÜMRÜT TABLET

Hermes'in cesedinin bulunduğu karanlık mağarada, ellerinin arasındaki Zümrüt tablet üzerine yazılı sırları:

Hiç yalan olmadan doğrudur, kesindir ve çok gerçektir.

Aşağıda olan yukarıda olan gibidir, yukarıda olan da aşağıda olan gibidir ve birlikte tek bir şeyin mucizesini gerçekleştirirler.

Ve bütün her şey bir olandan geldiğinden, bir olanın düşüncesinden[21] gelmiştir. Böylece her şey bu tek olandan uyum[22] sağlayarak çıktı.

Güneş onun babasıdır, Ay annesidir. Rüzgâr onu karnında taşımıştır, Toprak beslemiştir.[23]

Dünyanın bütün gücünün [24] babası budur. Onun gücü eğer toprağa dönerse her şeye yeter.

Toprağı ateşten ayıracaksın, sübtil olanı kalın olandan; bu büyük bir maharetle olmalı.

Topraktan gökyüzüne çıkacak ve yeniden toprağa inecek ve yukarıda ve aşağıda olanın gücünü alacak. Bununla bütün dünyanın zaferi senin olacak; bunun için bütün karanlık senden uzaklaşacak.

---

[21] Burada kullanılan sözcük meditatio dur. Bu sözcük derin düşünme,tefekkür anlamındadır.

[22] Burada kullanılan sözcük ise adaptatio dur. Bu sözcük uyarlama ,biçimlendirme anlamında kullanılabilir.

[23] Dört elcment : Ateş , Su,Hava,Toprak

[24] Burada kullanılan sözcük telcsmus dur. Bu sözcük Yunanca telcsma sözcüğü ile alakalı olabilir. Ancak anlamı Quintcssence , Beşinci elcmente yakındır.

Bu bütün kuvvetlerin en kuvvetlisi; çünkü her sübtil şeyi yenecek, her katı şeyin içine girecek.

Dünya da böyle yaratıldı.

Hayranlık verici biçimler[25] bundan çıktı, bunların ortamı buradadır.

Bu yüzden bana Üç Kere Büyük Hermes denir, çünkü bütün dünyanın felsefesinin üç bölümü de bana aittir. Güneş'in yaptıkları hakkındaki söylediklerim böylece bitiyor ve tamamlanıyor."

[25] Adaptatio.

AÇIKLAMA

«Hiç yalan olmadan doğrudur, kesindir ve çok gerçektir.»

Metin öncelikle söylenenlerin doğru olduğunun ve *yalancı bilimler*le ilişkisinin olmadığının söylenmesiyle başlar. Bu bir anlamda kendini doğrulamaktır. Burada "çok gerçektir" ifadesi de anlamı kuvvetlendirmekte, belki de eski nitelemeler düşünüldüğünde Güneş'e atıfta bulunulmaktadır. Güneş ve onun sembolize ettikleri "en gerçek" olarak kabul edilmektedir.

«Aşağıda olan yukarıda olan gibidir, yukarıda olan da aşağıda olan gibidir ve birlikte tek bir şeyin mucizesini gerçekleştirirler.»

Daha sonra ise Yukarıda olan ile aşağıdaki olanın birliği vurgulanarak dönemin en önemli ezoterik yasası ifade edilmektedir. Bu aynı zamanda astrolojiye de temel teşkil etmektedir. Buna göre macrocosmos ile microcosmos arasındaki bağlantı kesindir ve ikisine de hükmeden Tanrısal yasalardır. Bu Tanrı'nın bir mucizesinin görüntüsüdür.

Bu ifadenin bir başka yorumu da aslında burada filozof taşından söz edildiği şeklindedir. Bu taş yukarı ile aşağısı arasında, başka bir deyişle insan ile tanrısal özü arasında bir ilişkiyi belirtmektedir. Bu ise her şeyin bir olmasıyla, başka bir deyişle insanın tanrıdan çıkması mucizesiyle olanaklı olmaktadır. Öyleyse bu yoruma göre aslında Simyanın ana amacı olan Filozof taşı ortaya konmuş olmaktadır.

«Ve bütün her şey bir olandan geldiğinden, bir olanın düşüncesinden gelmiştir. Böylece her şey bu tek olandan uyum sağlayarak çıktı.»

Burada ise her şeyin Tanrı'dan ya da Tanrısal tözden geldiği bir kere vurgulanarak yaratılış ifade edilmiştir. Bu ifadelerdeki anahtar sözcükler *meditatio* ve *adaptatio*'dur. Meditatio derin düşünmeyi ifade eder ancak buradaki anlamıyla, bir eylemi ifade etmekte ve Tanrı iradesini belirtmektedir. Adaptatio ise daha anlamlıdır. Adaptatio, adaptasyon, uyarlama anlamına geldiği için, tek olandan uyum içinde çıkmak, zaten bu tek olanın içinde her şeyi barındırdığını ve uyarlanarak var olan her şeyde bulunabileceğini göstermektedir.

Simya yorumunda ise tek olanın *materia prima* olduğu ve bir takım işlemlerden sonra başka şeylere dönüşebildiği söylenmektedir.

«Güneş onun babasıdır, Ay annesidir. Rüzgâr onu karnında taşımıştır, Toprak beslemiştir.»

Bu ifade daha da semboliktir. Güneş ve Ay birleşmesi Simyada kutsal birleşmeyi sembolize ettiği gibi Güneş ateşi, Ay da suyu sembolize eder. Böylece dört element düşüncesi burada yerini bulmuş olur. Güneşin baba olması ise tanrısal yaratıcı gücü belirtmektedir.

«Dünyanın bütün gücünün babası budur. Onun gücü eğer toprağa dönerse her şeye yeter.»

Buradaki ifadede *telesma* sözcüğü farklı anlamları ifade edebilmektedir. Bazı yorumlarda irade/güç anlamına gelmekte, bazı yorumlarda da mükemmelliği göstermektedir. Her iki anlamda da tanrısal töze atıfta bulunduğu açıktır. Tanrısallığının farkına

varmış insan toprağa dönerse, maddede her şeye gücü yetebilecek durumda olur.

«Toprağı ateşten ayıracaksın, sübtil olanı kalın olandan; bu büyük bir maharetle olmalı. Topraktan gökyüzüne çıkacak ve yeniden toprağa inecek ve yukarıda ve aşağıda olanın gücünü alacak. Bununla bütün dünyanın zaferi senin olacak; bunun için bütün karanlık senden uzaklaşacak»

Burada ezoterik düşüncenin temel prensipleri açıkça ortaya konmuştur. Yukarıda da açıkladığımız gibi, Tanrısallığının farkına varmış insanın madde üzerinde kontrolü olanaklı olabilir. Ancak bunun için sübtil olan kalın olandan ayrılmalı, yani ruh maddeye olan esaretinden kurtulmalıdır. Bu ancak kendi nefsimizden kurtulacağımız inisiyasyon ile olanaklı olmaktadır. Maharet buradadır. Tanrısal tözünün farkına varan gökyüzüne çıkmış olur, ancak yine maddi âleme dönerek, maddeye hükmederek, yaşamına devam etmeli ve bu dünyada alacaklarını almalıdır.[26] Artık bundan sonraki hayatta, bu aşama bir kere geçildikten sonra karanlıklar uzak olur.

Bu düşünceyi Nicolas Valois şöyle ifade etmektedir: "*Solvite corpora et coagulate spiritum*". Türkçe ifadesiyle, bedeni çöz, ruhu pıhtılaştır, anlamına gelen bu ifade de ruhun bedenin esaretinden kurtularak evrimleşeceğini belirtmektedir.

Ancak bütün düşüncelerde var olan ruhun bedenin esaretinden kurtulması, kişinin madde yokmuş gibi yaşaması değil, bunun farkına vararak günlük yaşantısına devam etmesidir.

Metin, bundan sonra yaratılışın da bu şekilde olduğunu ve her şeyde Tanrısal tözün var olduğunu söyleyerek son bulur.

[26] Buda da Nirvana'dan sonra yeniden normal yaşamına devam etmiştir.

KAYNAKÇA

ALFORD Alan, *The Phoenix Solution, Secrets of a Lost Civilisation*, Hodder&Stoughton, London, 1998

ALTUNAY Erhan, *Paganizm 1, Kadim Bilgeliğe Giriş*, Hermes Yayınları, İstanbul, 2014

ALMOND Jocelyn, SEDDON Keith, *An Egyptian Book on Shadows, Eight Seasonal Rites of Paganism*, Thorsons, London, 1999

ALMOND Jocelyn, SEDDON Keith, *Egyptian Paganism*, Llewellyn Publications, Minnesota, 2004

ARUZ Joan, Ritual and Royal Imagery, *Beyond Babylon, Art, Trade and Diplomacy in the Second Millenium B.C.*, Yale University Press, London, 2008

ASHLEY Michael, *The Seven Wonders of the World*, Fontana, Glasgow, 1980

BARRETT Clive, *The Egyptian Gods and Goddesses, The Mythology and Beliefs of Ancient Egypt*, Diamond Books, London, 1996

BAUER Susan Wise, *Antik Dünya, İlk Kaynaklardan Roma'nın Dağılmasına* (çev. Mehmet Moralı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015

BAUVAL Robert, GILBERT Adrian, *Tanrıların Evi Orion'da* (çev. Belkıs Çorakçı), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996

BERGIER Jacques, *Lânetli Kitaplar* (çev. Vedat Gülşen Üretürk), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1981

BOULANGER Robert, *La Peinture Egyptienne et l'Orient Ancien*, Editions Rencontre, Lausanne, 1965

BREWER Douglas J., TEETER Emily, *Mısır ve Mısırlılar* (çev. Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011

BROMAGE Bernard, *The Occult Arts of Ancient Egypt*, The Aquarian Press, London, 1971

BUDGE E.A.Wallis, *Antik Mısır Edebiyatı* (çev. Selin Albayrak), İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2010

BUDGE E.A.Wallis, *Egyptian Magic*, Dover Publications, New York, 1971

BUDGE E.A.Wallis, *First Steps in Egyptian*, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co Ltd., London, 1895

BUDGE E.A.Wallis, *Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri* (çev. Rengin Ekiz), Ege Meta Yayınları, İzmir, 2001

BUDGE E.A.Wallis, *The Egyptian Book of the Dead*, Dover Publications, New York, 1967

BUDGE E.A.Wallis, *The Gods of the Egyptians* (2 volumes), Dover Publications, New York, 1969

BURTON Dan, GRANDY David, *Büyü, Gizem ve Bilim, Batı Uygarlığında Okült* (çev. Yasemin Tokatlı), Varlık Yayınları, İstanbul, 2005

CANDAN Ergun, *Antik Mısır Sırları*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2005

CERAM C.W., *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler* (çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982

CHALABY Abbas, *Toute L'Egypte*, Bonechi, Florence, 1993

CHAMPDOR Albert, *Mısır'ın Ölüler Kitabı*(çev. Suat Tahsuğ), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul, 1984

CLARK R.T. Rundle, *Myth and Symbol in Ancient Egypt*, Thames and Hudson, New York, 1995

CLARK Rosemary, *The Sacred Magic of Ancient Egypt*, Llewellyn Publications, Minnesota, 2003

CLARK Rosemary, *The Sacred Tradition in Ancient Egypt*, Llewellyn Publications, Minnesota, 2004

COTTRELL Leonard, *The Anvil of Civilization*, Mentor Books, New York, 1957

DANIEL Glyn, *The First Civilizations*, Phoenix Press, New york, 2003

DESPLANCQUES Sophie, *Antik Mısır* (çev.İsmail Yergüz), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006

DESROCHES-NOBLECOURT Christiane, *Le Style Egyptien*, Librairie Larousse, Paris, 1946

DEWACHTER Michel, *Champollion, Un Scribe pour l'Egypte*, Gallimard, Paris, 1990

DIOP Cheikh Anta, *The African Origin of Civilization*, Lawrence Hill & Company, Westport, 1974

DOBLHOFER Ernst, *Le Déchiffrement des Ecritures,* Arthaud, Ain, 1959

DUNAND Françoise, LICHTENBERG Roger, *Mummies, A*

Journey Through Eternity, Thames and Hudson, London, 1994

EL MAHDY Christine, *Mummies, Myth and Magic*, Thames and Hudson, London, 1995

EMERY W.B.,*Archaic Egypt*, Penguin Books, London, 1991

ERHAT Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978

EVOLA Julius, *The Hermetic Tradition*, Inner Traditions International, Vermont, 1995

FLETCHER Joann, *The Egyptian Book of Living & Dying*, Duncan Baird Publishers, London, 2009

FONTANA David, *The Secret Language of Symbols*, Pavilion Books, London, 1993

FRAZER James G.,*Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri* (çev. Mahmet H. Doğan) I.Cilt, Payel Yayınevi, İstanbul, 1991

FREKE Timothy, GANDY Peter, *Hermetika, Hermes'in Kayıp Sözleri* (çev. Semra Tuna), Ege Meta Yayınları, İzmir, 2000

GOODENOUGH Simon, *Egyptian Mythology*, Tiger Book International, London, 1997

GROF Stanislav, *Books of the Dead, Manuals for Living and Dying*, Thames and Hudson, London, 1994

GUIRAND Félix, *Mythologie Générale*, Librairie Larousse, Paris, 1935

HART George, *Egyptian Myths*, British Museum Press, London, 1995 (Türkçesi, *Mısır Mitleri* (çev. Memet Sait Türk), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010)

HAWASS Zahi, Le Tombeau Symbolique d'Osiris, *Historia Thematique Janvier Fevrier 2001*, Paris, 2001

HERODOTOS, *Herodot Tarihi* (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1973

HOOKE S.H., *Middle Eastern Mythology*, Penguin Books, Middlesex, 1963

HORNUNG Erik, *Ezoterik Mısır* (çev. İ. Yunus Soner), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2009

HORNUNG Erik, *Kadim Mısır Ötedünya Kitapları* (çev.Zehra Aksu Yılmazer), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006

HORNUNG Erik, *Mısır Tarihi* (çev.Zehra Aksu Yılmazer), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004

HORNUNG Erik, *Mısırbilime Giriş* (çev.Zehra Aksu Yılmazer),

Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003

İNAN Afet, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987

JACQ Chirisitan, *La Sagesse Egyptienne*, Editions du Rocher, Paris, 1981

JACQ Chirisitan, *Les Egyptiennes*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1996

KLOSSOWSKI DE ROLA Stanislas, *Alchemy, The Secret Art*, Thames and Hudson, London,1992

LAMY Lucy, *Egyptian Mysteries*, Thames and Hudson, London, 1994

LE PLONGEON Augustus, *Mısırlıların Kökeni* (çev.Rengin Ekiz), Ege Meta Yayınları, İzmir, 2001

LEADBEATER C.W., *Ancient Mystic Rites*, Quest Books, Illinois, 1995

LEFEBVRE Gustave, *Grammaire de l'Egyptien Classique*, Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Le Caire, 1955

LIVRAGA Giorgio A., *Teb*, Yeni Yüksektepe Kültür Derneği Yayını, Ankara, 1993

MIQUEL Pierre, *La Vie Privée des Hommes Au Temps des Anciens Egyptiens*, Hachette, Paris, 1979

MONTET Pierre, *La Vie Quotidienne en Egypte Au Temps des Ramsès*, Hachette, Paris, 1983

MUTLU Belkıs, *Efsanelerin İzinde*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul, 1965

NEWBERRY Percy, GARSTANG John, *A Short History of Ancient Egypt*, Archibald Constable & Co Ltd., London, 1907

Nueva Acrópolis Departamento Arqueológico, *La Piedra De Rosetta*, Editorial Nueva Acrópolis, Valencia, 1989

ÖZER Yusuf Ziya, *Mısır Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987

RACHET Guy, *Hermès Trismégiste, Le Grand Texte Initiatique de la Traditon Occidentale*, Editions Sand, Paris, 1996

SALARIA David, *Eski Mısır, Mumyalar, Sihir ve Efsaneleri* (çev. Berna Yılmazcan), Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2014

RENOUF Peter le Page, *Mısır'ın Ölüler Kitabı* (Çev. Erhan Altunay), Onbir Yayınları, İstanbul, 2015

ROSSI Pierre, *La Cité D'Isis, Histoire Vraie des Arabes*, Enag Editions, Alger, 1991

SALEH Mohammed, SOUROUZIAN Hourig, *Musée Egyptien de Caire, Catalogue Officiel*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz,1987

SARIKAYA Haluk Egemen, *Piramitler*, Bilim Araştırma Merkezi Yayınevi, İstanbul,1983

SAYILI Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982

SCHASCH Nafissa Abdel Fattah, *Gérard de Nerval et la Mythologie Egyptienne*, Al Ahram, Le Caire, 1994

SCHÜSSLER Karlheinz, *Firavun Keops ve Büyücü, Eski Mısır Masalları ve Öyküleri* (çev. Akın Kanat), İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2004

SCHWARZ Fernand, *Initiation aux Livres des Morts Egyptiens*, Albin Michel, Paris, 1995

SCHWARZ Fernand, *Maat ve Eski Mısır'a Dair* (çev. Ferim Örücü), Yeni Yüksektepe Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2001

SILVERMAN David P. (ed.), *Ancient Egypt*, Duncan Baird Publishers, London, 1997

SMITH Joseph Lindon, *Tombs, Temples & Ancient Art*, University of Oklahoma Press, Oklahoma, 1956

SPENCE Lewis,*Myths of Ancient Egypt*, Senate, London, 1994

TOTH Max, NIELSEN Greg, *Pyramid Power*, Warner Destiny Books, New York, 1976

ÜSTÜNER Ali Cengiz, *Mısır Uygarlığı*, Dragon Yayınları, İstanbul, 1998

VALBELLE Dominique, *Eski Mısır'da Yaşam* (çev. Cem Muhtaroğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 1992

VALENTINE Tom, *The Great Pyramid: Man's Monument to Man*, Pinnacle Books, New York, 1975

VANDENBERG Philipp, *Firavunların Lâneti* (çev. Ahmet Cemal), Koza Yayınları, İstanbul, 1974

VERCOUTTER Jean, *L'Egypte Ancienne*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968

VERCOUTTER Jean, *The Search for Ancient Egypt*, Thames and Hudson, London, 1992

SONSÖZ

Paganizm serimizin Mezopotamya ve Mısır paganizmini anlattığımız bu ikinci cildiyle beraber dinler tarihine paganizm ekseninde bir giriş yapmış oluyoruz. İzleyen ciltlerde farklı kültürlerin pagan öğretilerini de inceleyeceğiz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, günümüzü anlamak için sanal paranın akışı ve ezoterizm yanında dinler tarihini de bilmenin gerekliliği her geçen gün ortaya daha çok çıkmaktadır.

Dinler tarihinin paganizm açısından incelenmesi ülkemizde ilk defa yapılan bir çalışma olduğundan bu kitabın ve takip edecek ciltlerin konuya sadece bir giriş olacağını bilmekte fayda vardır. Meraklı okuyucu Kaynakça yardımı ile çok daha geniş bilgiye ulaşacak ve günümüzdeki olayların örgüsüne daha vakıf olacaktır.

İstanbul, Samhain 2015

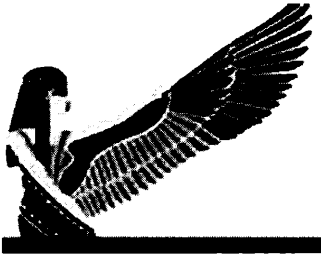

Hermes Kitap

www.hermeskitap.com

Hermes Kitap - Online Satış Noktası

% 50'den başlayan indirimlerle
Başta alternatif ve ezoterik
konular olmak üzere
İnternet Kitap Satış Yerimiz

Diğer Kitaplarımız

- *Kybalion: - Antik Mısır ve Yunan Hermetik Felsefesi*; Üç İnisiye
- *Kuşdili Kılavuzu - Simyanın Ayak İzleri*; - Mehmet Saltık
- *Mistik Kabala*; - Dion Fortune
- *Batının Şövalyeleri - Doğunun Fakirleri;* - Murat Bilgili
- *Eski Türk Masonlarının Uygulamaları;* - Baron Rudolf von Sebottendorf
- *Konsantrasyon - Adım Adım Zihinsel ve Ruhsal Hakimiyet*; - Mouni Sadhu
- *Kabalaya Giriş ve Sefer Yezirah (Oluşum Kitabı);* - Westcott & Mathers
- *Maji - Anlamı, Amacı ve Gücü;* - W. E. Butler
- *Üç Bilge Kral - İsa'nın Doğumunu Yıldızlarda Gören Gizli Anadolu Topluluğu;* - Adrian Gilbert
- *Breathing the Rhythm of Success*t; - Viola Edward
- *Bilinmeyen Yönleriyle Hanif Din İslam ve Mesajı Kuran'ı Kerim;* - Mâlik İlyas Tanrıbağı
- *Tanrının Eşekleri;* - Mehmet Saltık
- *Gül-Haç Evren Kavramı*; - Max Heindel
- *Aykuşu;* - L. Sabah
- *Erg-Enek-On;* - Fırat Düzgüner
- *Enok'un Kitabı;* - Anonim
- *Resimle İçgelişim*; - L. Sabah
- *Aşk ve Evliliğin Ezoterik Felsefesi;* - Dion Fortune
- *Kökcanlandırmak Sunumuyla Ataların Gölgesinden Aydınlığa;* - Vildan Çolak
- *1 2 3 Sıçra;* - Selcan Yıldırıcı
- *Sağlıklı Okültizm;* - Dion Fortune
- *Beyaz Sabah Sayfalar;* - Selcan Yıldırıcı
- *Buda Kimdir?* - Sangharakshita
- *Paganizm 1;* - Erhan Altunay
- *The Foutanin of Health;* - Ayhan Eyikan
- *Anatula*; - Olgun Aydoğu
- *Temel Astroloji;* - Şenay Yangel
- *Abra Kadabra;* - Berk Yüksel
- *Hakikatin Yüreğine Yolculuk;* -Sadulallah
- *Dr. Taverner'in Sırları;* - Dion Fortune
- *Türklerin Kozmik Sembolleri – Tamgalar;* - Nuray Bilgili
- *Bilgelik Mabedinin Eşiğinde:;* - Franz Hartmann
- *Kadının Gölgelendirilmiş Tarihi; - Gülay Kılıç Özmen*
- *Günlük Yaşamda Pratik Okültizm;* - Dion Fortune

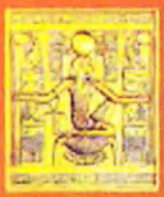

PAGANİZM-2

MEZOPOTAMYA - MISIR

Küresel kapitalist sistem doğayı ve yaşamı gözlerimizin önünde hızla yok ederken, dinleri ve siyaseti kullanarak sapkın inançları virüs gibi yaymaya devam ediyor. Bu sistemi ayakta tutan en büyük güç olan sanal para; petrol, silah ticareti, uyuşturucu ve savaşlar yoluyla dolaylı ya da dolaysız olarak hayatlarımızı etkiliyor. Çeşitli kültür ve medeniyetlerin inançlarını, sembollerini, hatta büyü formüllerini de kullanan bu sistem, ekonomik ve sosyal manipülasyonlar yoluyla toplumu köleleştiriyor, mutsuz ediyor ve aslında tam da bu mutsuzluktan besleniyor.

İçine hapsolduğumuz bu sanallıktan dışarı çıkmanın tek yolunun Doğa'yı, insan doğasını tanımak ve yeniden yaşamak olduğu bilinciyle "Kadim Bilgi"ye olan inancımızı hiç kaybetmedik.

Televizyondan ve sosyal medya üzerinden sürekli vurguladığımız gibi, artık Dünya üzerinde olan olayları anlamak için sadece siyaseti değil, sanal paranın akışını, ezoterizmi ve dinler tarihini de bilmek gerekiyor.

İkinci kitapta, günümüzü anlamak bağlamında Mezopotamya ve Mısır'dan başlayarak yine paganizmin rehberliğinde insanlığın kadim dilini ve bilgeliğini keşfe çıkıyoruz.

Paganizm ve kadim bilgi, "gönüllü kölelik" düzeninin ve Doğa'yı tahrip eden modernizmin karşısında insan onurunun önemini ortaya koyacak. Bu sistemi önlemek ve tedbir alabilmek için bir anahtar olarak tasarlanan altı ciltlik Paganizm serisi, çıkış yolunun kadim bilgelikte olduğunu işaret ederek okuyucuya yeni yollar, yeni kapılar açacak.

HERMES

ISBN 975-6130-57-5
9789756130575
₺ 25.00
www.hermeskitap.com